

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ**

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2024

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
BELLEK International Journal of History and Culture Studies

ISSN: 2717-6142

2024

Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2019
Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department
All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

BELLEK International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Assoc. Prof. Dr. Haydar CORUH, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mikail KOLUTK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa İŞİK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Alihan LIMONCUOĞLU, Istanbul University-Istanbul/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ.

Bishkek/Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Sedat BILINIR, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Dr. Ahmet CAPARLAR Independent Researcher /Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. Ahmet CAPARLAR, Independent Researcher-Kayseri/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Manas Üniversitesi-Bişkek/Kırgızistan)

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Üniversitesi-Tunceli/Türkiye)
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Emekli-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Milli Savunma Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi, Emekli-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Emekli-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

- Doç. Dr. Aydın EFE (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent ÇELİK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk KADAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aziz KILIÇ (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Beyazıt SÖYLEMEZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇELİK (Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suat ÖZDAĞ (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zekiye ÇAĞIMLAR (Çukurova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Havva YAVUZ (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Mehmet BOZASLAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Abdullah Kara (Bağımsız Araştırmacı)
Dr. Ömer AĞIR (Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü)
Dr. Rabiatal Adawiyah Abdullah (Universiti Malaya)
Arş. Gör. Fatma Öksüz (Karabük Üniversitesi)
Arş. Gör. Uğur DİNÇ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doktorant Hilal BAYTAR (Pamukkale Üniversitesi)

**Dergimiz; Google Scholar, İdealonline, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi),
Asos İndeks ve Semantic Scholar veri tabanlarında taranmaktadır.**

Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

**Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz.
BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı olacak
şekilde yayınlanır.**

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nin beşinci yılının ikinci sayısında (6. Cilt, 2. Sayı) Bilim dünyasına Türkçe 2 derleme, 7 araştırma makalesi ile 2 kitap değerlendirmesi yayınlamaktan övünç duyuyoruz. Çalışmalarıyla hem dergimize destek olan hem de bilimsel birikime hizmet eden tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca bilimsellik saikiyle kıymetli vakitlerini ayırarak makalelerimizin değerlendirme sürecindeki katkılarından dolayı sayı hakemlerimize de müteşekkirimiz. İyi okumalar...

31/12/2024

Doç. Dr. İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Derleme Makaleleri / Review Articles

Fatma TOMBAK

Anılar Üzerinden Atatürk İmgesi ve Bir Kimlik İnşası.....80-94

İnci GÜL & Bülent ARI

Hatay-İskenderun Bölgesinde Kış Hazırlıkları95-110

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Mazhar NARŞAP

Bozkır Kültür Tarihi Araştırmalarında Arzhan 1 Kurganı.....111-128

Kerim İlker BULUNUR

16. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Karadeniz Ticareti.....129-139

Mustafa ÇABUK & Elife UZUN

Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Politikasına Kısa Bir Bakış.....140-154

İsrafil KARATAŞ

Maraş Milli Mücadelesinin Albayrak Gazetesi'ne Yansımaları.....155-172

Şenay ATAM & Ahmet Caner ÇATAL & Murat KURU

Spor Âlemi Dergisine Göre İkinci Spor Kongresi (1925).....173-184

Kitap Tanıtımı / Book Reviews

Akif BAYĞIN

Ahmet Çaparlar, *1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik*, Kitabevi, İstanbul 2024, XX+300 sayfa, ISBN 978-625-8055-66-5.....185-190

Cihan DABAN

William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, 634 sayfa. ISBN: 978-605-103-004-3.....191-196

ANILAR ÜZERİNDEN ATATÜRK İMGESİ VE BİR KİMLİK İNŞASI*

THE IMAGE OF ATATURK AND THE CONSTRUCTION OF AN IDENTITY THROUGH MEMORIES

Fatma TOMBAK**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 21/05/2024 Düzeltme/Revised: 29/11/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Derleme Makalesi / Review Article

Atf / Cite as: Tombak, F. (2024). Anılar Üzerinden Atatürk İmgesi ve Bir Kimlik İnşası. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 80-94. <https://doi.org/10.52735/bellek.1487883>

ÖZ

Hatırat/ anılar tarihsel veri olarak büyük bir önem taşımaktadır. İkinci gözün anlatımıyla üçüncü göze ulaşan bu bilgiler, doğruluğundan emin olduğu takdirde derin tahliller ve analizler yapmak için oldukça mühim veriler sunmaktadır. Bu bakış açısı ile Mustafa Kemal'i anlamının en iyi yollarından bir tanesi de onun yakınları tarafından yazılan hatırat ve anılardan geçer. Bu konuda Afet İnan, Falih Rıfkı Atay, Ali Fuat Cebesoy, Hasan Rıza Soyak ve Şükrü Tezer'in anıları kadar dönemin önemli bürokratlarından ABD'nin ilk Türkiye büyükelçisi Joseph C. Grew ve yine Türkiye'ye ABD tarafından büyükelçi olarak atanan General Sherrill'in anı ve yazdıkları Mustafa Kemal Atatürk'ün daha farklı açılardan tanınmasına katkı sunmaktadır.

Bu makalede Mustafa Kemal'in sahip olduğu bakış açısı, zekâsı ve hayatı kavrama şekli anılar üzerinden zekâ/reformist/cumhuriyet üçlemesi üzerinden hipotez kurularak anlatılmıştır. Dönemin şartlarını iyi okuyabilen Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğü aslında Batı'yı ve Batı'daki gelişmeleri iyi anlamış bir gözlemci, bir asker ve bir lider olmaktan öte iyi bir zaman okuyucu olarak da öne çıkarmaktadır. Öyle ki bu durum onun yenilikçi, uygar, medeni ve reformist yapısını anlamamız için son derece önemlidir. Ancak bütün bu meziyetlerin toplam olarak bir anlam ifade etmesi onun sahip olduğu ruhsal doygunluğun bir otokrazi üzerinden değil de cumhuriyet üzerinden dışa vurumu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu da Cumhuriyet üzerinden çağın ve dönemin gerekliliklerinin bir anlam bulması ve yaşam biçimi oluşturması anlamına gelmektedir. Bugüne kadar farklı açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak bu çalışmada anılar üzerinden daha farklı bir bakış açısı benimsenerek alana katkı sunmak hedeflenmiştir. Anılar üzerinden dönemin şartları içerisinde Mustafa Kemal'in kişiliği ve devlet yönetim anlayışı analiz edilerek dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Bu makale ile anılar üzerinden Mustafa Kemal Atatürk'ün karakter özellikleri, dönüştürücü liderliği ve Türk milletini çağdaşlaştırma hamleleri daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anı, Hatırat, Kimlik İnşası, Liderlik, Mustafa Kemal

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, cabukm@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2439-0173

EXTENDED SUMMARY

In this paper, an attempt will be made to create an image of Atatürk and an identity thesis through Mustafa Kemal, by making use of memories about Mustafa Kemal.

It is a fact that Mustafa Kemal Atatürk's military genius, determination, modernist structure and being a leader who could read the future well played a huge role in the establishment of the Republic of Turkey. So much so that, while it was a great success to first wage a great war of independence against the invaders in order to build a new nation-state from the collapsed empire, after this success innovative and westernist style that stepped into a new world immediately was a very driving force in the shaping of established Republic of Turkey. XIX. While Ottoman intellectuals, who tried to find a place within their own conditions in the changing world since the 19th century, made efforts to keep up with the new world by taking steps towards progress, the changes targeted by this "progress" remained quite shallow within. However, these steps towards "progress" undoubtedly opened the door to the formation of a more forward-looking structure. In this opened door, a new mind and a soldier beyond his time was growing, and this soldier was Mustafa Kemal. It is very difficult to express and explain Mustafa Kemal's personality structure and all his achievements separately. Therefore, when evaluating Mustafa Kemal, it would be more accurate to evaluate him from a holistic perspective. The memoirs of Hasan Rıza Soyak and Şükrü Tezer, as well as the memoirs and writings of General Sherrill, one of the most important bureaucrats of the period, who was appointed ambassador to Turkey by the USA, contribute to the recognition of Mustafa Kemal Atatürk from different perspectives.

There will be an evaluation of understanding and expression of Mustafa Kemal's personality, character and works based on a whole within this holistic structure. Mustafa Kemal's total evaluation of the memories we will give it will be explained under three headings in this paper.

In this context, it would be more accurate to express this mixture as the "Republic", which emerges from the combination of the perfection in his intelligence, the sincerity in his reformist and innovative structure, and the belonging and nobility found only in superior souls. After a great military success, organizing the entire Turkish nation together in the War of Independence, reading and interpreting the conditions of the time well, and also making deep observations were among the characteristics that made Mustafa Kemal one and unique. Having a real point of view and following a rational road map made Mustafa Kemal one of the 20th century leaders in military, diplomacy and statesmanship, He even made the greatest leader. So much so that Lord Kinross mentions that Mustafa Kemal created the power he wanted since his youth in a pattern due to the characteristics we mentioned above. It is worth noting that these characteristics of Mustafa Kemal should be interpreted as characterizing a total leader.

The first title in the three pillars is his intelligence and the perception of progress and innovation interpreted by his intelligence. The first title in the three pillars is his intelligence and the perception of progress and innovation interpreted by his intelligence. Therefore, we see the emphasis on Mustafa Kemal's eyes and gaze, which is a physical feature, is explained as giving away Mustafa Kemal's intelligence in most of the memoirs. When we look at the second heading, we see his revolutionary and reformist structure, which shows that Mustafa Kemal has been in a contemporary, modern, democratic new management approach within the changing world with the developments in Europe for a long time. In other words, Europe's Industrial Revolution and industrialization, and the new social structures and cities that came with industrialization, created a modernist perception of life for Mustafa Kemal. Another characteristic/third characteristic of Mustafa Kemal that we described, or rather discovered, in the paper is his nobility. In other words, it is the transformation of the value given to people into a way of seeing through administration. Instead of adopting an autocratic administration approach under the conditions of the period or maintaining his own authority through the sultanate, Mustafa Kemal Atatürk preferred an honorable life and deemed this honorable life worthy of the Turkish nation. For this honorable life, he has accepted the "Republic" as the basis for the nation-state.

When we gather together all the characteristics of the founding leader of the Republic of Turkey, that is, Mustafa Kemal Atatürk, it will be a much more accurate expression to read the new Republic of Turkey established as "reformist humanity" rather than "reformist state". This perspective will bring a different interpretation to a founding leader Kemal Atatürk. Then this paper will try to evaluate how important determination and a stable/unbreakable will can be in creating a new system when Martin Heidegger's "the fact that crossing a river requires one to build a bridge to unite two shores" is evaluated through Mustafa Kemal Atatürk.

Keywords: Leadership, Memories, Mustafa Kemal, recollections, the construction of identity

GİRİŞ

Hatıralar, bireysel olarak ferдин hayatının aydınlatılmasında etkili olduğu gibi toplumların tarihlerinin aydınlatılmasında da son derece önemlidir. Hatıralar/anılar tarihsel gerçeklik sunan arşiv kaynaklarının yanında dönemin aydınlatılmasında dikkatlice ve titizlikle incelendiğinde araştırmanın gerçekliğine katkı sağlayacak mühim verilerin başında gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün; devlet kurma yeteneği, askerî başarısı ve diplomatik dehası bireysel olarak önem taşımaktadır. Bunun için Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletinin hayatında tarihi bir kimlik taşıması ve aynı zamanda milli bir kimlik oluşturması dönemin hatıratının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Cumhuriyetçi seçkinler, az gelişmiş bir halkı çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak amacıyla hem devleti yeniden inşa etmeye hem de toplumu dönüştürmeye çalışmıştır. Bu çağdaşlaşmanın lideri olan Mustafa Kemal'in karakteri incelendiğinde düşüncesini en çok etkileyen fikir akımlarının pozitivism¹ ile bilimcilik olduğu ve bunların birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunun yanında Cumhuriyetçi pozitivismin Osmanlı pozitivisminden farklı olarak millet ve millî kimlik üzerinde ısrar edip milleti daha dar bir şekilde tanımladığı da anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde devletten halka doğru daha güçlü bir değişim arzusu ve bilim dışı kabul edilen şeylere taviz vermeme konusunda daha güçlü bir kararlılık da bulunmaktadır. Kurucu üyelere göre, eskiye (geleneksel yapıya ve kurumsallaşmış batıl inançlara) verilen tavizlerin artması Osmanlı reform hareketinin başarısızlığına neden olmuştu². Mustafa Kemal'den önceki dönem incelendiğinde Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yaşananlar, iç karışıklıkları önlemek veya dış baskılardan kaçınmak için oluşturulan geçici çözümler içerdiği anlaşılmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet yönetiminin ilanı da isteneni verememişti. Çünkü bu süreçte egemenliğin gerçek sahibi olan millet ile hükümdar arasında bir denge kurmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Türk tarihindeki değişim dönemleri incelendiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ten öncesi yenilik olarak kabul edilen şey ya taklittir ya da tamamen fikir birliğine dayalıdır³. Yeni Türk devletinin inşa döneminde ise Mustafa Kemal, Tanzimat Dönemi'ne göre daha pozitivist bir yaklaşım benimsemiştir. Mustafa Kemal'in bakış açısına göre sömürgeleşme sürecinden kurtulmak için yeni bir sistemin varlığı zaruret göstermiş ve bu zarurete en uygun denklem liberal düzen ve ticaret hukuku olarak kendini göstermeye başlamıştır⁴.

On dokuzuncu yüzyılda filizlenen ve harekete geçen milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve hâkim olduğu topraklarda milliyetçilik akımlarıyla bölünmeler başlamıştı. Hobsbawm bu yüzyılı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Avrupa'yı bir kıta fikrine büründürmeleri ve Doğu'daki İmparatorlukları bertaraf edebilmek için ekonomik ve askeri üstünlüğü ele geçirmesi şeklinde yorumlamıştır. “Avrupalı” olma düşüncesi modern uygarlığın

¹ “Pozitivism; olayların ya da gerçekliğin deney ve gözlemler ile irdelenmesi, mantık süzgecinden geçirilerek ve akla dayandırılması gerekliliği üzerinde yapılandırılmış bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.” İnanç Alikılıç, “Pozitivism ve Postpozitivism”, *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, Güz 2021, 1/1, s. 41.

² Taner Demirel, *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul 2020, s. 43-44.

³ Burada Zafer Toprak, Mustafa Kemal'in düşünsel dünyası ile gelişimini üç evreye ayırır. Zabit olduğu dönemde, Manastır İdadisi'nde ve Harbiye'de görevli iken edindiği birikim, ilk evreyi oluştururken 1919-1927 arası Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in temellendirilmesine yönelik siyasi ve hukuki düzenlemelerin yer aldığı evre Atatürk'ün siyaset alanında aktif olduğu ikinci evreydi. Üçüncü evre ise kısmen aktif siyasetten çekildiği ve 30'lu yıllarda kendi “yeni insan”ını aradığı, ulus-devletin yurttaşını inşa etme kaygısını taşıdığı yıllardan oluşmuştu. Daha fazla bilgi için bk. Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 5.

⁴ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 22.

bir temsilcisi olarak değil de “Avrupalı” olmanın diğer toplumlardan üstün olduğu inancını güçlendiren dönem olarak ifade etmiştir⁵.

Nitekim 1922 yılının Kasım ayının başında Lozan Barış Konferansı arifesinde, TBMM Osmanlı Devleti'nin resmen sonunu getiren yasayı kabul etmiştir⁶. Mustafa Kemal'e göre şerefli bir geçmişe sahip olan Türk milletinin tarihte değiştirilemez bir gücü vardı. Kendisine düşen görev bu milleti canlandırmak ve ona dünyanın medeni ulusları arasında hak ettiği konumu alabilsin diye yeni bir çehre vermektir. Yıkıcı çatışmaların gerçekleştiği son süreçte Osmanlı Devleti sona ermişti. Bu yıkılıştan sonraki dönemde hem Türk devletinin kuruluşunu gerçekleştirmek hem de bu ülkeye sahip olduğu millî kimliği benimsetmek gerektiğine inanmıştı⁷. Öyle ki Atatürk millet tanımında “*Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal birlik*” olduğunu ifade etmiştir. Milletın genel tanımında ortak bir paydada buluşan bir birlikten bahsederken “*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir*” diyerek siyasal tanımlamayı ifade etmiştir⁸.

Atatürk'ün devrimlerine baktığımız zaman özellikle 1920-1930 arasında gerçekleştirilen reformlar arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminde, devlet yapısında ve kültürel yapısında meydana gelen değişikliklerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu yenilikler, Osmanlı'nın son döneminde yapılan yenilikler ve Jön Türk modernleşmesinin üzerine inşa edilmişti⁹.

Atatürk, parlamentarizmden yana iken iki dünya savaşı arasında Batı dünyasında güçlenen faşizm ve komünizmin gelişmesine karşı olmuştur. Onun örgütlü elitizmden ve “halk diktatörlüğünden” kaçınan bir toplumsal bilince sahip olması dikkat çekicidir. Atatürk'ün özgün vurgusu bu noktada görülmektedir. Atatürk'ün fikirlerindeki “birey onuru” kavramı ön plana çıkmaktadır. İnsanın toplumdan bağımsız bir meşruiyet kaynağı yaratabilmesi, “Jön Türkler”de ikinci plana atılan yabancı bir özlem olarak görülmüştü. İşte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Aydınlanma Dönemi fikirlerinden sapan yönü burada ortaya çıkmaktadır. Atatürk'te, birey olarak insanın toplumsal meşruiyetin kaynağı olduğu yönündeki resmileşmiş inancı yapısal bir vurgu vardır¹⁰. Lewis'e göre; Kemalist Cumhuriyet, Türkiye'nin idari seçkinlerinin kendisini ve devleti dönüştürdüğü bir sürecin doruk noktasıydı. Bu yeniliğin önemli bir faktörü de elit sınıfın genişlemesi ve çeşitlenmesi ve elit sınıfın daha geniş bir nüfus skalasından oluşmasıydı. Bunun sonucunda Türk Devletinin kamu kurumları üzerindeki kontrolünün artması sağlandı. Bu süreci takiben ekonomik gelişme, harf devrimi ile eğitimin daha geniş alana yayılması, iletişim araçlarının gelişerek kitlesel bazda yayılımı ve eski feodal grupların ataerkil egemenliğini kabul etmeye isteksiz yeni toplumsal sınıfların ortaya

⁵ Eric J.Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 335.

⁶ TBMM, 130. birleşiminin ikinci oturumunda ittifakla kabul olunan iki maddelik “TBMM'nin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümrannın Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Hey'et-i Umumiye Kararı”na göre saltanatla hilâfet birbirinden ayrılmış ayrıca saltanat kaldırılırken hilâfetin varlığı korunmuştur. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/saltanatin-kaldirilmesi/?pdf=3389>
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

⁷ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022, s. 105-106.

⁸ Ali Güler, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Halk Kitabevi, İstanbul 2020, s. 42-43.

⁹ Maurus Reinkowski, *Türkiye Tarihi Atatürk'ten Bugüne*, Çev. Hamide Koyukan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2024, s. 86.

¹⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 17-18.

çıkmasıyla daha da hızlandı. Böylelikle elitler yeni bir sosyo-ekonomik düzene dayalı daha demokratik bir hükümet biçiminin oluşması için katkıda bulunmuştur¹¹.

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan “terakki” sürecinin son vagonunda kendine yer bulmuş ve “Çağdaş Osmanlı” olarak adlandırılan yeni bir döneme geçiş yapmıştı. Ancak belirtmekte fayda var ki travmatik savaş dönemini derinden yaşayan imparatorluk tüm çabalara rağmen çöküşten kurtulamamıştı. Toplumsal yapının dibe vurduğu bu evrede, ülkenin aydın kesimleri düşünsel olarak farklı ideolojileri savunmaya başlamıştı. İmparatorluğun son dönemlerinden Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen bu süreç, yeni bir siyasal yapılanmanın ötesinde toplumsal ve psikişik duruşların yeniden şekillenmesine sebep olmuştu¹². Bilhassa Mustafa Kemal’in yenilmez, reformist ve modernist yaklaşımı çağının çok ötesinde Cumhuriyet gibi bir devlet yapısını Türk toplumuna, millet olgusunu entegre etmeye çalışması Mustafa Kemal’in hayat algısı ve anlayışı ile ilgili önemli bir gerçeği günümüze kadar taşımıştır.

1. Mustafa Kemal’den Atatürk’e Modernleşme

Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği yeniliklerinin içeriği ve tanımlamasını tek bir kelime ile anlatmak oldukça güç olsa da holist (bütünsel) yapı içerdiğini söylemek çok daha doğru bir söylem olacaktır. Bu holistik yapı içerisinde Mustafa Kemal’in kişiliği ve karakteri ile ilgili olarak İnan, “Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler” eserinde yaptığı tespiti göre; 1919 ile 1938 yılı arasında sadece 19 yıllık bir süreçte Atatürk’ün bütün dünya basını tarafından tanınmaya başladığını belirtmiş ve bu kısa süreçte Türk milletinin yaşamak için uygar milletler seviyesine yükselme çabasını dile getirmiştir. Bu minvalde tüm dünyada Atatürk hakkında çokça yayın yapılmış ve “Yeni Türkiye” O’nun karakteri sayesinde tanınmıştır¹³.

Atatürk’ün kişiliğini ve yapısını eğer üç ana başlık içinde değerlendirmek mümkün olsaydı bu başlıklar; onun zekasındaki mükemmeliyet, reformist ve yenilikçi yapısındaki samimiyet; ancak üstün ruhlarda bulunan kimsesizlerin kimsesi olanların ruhundaki aidiyet ve asalet olurdu.

İlk başlığa baktığımızda Mustafa Kemal’in olaylara bakış açısı, yorumlaması, şartların ve durumun ne olduğu/ne olabileceği hususundaki derin gözlemleri ve analizleri Mustafa Kemal’i tek ve yegâne yapan özelliklerin başında gelmektedir. Bütün koşulların sonucunu hesaplamadan asla yola koyulmayan yapısı, rasyonel bir hayat algısı olduğuna dair önemli bir bilgi verirken, sahip olduğu potansiyel için çabasız bir efor sarf etmesi de Mustafa Kemal’i, Atatürk yapan özelliklerin başında gelmektedir. Bunun dışavurumunu fiziksel olarak Atay’ın, Gazi Paşa’yı ilk kez gördüğü zamanki gözlemi ile örneklendirebiliriz. Atay, 1913 yılının ağustos ayında “Tanin” gazetesine gönderdiği Trakya Mektuplarında Mustafa Kemal’i ilk gördüğü anı; “*Loşça bir büyük salonda toplandık. Vali, Fahri Paşa ve yüksek rütbeli birkaç kişi üst sedirde idiler. Sarışın genç bir zabıt, tam karşı duvarın dibinde bir iskemleye oturdu.*

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 478. Birçok Türk’e göre, ülkelerinde meydana gelen büyük değişme, yalnız ekonomi veya toplum ve yahut hükümet bakımından değil, uygarlık bakımından da tamamlanmalıdır. Türklerin Devrimlerinde giriştikleri esas değişiklik, Batılılaşma idi. Türk halkının 1000 yıl önce Çin’den vazgeçip İslamlaşma döndükleri zaman başlamış olan Batıya doğru yürüyüşünde diğer bir adım olarak değerlendirilebilir. Öyle ki İslami miraslarının tamamından değilse de büyük bir kısmından vazgeçerek Avrupa’ya dönmüşler ve devlet yönetimi, toplum ve kültürde Avrupa hayat yolunu benimsemişlerdir. Türklerin Batı’ya doğru yürüyerek/gelerek başarı kazandığını Charles H. Sherrill de “Mustafa Kemal’in en bilgili olduğu taraflardan birisi de Türklerin Orta Asya’dan Batı’ya doğru ilerleyişlerini, etnoğrafik haritalar ve belgeler üzerinde takip ve izah etmesidir” şeklinde yorumlar. Charles H. Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İlgı Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 182.

¹² Z. Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 4.

¹³ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 37.

*Yakışıklı, temiz giyimli, tok ve keskin bakışlı, gururlu idi*¹⁴ sözleriyle ifade etmiştir. General Charles Sherrill'in bu konudaki gözlemleri de örnek olarak verilebilir. General Sherrill, Gazi Paşa'yı tanımlarken; insanlarda bıraktığı ilk izlenimin dikkate alınması gerektiğini belirterek devamlı arkasını ışığa döndüğünü böylelikle yüz hatlarını incelemek isteseyiz de göremediğinizi anlatıyor ve şu sözleri ilave ediyor; *“Birbirinden uzak ve çok derin manalar ifade eden iki güzel göz...”*¹⁵. Yine fiziksel ve kişisel özelliklerine dair bir anı “Yeni İstanbul Gazetesi”nde Fikret Adil Bey'in yazısında yer almıştır. Bursa Belediye Dairesi'nde bir öğle yemeğinde Mustafa Kemal, Ruşen Eşref Bey, Hikmet Bey ve Yaver Rüsuhi Bey bulunduğu sırada Fikret Adil Bey Mustafa Kemal'in gözlerindeki ışığa dikkat çektiği gibi yine aynı masada oturduğu kişilerle olan konuşmasında Rumeli şivesi ile konuştuğunu dile getirir. Bu toplantı esnasında Fikret Adil Bey, İzzeddin isimli bir gencin yaptığı coşkulu konuşma neticesinde Mustafa Kemal'in ayağa kalkarak Rumeli şivesinden sonra mükemmel bir aksanla ve düzgün bir Türkçe ile konuşma yaptığına dikkati çeker¹⁶.

Gazi'nin okul yıllarından itibaren yakın arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy, babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'ta yeni yaptırdığı köşkte, 1902 yılında Mustafa Kemal'i davet edince İsmail Fazıl Paşa, o dönem yakın arkadaşlarından Osman Nizami Paşa ile çok değer verdiği Mustafa Kemal'i tanıştırır. Bu tanışma esnasında dönemin genel konjonktürü ile ilgili olarak bir konuşma geçmiştir. Bu konuşmada Osman Nizami Paşa; tek adam rejiminin nihayete varacağını lakin Batıdaki bir yönetim sisteminin bu topraklar için uygun olmadığı hakkındaki görüşünü dile getirir. Bunun üzerine şaşkınlığı artan Mustafa Kemal ise; Batıdaki sistemlerin de zamanla gelişerek bu hale geldiğini ve Paşa'nın bir rejim değişikliği ihtimalinde Türk milletine inanması gerektiğini ve her jenerasyonda güvenilir bireyler çıkacağını dile getirmiştir. Mustafa Kemal'i dikkatle dinleyen ancak yorumunun üstüne cevap vermeyen Osman Nizami Paşa'nın o geceki son sözleri ise; *“Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin ülkenin geleceği üzerinde etkili olacaktır. Bu sözlerimi bir kompliman olarak alma. Sende ülkenin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri eşsiz kabiliyet ve zekâ belirtilerini görmekteyim. İnşallah yanılmamış olurum.”*¹⁷ şeklinde olmuştur. Osman Nizami Paşa'nın bu sözleri adeta geleceği yaşayıp geçmişe dönen bir kişinin sözleri olma izlenimi vermektedir. Nitekim tarih onun bu tespitini doğru çıkaracaktır.

Lord Kinross ise; Mustafa Kemal'in gençliğinden beri istediği iktidarı, bu nitelikleri sayesinde, nihayetinde elde ettiğini ifade etmiştir. Acılarla geçen yıllardan sonra, Mustafa Kemal'in önemli bir adam olduğunu eserinde dile getirirken; askeri bir strateji uzmanı olduğunu ve bunu siyasi alanda da kullandığını ve Türk toplumunu kökünden değiştirerek Batı uygarlığına dayanan yeni, çağdaş bir düzen getirmenin Mustafa Kemal'in öncelikli hedefi olduğunu belirtmiştir¹⁸. Askerliği meslek olarak seçmesi de üzerinde özellikle durulması gereken bir husustur. Mustafa Kemal'in askerî okula girme kararı onun rasyonel bir kişisel çıkar hamlesinden çok daha fazlasını ifade ediyordu¹⁹. Onun bu mesleği seçmesindeki en önemli sebep parçalanmakta olan imparatorluk ve vatanının kaybedilmesi endişesiydi. Mustafa Kemal Paşa, yenilmiş, ezilmiş, umudunu kaybetmiş bir millete yeniden zafer kazanmayı, geleceğe umutla bakmayı sağlamıştır. Onun, 1920'lerde dünyanın en güçlü devletleri olan işgal güçlerini Anadolu'dan atılmasındaki ve Anadolu'nun ilhaktan kurtarılmasındaki inkâr edilemez rolü,

¹⁴ Falih Rıfkı Atay, *Mutafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955, s. 15.

¹⁵ Charles Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal*, Çev., Alp Ilgaz, Tercüman Yayıncılık, İstanbul 1974, s. 34.

¹⁶ Yeni İstanbul, 10 Kasım 1950, s. 5.

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2018, s. 48-50.

¹⁸ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 519.

¹⁹ Ryan Gingeras, *İmparatorluk Varisi Mustafa Kemal Atatürk*, Çev. Dâra Elhüseyni, Fol Kitap, Ankara 2023, s. 30.

onu savaş sonu tartışmasız lider konumuna taşımıştır. Bu liderliği şüphesiz geçmişte şekillenen karakteri, özgüveni ve zekâsı sayesindeydi.

Mustafa Kemal'in asaletinden gelen dış görünüşü de onun doğal liderlik özelliğini yansıtıyordu. Topluluk içinde görünüşü ve davranışlarıyla halkının kalbini karşılıksız bir sevgiyle kazanmış olduğu görülmekteydi. Çok tatlı sohbet edenlere mahsus olan kıvılcımlı bakışlarının arasından bazen, zekâsı da dış basına verdiği röportajlarda gazetecilerin de dikkatinden kaçmıyordu. Bu etkileyici kişiliği, Sherrill'in da dikkatini cezbetmişti ki kitabına koymak için Mustafa Kemal'in fotoğrafını seçerken çok zorlandığını ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hiçbir fotoğrafının diğerine benzemediğini ifade etmişti: "*Çehresindeki hatların müteharrik oluşunun buna sebep teşkil ettiğini uzun mülakatlardan sonra anladım. Aynı hal Washington'un resimlerinde de vakidir ve şüphesiz bu da aynı şekilde izah edilebilir. Ne Roosevelt'in ve ne de Mussolini'nin simalarında bu kadar mükemmel ifade değişiklikleri yoktur.*"²⁰.

O dönemde Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olan Yusuf Hikmet Bayur ise zekânın fiziksel yapıya yansımından ziyade bizzat kendisi olduğunu bir Çankaya akşamında dehanın tarifi üzerine yapılan bir tartışmada Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından şu şekilde nakleder: "*Bir akşam sofrada dâhinin tarifi yapılır ve herkes bir görüş ortaya atarken Atatürk; Dahi odur ki ileride herkesin takdir ve kabul edeceği şeyleri ilk ortaya koyduğunda herkes onlara delilik, der.*"²¹.

İşte bu noktadan baktığımızda delilik gibi gözükse de bunun ancak bir dâhi yapabiliirdi. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçerek yok olmakta olan ve çaresiz bir haldeki toplumdan topyekûn bir hareket vücuda getirip Türk milletinin küllerinden yeniden doğan bir Anka kuşu gibi var olabileceğini göstermiştir. Mustafa Kemal, askerî dehasını bağımsızlık mücadelesinde bütün dünyaya göstermiştir. 1925'te yeni Türk Devletinin ilk yükseköğretim kurumu olan Ankara Hukuk Mektebi'nin kurucu dekanı olan ve İstanbul Üniversitesi'nin de ikinci rektörlüğünü yapan Cemil Bilsel'in Büyük Taarruz başarıyla kazanıldıktan sonraki anısı Mustafa Kemal'in bu toprakların kaderini değiştiren usta bir sanatkâr olduğunu gösteren diğer bir örnektir. Budapeşte yükseköğretim kurumundan bir hukuk profesörü, Cemil Bilsel'e Napoleon ile Mustafa Kemal'in mukayesesini şu şekilde yapmıştı: "*Napoleon, İngiltere'ye mağlup oldu. Mustafa Kemal, onun mağlup olduğu devleti yendi. O, Napoleon'dan daha büyüktür ve zafer (Büyük Taarruz) o kadar mühimdir*"²². Osmanlı Devleti'nin son iki asırdaki gerilemesi ve yenilgileri düşünüldüğünde bu zafer bir yeniden diriliş/ankanın küllerinden yeniden doğması kadar mühimdir.

Emekli Kurmay Binbaşı Cemal Dinçer ise anısında 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de halk büyük coşkuyla Türk ordularının şehre girişini izlerken Mustafa Kemal Paşa'nın bu karşılama esnasında otomobilinden inerek "*Hitamuhu misk*"²³ dediğinden bahseder. Cemal Dinçer bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın Kocatepe'de "*muharebe şimdi tatlılaşıyor*" dediği andaki kadar soğukkanlı olduğuna dikkat çekmiştir²⁴. Yine Yunanistan'dan "*Athinaiki Gazetesi*" Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasiminden bahsederken Plutarque'a²⁵ atıfta bulunmuştur. Plutarque, hayatta muvaffakiyetin ve saadetin en büyüğüne ancak yeryüzünde

²⁰ Charles Sherrill, *Üç Adam Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, Çev. Cemal Bükerman, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 26-27.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 340.

²² M. Cemil Bilsel, *Lozan, Cilt I*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 446-447.

²³ Mutaffifin Suresi 26. Ayette geçer. Gazi Paşa sonu güzel oldu manasında kullanmıştır. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=83&ayet=26>

²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Eylül 1937, s. 8.

²⁵ Yunan filozof ve düşünür. Daha fazla bilgi için bkz. Plutark Yaşamlar II Themistokles Ve Camillus Perikles ve Fabius Alkibiades ve Coriolanus, Çev. Meriç Mete, İdea Yay., İstanbul 2015.

büyük işler gördükten sonra öteki dünyaya milletin aşk ve matem tezahürleri arasında intikal eden pek az kişinin olduğuna dikkat çekmiştir. Burada da Mustafa Kemal Atatürk'ün bir zamanlar savaştığı Yunan halkı üzerindeki algısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir²⁶.

Hikmet Feridun Es'in Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazılarından birinde değindiği noktalardan bir tanesi de Mustafa Kemal Atatürk'ün yabancı devlet başkanları üzerinde bıraktığı etkidir. Bu yabancı konuklar arasında Afgan Kralı Emanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya, Fransa'da öldürülen Yugoslavya Kralı Alexander, İngiltere Kralı VII. Edward ve Maveria-ı Ürdün hükümdarı Emir Abdullah Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret ettikleri zaman bu etki içinde kalan kişilerdendi²⁷.

İkinci başlığa bakıldığında, reformist ve yenilikçi yapısındaki samimiyet vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal'in reformist, devrimci ve modernist yapılandırmalarını dönemin koşullarını göz önüne alarak eklemek isteği görülmektedir. Bilhassa bu modernist yapısının, Mustafa Kemal'in farkında olduğu yeni dünyanın, kendi dünyasına yer etmesiyle yeni bir millet ve devlet yaratma gayesi etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu da ancak "reformist state" adı verilen bir devlet ile mümkün olabilirdi ki Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin hızla endüstrileşmeyi getirmesi ve şehirleşmenin getirdiği yeni sosyal yapı bu yeni devletin temellerini atmaya uygun fırsatı yaratmıştır. 1918 yılında I. Dünya Savaşı sürerken böbrek enfeksiyonu nedeniyle tedavi için gittiği Karlsbad (Karlovy Vary) kentinde 30 Haziran'dan 28 Temmuz'a kadar kalmıştır. Afet İnan, tarafından yayımlanan burada kaldığı zaman zarfındaki anıları incelendiğinde onun yıkılmakta olan imparatorluktan modern bir devletin nasıl olması gerektiğine dair ipuçlarını içermektedir. "*Ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile arz ederim benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor*" cümleleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Siyaset, toplum ve kadın üzerine de fikirlerini içeren bu anıları onun kişiliğinin ve kurmak istediği devlet ve toplum yapısının genel özelliklerini barındırmaktadır²⁸.

Mustafa Kemal'e göre millet olmak ve kültürün standartlaşması tüm dünyada benzerleri olan, çağdaş bir olgudur. Yani milliyetçilik Batıcılık ile kol kola ilerleyen bir süreçti. 1929'da *Vossische Zeitung* muhabiri, Mustafa Kemal'e milliyetçilik ile batıcılık arasında bir karşıtlık görüp görmediğini sormuş ve şöyle bir cevap almıştır: "*Asla... Çünkü asri olan milliyet prensibi beynelmilel taammüm etmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayretle itina edeceğiz. Türkler medeniyette asildirler. Yunandan evvel İzmir taraflarında sakin eski bir millet olduğumuzu ilmi bir surette ispat etmeğe çalışıyoruz.*"²⁹. Bu süreç ile ilgili Türkiye'nin 10. Yılı (29 Ekim 1933) sebebiyle ilk kez yayımlanan "Yurt Gazetesi" halk gazetelerinden farklı olarak hicivden kaçınarak ciddi ve Kemalizm'in ilkelerini halka büyük, renkli resimler ve sıklıkla tekrarlanan sözcükler yardımıyla telkin ediyordu. Bu gazete hem yazılı hem görsel unsurlardan faydalanarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin önemini belirtiyor, tekil reformlar, yeni demiryolları, dil reformu ve soyadı kanunu gibi birtakım devrimlerin önemini vurguluyordu³⁰. Bununla ilgili olarak Millî Mücadele Dönemi'nde Meclis'te Millî Mücadele'ye muhalefet edenler arasında bulunan Avni Bey dahi milletin oluşturulmasını millî ruhun oluşturmasına

²⁶ Ulus Gazetesi, 23 Kasım 1938, s. 1.

²⁷ Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1945, s. 5.

²⁸ Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s.40.

²⁹ Bengücan Fındık, *Tek Parti Döneminde Kemalist Milliyetçiliğin Karşısında Türkçü Turancı Milliyetçilik*, Nobel Bilimsel Yay., Ankara 2022, s. 116-117.

³⁰ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022, s. 130-131.

bağlarken dilin ve edebiyatın düzenlenmesinin de önemini vurgulamaktaydı. Ayrıca millî birlik ve beraberliğin oluşmasında halka bilgi ve bilimi aşılayarak tarihten dersler çıkarılması gerektiğini de düşünmekteydi³¹.

Mustafa Kemal Atatürk'ün reformcu özelliği ile ilgili olarak 1 Mayıs 1935 tarihli Tan Gazetesi'nde yer alan haberde Ankara'da düzenlenen bir etkinlikte kadınların askerlik yapmayı yapmayacağına dair soruya Mustafa Kemal: *“Türkiye Cumhuriyeti'nin esas düşüncesi kadınları değil, erkekleri dahi savaş meydanına götürmemektir. Fakat Türk ulusunun yüksek varlığına herhangi taraftan olursa olsun ilişildiği zaman, işte o vakit Türk kadınları Türk erkeklerinin bulunduğu yerde hazır ve faal olacaklardır. Bu beşeriyetin yüksek huzuru, sükunu ve dünya insanlığı için lazım bir ödev olduğundadır ki Türk kadını bunu yapacaktır. Ve yapagelmektedir. Ve yapar”*, cevabını vermiştir³². Bu anı da aslında Mustafa Kemal Atatürk'ün reformist özelliğinin yanı sıra barışa verdiği değeri ve kadın-erkek ayrımı yapmadan “insan” üzerinden bir değerlendirme yaptığını göstermektedir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 1 Mayıs 1937 tarihindeki haberinde Mustafa Kemal'in Türkkuşu'nun Almanya'dan getirttiği 10 uçaktan oluşan filo ve bazı yerel uçakların uçuşlarını tetkik etmeye gelmesi, Mustafa Kemal'in yeniyeni, yeniliğe ve modern gelişmelere olan merakını yani modernist ve reformist yapısını göstermede oldukça mühimdir³³.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 30. Başkanı Calvin Coolidge (1923-1929) zamanında Birleşik Devletler'in ilk büyükelçisi olarak Türkiye'de beş yıl kalmıştır. Joseph C. Grew Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Teokratik/Monarşik yapıdan cumhuriyete geçtiğini kaydettiği gözlemlerde şöyle tarif eder;

“Modern Türkiye, asla bu kadar kısa zaman zarfında çözülmeye kalkışılmamış bir probleme cevap bulmaktadır. Modern rekabetin fevkalade taleplerinin ve Avrupa devletleri yarışabilmenin ancak batının eğitim düşüncesini ve kültürünü kendi sistemlerine entegre ederek gerçekleştirebileceğinin farkındalığında olan Yeni Türkiye; Abdülhamit'ten itibaren ardıllarının rejimleri altında tatbik olunan şarklılığın getirdiği gerici düşüncüyü söküp atmıştır. Saltanat ve hilafet kaldırılmış ve bunu takiben geçmiş dönemlerin bir sembolü olan fesinde kullanımı yasaklanmıştır. Hükümet, dini reformlarda yaparak dini devlet işlerinden ayırmış böylelikle ülkedeki eğitim sistemi batılı eğitim düşüncesine dönüştürülmüştür. Kılık kıyafet inkılabına müteakip kadınlar çarşıdan çıkmış ve mevcut göstergelere göre neticede seçme hakkına sahip olacak hale gelmiş; çeşitlilik lağvedilmiş ayrıca medeni, cezai, ticari alanda Batı kanunları Türk ulusunun gereksinimlerine uygun hale getirilerek kabul edilmiş ve Latin alfabesi eski Arap harflerinin yerini almıştır. Bütün bu sayılanlar yavaş bir gelişim sürecinde değil, cumhuriyetin kurulmasının üzerinden geçen birkaç yıl zarfında yapılmıştır. Neredeyse bir gece içerisinde, ölmüş ve çürümüş haldeki eski dallar – içindeki özün sağlıklı bir yapıya sahip olup, yeni ve sıhhatli bir büyümeye imkân verdiği – ağacın gövdesinden birer birer kesilmiştir. Bu şaşkıncu inkılap hareketi, 1776'da aynı biçimde bizim ülkemize de ilham vermiş olan, coşkulu ve güçlü bir millî ruha bağlı olmasına rağmen büyük oranda bir tek kişinin, bu topraklar üzerinden yabancı işgalcileri söküp attıktan sonra, “Avrupa'nın hasta adamını” tedavi etmeye ve onu her zaman için sağlam ve güçlü kılmaya girişmiş olan, ülkenin kurucusu olan Mustafa Kemal'in eseri idi.”³⁴

³¹ Ryan Gingeras, *Ebedi Şafak Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Mitra Yay., İstanbul 2024, s. 112.

³² Tan Gazetesi, 1 Mayıs 1935, s. 1.

³³ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1937, s. 1.

³⁴ Joseph C. Crew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 16.

Joseph C. Crew'den sonra, Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan General Sherrill ise 17 Aralık 1934 günü New York'ta Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir (Ertegun) onuruna verilen bir resepsiyon hazırlamıştır. Bu resepsiyonla ilgili olarak Büyükelçi Münir imzalı yazı ile Ankara'ya iletilen bilgi notunda Büyükelçi bazı noktalara değinmiştir. General Sherrill tarafından verilen ziyafetten kısaca bahsetmiştir. Münir, ABD Başkanı'nın annesinin de resepsiyona katıldığını ve yaptığı konuşmada Gazi Paşa'nın dehasından söz ettiğini ve SSCB Dışişleri Bakanı'nın bir sorusu üzerine "*Avrupa'nın en büyük adamının Türkiye'de oturduğunu*" söylemiştir³⁵.

1935 Haziran ayında General Sherrill, Paris'te Amerikalılar ve İngilizler için düzenlenen bir konferansta "Atatürk" konulu ve olumlu tepkilerin alındığı bir konuşma yapmıştır. Onun bu faaliyetiyle ilgili Türkiye'nin Paris Büyükelçisi tarafından Ankara'ya gönderilen bilgi notunda öne çıkan konular ise; Amerikalı ve İngiliz öğrenci ve sanatçıların katılımı ile gerçekleşen konferansa Büyükelçi'nin başkanlık ettiği ve Sherrill tarafından 'Atatürk' hakkında verilen konferansın çok beğenildiği ve alkışlandığını belirtmiştir. Ayrıca bu konferansta İsmet İnönü'nün Lozan'daki başarısına değinilmiş ve Lozan Anlaşması tetkik edilmiştir. Daha sonra da Gazi Paşa'nın dışişlerindeki başarıları övgü konusu olmuştur. Ayrıca bu toplantıda Ankara'nın başkent oluşu, Hilafetin kaldırılması ve ekonomide alınan tedbirler bağlamında sorulan sorulara bilimsel ve detaylı cevaplar verilmiştir³⁶.

O'nun kişiliğini ifade eden üçüncü başlık da aidiyet ve asalettir. Mustafa Kemal'in insanın özvarlığına saygı duyulan aynı zamanda insan doğasına da uygun yaşam biçimi "Cumhuriyet'i benimsemesidir. Mustafa Kemal'in sahip olduğu yüksek ruhu ve asaleti gösterirken sahip olabileceği otoriter ya da çağdaşlarının ortaya koyduğu barbator³⁷ yönetim anlayışını reddetmesi Mustafa Kemal'in onurlu yaşamı tercih etmesi bakımından önemlidir. Bu yüzden Mustafa Kemal'in aidiyet hissettiği "cumhuriyet" rejimi kendi zamanını ve kendini çok daha öteye taşıyabilen bir ruhun eseri olmuştur. 1936 senesinde Ankarapalası'daki Himayei Etfalin balosunda Mustafa Kemal Atatürk "*Medeniyet demek afiv ve müsamaha demektir. İptidai kavimler ki kan davası güderler. Afve, müsamahaya dayanmayan medeniyet ceberuta dayanan medeniyettir ki; çöker. O, medeniyet değildir. Şiarımız iyi, güzel ve doğrudur. İyi ve güzelsiz doğru olamaz. Güzel olmayan bir şey, iyi ve doğru olamaz. Daima, her zaman her yerde iyi, güzel ve doğru, beraber!.. Her yerde ve her zaman afiv. Afiv ve müsamaha... Ancak ve ancak milli davalarda, milli kalkınmada netayici kütleye müessir olan işlerimizde müsamahanın yeri yoktur. Şahsi kinleri, şahsi husumetleri körükleyen ve güdenler ancak ve ancak iptidai kavimlerdir*"³⁸ diyerek cumhuriyet mevhumunu modern zamanların yönetim anlayışı içinde değerlendirmek mümkün olduğunu belirtmiştir. Keza bu durumu Atatürk'ün, Fransa Cumhurbaşkanı'ndan mektup aldığı zaman "*Payitahtın yabancuların elinde kaldığı müddetçe Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ülkenin mukadderatını idare edecektir. Türk ulusu sükunetini muhafaza etmekle beraber isteklerinden ve ulusal hakimiyetinden vazgeçmemeye karar vermiştir*"³⁹ cevabındaki kararlılığında da görmek mümkündür.

Kemal Karpat'ın bu konudaki değerlendirmesinde öne çıkan ana unsur ise; Millî Mücadele'nin halkın gösterdiği bir irade olduğu ve Cumhuriyet'e kimlik kazandıran derin bir siyasî olay olduğudur. Karpat'a göre Osmanlı bu halkın köklerini ifade ederken Cumhuriyet de

³⁵ Hikmet Özdemir, *General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?*, TBMM Kütüphanesi, Ankara 2009, s. 4.

³⁶ Özdemir, *General Charles*, s. 4-5.

³⁷ Despot, mutlakiyetçi. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.513-515.

³⁸ Akşam Gazetesi, 20 Kasım 1938, s. 4.

³⁹ Ulus Gazetesi, 8 Mart 1935, s. 4.

gövdesiydi⁴⁰. İşte burada Mustafa Kemal'in sahip olduğu ya da sahip olmak istemediği tüm otorite, halkın bizzat kendisinde toplanıyor. Mustafa Kemal'in bütünüyle anlam yüklediği "Cumhuriyet rejimi" bizzat halkın kendini ifade etme biçimi ve varlığına değer kazandırma yolu olarak yerini almıştı. Bu rejimde yöneten ve yönetilen arasında kurulan bağ, yönetilenin yönetimi halka bırakma ve halka ithaf etmesi en asil yönetim biçimi olarak karşılık bulmuştu. Öyle ki Mustafa Kemal'in, Türk toplumunu; Avrupa'daki despot yönetimlerin yaptığı gibi dini değerler ve kültürel sembollerle yönetmek istemediğini belirten Feroz Ahmad, ileriye doğru süreklilik sağlayarak kendi ideolojisini ve kendini var etmede bütün alternatiflerin üstünde bir ideoloji gerçekleştirdiğini söylemişti. Bunun için var olan bir ideolojiyi benimsemek yerine, şartların olgunlaşmasından sonra Türk toplumunun geldiği noktaya/duruma göre sui-generis⁴¹ ideolojisini oluşturmuştur. Modern dünyanın bu süreçte kabul ettiği bütün kurumları, reel ve akılcı bir yol izlendiğini göstermesi bakımında önemlidir. Özellikle her kurum ve kuruluşta özgür düşüncenin benimsenmesi zamanla uygulamaya geçecek yenilikçi düşüncenin uygulanmasındaki önemli unsurlardan biriydi⁴². 13 Haziran 1937 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Mustafa Kemal'in çiftliklerini, binalarını ve fabrikalarını millete hediye etmesi de yine Mustafa Kemal'in bu ileriye dönük hareketin bir emaresi olarak yorumlanabilir⁴³. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ziraat politikasında ve ziraî gelişmesinde modernist bir adım atılmış

Mustafa Kemal'in cumhuriyet sistemini bizzat benimsediği ve gerçekten yeni devleti "Cumhuriyet" olarak bizzat kurmak istediğini belirtmiştir. Hasan Rıza Soyak anılarında bunu kurulacak devletin esasları ile notlarını temize çekerken Lozan'da yapılan Barış Antlaşması ile Cumhuriyet'in ilan edildiği süreç içerisinde Viyana'da çıkan Neu Freu Presse Gazetesi muhabirine verdiği beyanını aktarmıştır. Beyanatta Mustafa Kemal Paşa: "*Yeni Türkiye Devleti'nin Teşkilatı Esasiye Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşri selahiyeti milletin tek hakiki temsilcisi olan B. M. M.'de tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki maddeyi bir kelime ile hülasa etmek kabildir. CUMHURİYET"*"⁴⁴, demiştir.

Aslında Cumhuriyet rejimi ile din devleti görüşüne karşı "ulus devleti" görüşünün zaferi olarak çağdaşlaşma yolundaki en büyük ve en etkili adım atılmış oluyordu. Geçmişte Tanzimat ve Meşruiyet ile gelen yeniliklerden en büyük fark da geleneksel İslam kökenli bir imparatorluk yerine ulus egemenliğinin gerçeğe dönüşmeye başladığı ve devrimsel silsilenin vuku bulduğu bir dönüş olarak okunabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın cumhuriyetin temellerini sarsacak

⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 50.

⁴¹ Kendine özgü, başka hiçbir şey ve hiçbir kişi gibi olmayan. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis>

⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 84.

⁴³ Son Posta, 13 Haziran 1937, s. 1.

⁴⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s. 183. Ayrıca bu süreç içinde Mustafa Kemal, hazırladığı notları Hasan Rıza Soyak'a vermişti ki bu notlar 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tadil mahiyetinde idi. Öncelikle 1. Maddeye "Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir" cümlesini ilave etmiş ve aşağıdaki maddeleri sıralamıştı:

-Türkiye Devleti B. M. M. tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin ayrıldığı idare şubelerini İcra vekilleri vasıtasıyla idare eder.

- Türkiye Cumhurreisi B. M. M. Umumi heyeti tarafından ve kendi azası arasından bir seçim devresi için intihap olunur. Riyaset vazifesi, yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

- Türkiye Cumhurreisi Devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve vekillere reislik eder.

- Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve Meclisin azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından ve yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra hepsi birden Cumhurreisi tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse tasvip keyfiyeti Meclisin İçtimaina talik olunur. Hasan Rıza Soyak ayrıca bu notların arasında ayrıca dil ve din ile ilgili bir kayıt olduğuna dair bir kayıt bulunmadığını belirtir. Daha fazla bilgi için bk. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 182-183.

cüretkâr tavırlarına nazaran “Cumhuriyet Gazetesi”ne yazılan açık mektuba cevaben Mustafa Kemal Paşa’nın “*Ben Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu’ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin mev’ûdudur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz*”⁴⁵ cevabı ile cumhuriyete ve Türkiye Cumhuriyeti’nin köklerine sadakatini göstermiştir.

Niyazi Berkes, Türk toplumunun yeniden oluşumunda, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırma amacıyla toplandığını söyler ki bunun için gerçekleştirilen batılılaşmanın, istenç olmaktan çıkarak bir başlangıç noktasına doğru evrildiğine dikkat çekmiştir. Nitekim bununla ilgili olarak Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine oturtmayı iki kısımda belirtmektedir. İlk olarak gelenekçilik tutumunu yok etme amacını güderken ikinci olarak da onların yerine bu seviyeye uygun kaidelerin, toplumun yeni jenerasyonunu örgütsel açıdan bu seviyenin gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağdaşlık arasındaki geçiş köprüsünü kurmak olduğunu deklare etmiştir⁴⁶.

Erik Jan Zürcher, Atatürk ile ilgili değerlendirmesinde onun tek adamlığından ziyade toplumunun modern dünyaya geçme de en önemli kişi olduğunu vurgularken aynı zamanda konjonktür bağlamında daha iyi bir şahsiyetin olmamasını da dile getirmiştir. Çünkü Atatürk’ün şahsiyeti; gerçekçiliği, taktik ustalığı ve acımasızlığını (gerçekçiliğini) birleştirir, der⁴⁷.

23 Kânunusani 1938 tarihinde çıkan Anadolu Gazetesi’nde Mustafa Kemal’in İzmit’i ziyareti sırasında halkın gösterdiği büyük sevince karşılık olarak “*Bana karşı göstermiş olduğunuz bağlılığa teşekkür ederim. Benim de size karşı aynı şekilde bağlı olduğumu bilirsiniz. Sizlere esenlikler dilerim*”⁴⁸ dediğinde aslında Mustafa Kemal’in yola çıkarken, Türk milleti Mustafa Kemal Atatürk’e nasıl güvendiye, Mustafa Kemal’in de Türk milletine olan inancını bu cümle ile görmek mümkündür.

SONUÇ

İlk başta ortaya koyduğumuz gibi dehadaki perfectionism⁴⁹, reformizimdeki samimiyeti ve asaletteki cumhuriyeti, Gazi Paşa’yı bir araya getiren üç önemli unsur olarak değerlendirebiliriz. Mustafa Kemal Atatürk’ün “var etme çabası” bir milletin bir bütün içerisinde var olma amacı içindeki en büyük güç ve iradeyi kendi üzerinden bir millete tekrar vermesi ve o milleti yüceltmesidir, kimlik kazandırmasıdır. “Tabula Rasa”⁵⁰ olarak bir misyon yüklenen “kara parçası” değerler bütününde sınırları belirli alan dahilinde yoktan bir kimlik oluşturma gayreti taşımaktadır. Bu doğrultuda bütün irade, kimliğini de yukarıdan aşağıya ulusal bir yaratım esasına dayandırmaktadır. Türk milletinin var olma sürecini anlamaya çalışırken Mustafa Kemal Atatürk’ün bir kültür/yaşam biçimi kurgusunu bilimlerin analitik olarak ayrıştığı jakoben bakış açısının artık önem kaybettiği dönemden, istençli ve bilinçli bir inkılap hareketine dönüştüğü bir süreç içinde değerlendirmek gerekir. Bunun için Mustafa Kemal’in yeni dönemin dinamiklerinde oluşan lider kimliğini, kurmaya çalıştığı “reformist state” üzerinden çok “reformist humanite” üzerinden okumak gerekir.

⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1930, s. 1.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 521-522.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 268-269.

⁴⁸ Anadolu Gazetesi, 23 Kânunusani 1938, s.1.

⁴⁹ Mükemmeliyetçilik. Bk. <https://logos.bilkent.edu.tr/index.php/perfectionism/>
https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%B6k/ingilizce/perfectionism#google_vignette

⁵⁰“Boş levha” anlamına gelmektedir. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford 1894, s. 109.

On sekizinci yüzyıl sonundan başlayarak, on dokuzuncu yüzyılın genel yapısı içerisinde “Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nin” getirdiği günlük hayattaki yenilikler, değişen dünya konjonktüründe önemli bir dönemeç oluşturmuş ve bu yeni yapıyı iyi okuyan, analiz eden Mustafa Kemal’in başından geçenler ile aklından geçenleri bir sentez içerisinde ileriye dönük rasyonel bir bakış ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Kuşkusuz bunu gerçekleştirmede modernist bir ideoloji benimsemesi ve bunun ilelebet devamlılığı olacağını öngörmesi de son derece mühimdir.

Martin Heidegger “Bir nehri geçmek isteyen kişinin iki kıyıyı birleştirmek için köprü yapması gerekir” der. İşte burada Mustafa Kemal’i eşsiz bir lider konumuna yükselten özelliği Osmanlı ve Cumhuriyet arasında yarattığı düşünsel köprü ile çağdışı kalmış Türk milletini çok kısa sürede yeni sisteme entegre etmeyi başarmış bir lider olarak onun çağlar arası köprü kurmasıdır. Mustafa Kemal’in bu istenci değerler silsilesinden oluşan bir yaşam biçiminden ziyade çağının çok ötesine gitmek isteyen bir istencin var olma şekli idi.

Son tahlilde Mustafa Kemal Paşayı, kurucu lider Atatürk yapan temel özellikleri onun yakın çevresinin ve onu kişiliğini yakından tanıma fırsatı bulan kişilerin eser ve anılarından hareketle ifade etmek gerekirse; mükemmeliyetçi, reformist, modernist, değişim ve dönüşümü başlatan, dünyanın örnek aldığı ve gösterdiği, cumhuriyet rejimini özümsemiş ve kurmuş, ulus devlet inşasında başarılı olmuş, laik ve ilerici bir devletin temellerini atmış bir kişilik olarak ifade etmek mümkündür. Ancak çalışma ile ulaşılan asıl sonuç ise Mustafa Kemal Atatürk’ü bütün bu özelliklere ulaştıran güç ya da istenç onun milliyetçi bir yapıya sahip olmasından geliyordu. Atatürk, milletin ve devletin bekası için en mükemmel sistemi, en çağdaş anlayışı ve toplumu hedeflemiş ve başarmıştır. Özünden çok sevdiği milleti için ilelebet baki kalacak bir devlet şeklini miras bırakması ona “Türk Devlet Geleneğinde” ve Türk tarihinde çok özel ve eşsiz bir konum kazandırmıştır. Cumhuriyet rejimini kurması ile taht kavgalarına son vermiş ve devletin bekasını teminat altına almıştır. Bu çalışmaya sığmayacak kadar önemli bir kişiliğe sahip kurucu lider Atatürk’ü bu çalışmada inceleyerek onun üstün özelliklerine anılar üzerinden dikkat çekmek ve fark edilmeyen taraflarını aydınlatmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995.

Alikılıç, İnanç, “Pozitivizm ve Postpozitivizm”, *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2021, ss. 39-62.

Anadolu Gazetesi, 23 Kânunusani 1938.

Atay, Falih Rıfkı, *Mutafa Kemal’in Mütareke Defteri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Bilsel, Mehmet Cemil, *Lozan Cilt I*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

Brockett, Gavin D., *Ne Mutlu Türk’üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2018.

Crew, Joseph C., *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yayınları, İstanbul 1999.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1937.

Demirel, Taner, *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul 2020.

Fındık, Bengücan, *Tek Parti Döneminde Kemalist Milliyetçiliğin Karşısında Türkçü Turancı Milliyetçilik*, Nobel Bilimsel Yay., Ankara 2022.

Gingeras, Ryan, *Ebedi Şafak Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Mitra Yay., İstanbul 2024.

Gingeras, Ryan, *İmparatorluk Varisi Mustafa Kemal Atatürk*, Çev. Dâra Elhüseyni, Fol Kitap, Ankara 2023.

Güler, Ali, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Halk Kitabevi, İstanbul 2020.

Hobsbawm, Eric J., *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İnan, Afet, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding, Vol. I (Book. I - II), Vol. II (Book. III - IV)*, Ed. Alexander Campbell Fraser, Oxford: Clarendon Press, 1894.

Mardin, Şerif, *Bütün Eserleri 9: Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.

Özdemir, Hikmet, *General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?*, TBMM Kütüphanesi, Ankara 2009.

Reinkowski, Maurus, *Türkiye Tarihi Atatürk'ten Bugüne*, Çev. Hamide Koyukan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2024.

Sherrill, Charles H., *Gazi Mustafa Kemal*, Çev., Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1974.

Sherrill, Charles H., *Selanik'ten Gelibolu'ya*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İlgi Yayınevi, İstanbul 2020.

Sherrill, Charles H., *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, Çev. Cemal Bükerman, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

Son Posta, 13 Haziran 1937.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar, Cilt-I*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Binbirdirek Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1973.

Tan Gazetesi, 1 Mayıs 1935.

Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972.

Toprak, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Zürcker, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/saltanatin-kaldirilmesi/?pdf=3389>

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=83&ayet=26>

Plutark Yaşamlar II Themistokles ve Camillus Perikles ve Fabius Alkibiades ve Coriolanus, Çev. Meriç Mete, İdea Yayınları, İstanbul 2015.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis>

<https://logos.bilkent.edu.tr/index.php/perfectionism/>

https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/perfectionism#google_vignette

Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1930.

Ulus Gazetesi, 8 Mart 1935.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Eylül 1937.

Akşam Gazetesi, 20 Kasım 1938.

Ulus Gazetesi, 23 Kasım 1938.

Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1945.

Yeni İstanbul Gazetesi, 10 Kasım 1950.

HATAY- İSKENDERUN BÖLGESİNDE KIŞ HAZIRLIKLARI*

WINTER PREPARATIONS IN HATAY İSKENDERUN REGION

İnci GÜL**
Bülent ARI***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 09/12/2024 Düzeltme/Revised: 26/12/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Derleme Makalesi / Review Article

Atıf / Cite as: Gül, İ. ve Arı, B. (2024). Hatay- İskenderun Bölgesinde Kış Hazırlıkları. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 95-110. <https://doi.org/10.52735/bellek.1598738>

ÖZ

İskenderun, tarihi dolayısıyla birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmış bir ilçedir ve bu sebepten bu yörenin insanları farklı kültürlerle iç içe büyümesinin getirdiği geniş mutfak kültürüne sahiptir. Bu kültür, insanların kış hazırlıkları eylemlerine büyük ölçüde yansımış olup sözlü kültür ürünü olarak yaşatılmaktadır. İskenderun yöresinde yaşayan insanların mutfak kültüründe kış hazırlıkları, önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, kış hazırlıklarının gözlem ve görüşme yöntemiyle kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Kişilerin kendi öznel yaşam, bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak ortaya konan bu çalışma, bilgilerin ve tariflerin nesnelliği bakımından sınırlı işleve sahiptir. Bu bağlamda yöre insanının eğitimi ve sosyo-ekonomik durumlarının kış hazırlıkları üzerindeki etkisi de ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Hayat, Kış Hazırlıkları, Yiyecek, İskenderun, Kadın, Kadın Alanı

EXTENDED SUMMARY

Iskenderun, due to its historical background, has hosted many different cultures, and as a result, the people of this region have a rich culinary culture shaped by growing up intertwined with various cultures. This culture is greatly reflected in the winter preparation activities of the people and is preserved as a product of oral culture. Winter preparations hold significant importance in the culinary culture of the people living in the Iskenderun region. The agricultural practices adopted by the people over historical periods, their geography, and cultural elements have led to the shaping of their culinary culture and the foods prepared for winter. The process known as winter preparation in folk cuisine spans from July to the end of November. Winter preparations are an important part of "daily life." This process is almost entirely a "women's domain." Women carry out winter preparations individually or in groups, either through collective work or family-based collaboration. Similar to many regions, it has been determined that in the Iskenderun area, selected for this field research, the processes of drying and boiling foods cover the period from the summer months until the winter months when the effects of winter are felt.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, incgl.111@gmail.com, **ORCID: 0009-0006-7539-478X**

*** Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, bulentari01@gmail.com, **ORCID: 0000-0002-7807-366X**

It has been observed that among the fields of study in folklore, the practices related to winter preparations, which were much more common in earlier periods, are seen to be less practiced today. The advancements that have allowed access to desired foods in every season, the allocation of time to daily activities, people's relocation to different neighborhoods, the reduction of free time, the unlimited opportunities offered by supermarket chains, markets that sell many vegetables year-round, the economy not fitting into family budgets, and the price hikes of each vegetable during its season have all contributed to a decrease in the demand for winter preparations and have led to a lack of necessity for them. These factors have gradually led to a decline in winter preparations, with those that continue shifting from collective practices to individual ones. However, in cases where more labor-intensive winter preparations, such as baking bread, are required, it has been observed that collectivity remains sustainable even today. In this context, it can be said that, in general terms, each of these factors has weakened the culture of neighborhood solidarity. The ingredients used in meals prepared during winter, which consist of additive-free products and pure foods, are intended for a comfortable winter, contributing to the family's economy. At the same time, winter preparations serve as a form of mutual cooperation, thereby fostering unity and solidarity among neighbors preparing for winter together. This study conveys the methods of preparing and storing foods selected for winter during the summer and fall months, and it ensures that winter preparations are documented through observation and interviews. This study, based on individuals' subjective life experiences, knowledge, and skills, has limited functionality in terms of the objectivity of the information and recipes. In this context, the effects of the local people's education and socio-economic status on winter preparations have also been highlighted. In the study, winter preparations will be examined through concepts such as the women's domain, daily life, food, nutrition, home-based production, traditional methods, cookware, kitchen, and production processes, among others. Most women living in Iskenderun begin preparing for the winter, particularly during the summer months. In this research, winter preparations in the Iskenderun region were documented using observation and interview methods. Rather than guided interviews, a semi-structured interview technique was employed to capture the most natural form of winter preparations, adapting to situations that developed in a natural setting.

Among the preparations are making tomato paste, sourdough, drying tomatoes, beans, okra, and eggplants; collecting thyme, baking bread, curing olives, preparing dried mint, making olive oil, preparing red pepper flakes, storing grape leaves, and making pomegranate molasses and fig paste. This study will consist of a detailed examination of these preparations.

In this research, winter preparations in the Iskenderun region were documented using observation and interview methods, and the semi-structured interview technique was applied to capture the most natural form of winter preparations. It was found that the ingredients used in meals during the winter months consist of additive-free products and pure foods, aiming for a comfortable winter and contributing to the family's economy. Additionally, it was observed that winter preparations serve as a form of mutual cooperation, thereby fostering unity and solidarity among neighbors preparing for winter together. The aim of this study is to reveal how winter preparations are made in Iskenderun, as well as the significance, importance, and functions of these preparations from a societal perspective. The significance of this study lies in documenting, through written records, the knowledge that the people living in the Iskenderun region have learned from their mothers, grandmothers, aunts, or elders, while keeping this knowledge alive through oral and practical traditions within their own culture. The goal is to emphasize that the information acquired is a product of oral culture, and by identifying the age of the informants and those from whom they learned the practices, to highlight how old this knowledge is and capture it in written form.

In the study, winter preparations will be explored through concepts such as the women's domain, daily life, food, nutrition, home-based production, domestic-type production, traditional methods, cookware, kitchen, production processes, and so on. The study will proceed with these concepts, focusing on winter preparations, women's domain, daily life, food, nutrition, home-based production, domestic-type production, traditional methods, cookware, kitchen, production processes, etc. The observed winter preparation activities have varied in terms of the number of participants from the past to the present, and the cookware used has evolved to include better and longer-lasting items that can preserve the products more effectively with each new production. All of the winter preparations presented in this study have been based on subjective experiences and have been documented through the shared knowledge, experiences, and actions of the interviewed informants.

Keywords: daily life, winter preparations, women, food, Iskenderun, women, women domain

GİRİŞ

Kentin kuruluşu tarih öncesi devirlere dayanmaktadır. Karaağaç mıntıkasında Telli köy adını taşıyan höyükte Mc. Evan'ın bulunduğu bazı çanak çömlek parçaları buranın antik çağ

öncesi yerleşime açıldığını göstermektedir. Milattan önce 2000'li yıllarda burada Hititlere bağlı Kadu Beyliği'nin kurulduğu bilinmektedir. (Kadu, Hitit'çe de körfez anlamına gelmektedir.) (URL1) Darius'a karşı İssos Savaşı'nda büyük bir başarı kazanan Makedonyalı Büyük İskender, daha sonra geldiği İskenderun'a kendi adını verdi. Milattan önce 302'de İskenderun komutanlarından Antigonos tarafından bugünkü İskenderun kuruldu. İskenderun'u daha önce adını verdiği diğer şehirlerden ayırmak için de Alexandretta veya Alexandria Minor (küçük İskenderiye) denmiştir. Emevi-Abba döneminde yine aynı anlamda İskandaruna ismini kullanmışlardır. Bu isim günümüze kadar gelmiştir. (Balan, 2001: 9). İskenderun, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın nüfuz bölgesine girmiştir. Öyle ki 21. yüzyılda hala İskenderun merkez ve sahil kısımlarında Fransızlardan kalma binalar göze çarpmaktadır. Bu binalardan biri sahilde kurulmuş olan Kız Teknik ve Meslek Lisesinin öğretim binasıdır. Başka bir kısmında Ermeni mezarlığı bulunmakta, çarşısının içinde çok çeşitli mezheplere ait ibadethaneler yer almaktadır. En işler caddelerden olan Şehit Pamir caddesinde yer alan, kuruluşu 1870 yılında tamamlanan Rum Ortodoks Kilisesi ve Yenişehir mahallesinde yer alıp inşası 1858-1871 yılları arasında tamamlanan Latin Katolik Kilisesi, 6 Şubat 2023 depreminde büyük hasar görmüş, onarımı için Kültür ve Turizm Bakanlığının kontrolüne girmiştir. Bu bulgular, kentin kuruluşunun çok eski dönemlere dayandığını göstermekte ve bu bilgi ışığında bu bölgede yaşayan insanların, çok kültürlü yapıya sahip şehre aşinalıklarından farklılıklara dikkat çekmeyiip ortaklıklarla yaşamayı bildikleri görülmektedir.

1.1 Amaç

Bu araştırmada, İskenderun bölgesinde görülen kış hazırlıkları, gözlem ve görüşme yöntemleri ile kayıt altına alınmış, yönlendirilmiş görüşmeden ziyade doğal ortamda gelişen durumlara uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılmasıyla kış hazırlıklarının en doğal haline ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı İskenderun'daki kış hazırlıklarının nasıl ne şekilde yapıldığını, ayrıca hazırlıkların toplum açısından anlamı, önemi ve işlevlerini ortaya koymaktır.

1.2 Önem

Bu çalışmanın önemi, İskenderun bölgesinde yaşayan halkın kendi kültürleri içerisinde annelerinden, ninelerinden, teyzelerinden yahut büyüklerinden öğrendikleri bilgileri sözlü ve eylemsel olarak yaşatırken yazılı kayıt altına almaktır. Çalışmada edinilen bilgilerin kaynak kişilerin yaşını ve öğrendikleri kişilerin yaşını öğrenerek ne kadar eski olduğunu, bir sözlü kültür ürünü olduğunu vurgulayarak bu kültürü yazılı kayıt altına alabilmektir.

1.2.3 Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

Çalışmada kış hazırlıkları, kadın alanı, gündelik hayat, besin, beslenme, ev içi üretim, ev tipi üretim, geleneksel yöntemler, kap-kacak, mutfak, üretim süreçleri vb. kavramlar üzerinden ilerleyecektir.

2. Mutfakta Kış Hazırlıkları

İskenderun, portakal ve zeytin tarım ürünlerinde ilk sırada yer almaktadır ve turuncgillerin yanı sıra arpa, buğday, nohut, fasulye gibi bakliyat, üzüm ve çeşitli sebzelerin yetiştirildiği toprağı verimli bir ilçedir. Bu çeşitlilik, insanların mutfaklarına yansımış, beslenme alışkanlıklarında da önemli bir değişiklik yaratmıştır. İskenderun'da yaşayan kadınların çoğu özellikle yaz mevsiminde kışı geçirecek hazırlıklar yapmaya başlarlar. Bu hazırlıkların arasında salça yapımı, ekşi yapımı; domates, fasulye, bamya, patlıcan kurutması;

kekik toplanması, ekmeğin açılması, zeytin kurulması, kuru nane hazırlanması, zeytinyağı yapılması, pul biber hazırlanması, asma yaprağı saklanması, nar ekşisi ve incir pestili yapılması vardır. Çalışma, bu hazırlıkların ayrıntısıyla incelenmesinden oluşacaktır.

Yiyecekler ve yemekler, sosyo-kültürel anlamı olan kültür öğeleri olup kültürel ve toplumsal ortamlar, insanların yemek yeme alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilidirler (Tezcan, 2000: 1-2). Yaşanan coğrafya, alışlagelen kültür, özenin büyüdüğü aile kişilerin yeme ve gıda hazırlama alışkanlıklarına birçok etkide bulunmaktadır. Yemeğin kendi dilini oluşturması, verilen mesajı anlamak, simge ve metaforlarının etkisi altında kalmak için sunulan yemeği tüketmek gerekli olmadığı gibi, pişirmek de gerekli değildir (Mentinis, 2021: s.25; aktaran Beşirli, 2023). Yiyeceklerin hazırlanması, pişirilmesi, sunulması gibi eylemler kültür mirasının maddi boyutunu oluşturmaktadır.

“Yiyeceklerin üretimi, tüketimi, hazırlanması, tamamen kültürün öğeleri olan gelenekler, inançlar ve tabularla bağlantılıdır. Yemek yeme alışkanlıklarını kültürel bağlamda ele alan araştırmacıların belirlemelerine göre; a) Kültür ne yiyeceğimizin temel belirtisidir. B) Kültür öğrenilmiştir. Yiyecek alışkanlıkları da küçük yaşlarda edinilir. Öğenildikten sonra uzun süre değişmez. C) Yiyecekler, kültürün bütünleyici bir parçasıdır. Fakat bir insanın ne yediği, coğrafya kadar kültüre de bağlıdır.” (Tezcan, 2000: 1-2). Kişinin kendi tercihi dışında beslenmesi, beslenme alışkanlığı ve bu alışkanlıkları neticesinde hayatını idame ettirecek kış hazırlıklarını yapabilmesi ve bunu alışkanlık haline getirmesi yaşadığı coğrafyanın da ötesinde büyüdüğü kültürün dinamiklerine bağlı bir faktördür. “Tercih olanağı olduğu zaman neyi seçtiği, onu ne biçimde sağladığı, nasıl pişirdiği, nasıl, ne zaman ve nerede yediği, kendi toplumsal grubunun alışkanlıklarına göre değişir (Tezcan, 2000: 1-2).

Kış hazırlıkları, genel anlamıyla kadınların hâkim olduğu ve büyük roller üstlendiği bir eylemdir. Kendi büyüklerinden öğrendikleri bilgiler doğrultusunda hayat kolaylaştırmaya çalışan kadınlar, bu hazırlıklara yaz aylarından itibaren başlarlar. Çalışmadaki kaynak kişilerin hazırlıkları kimlerden ve ne zaman öğrendikleri, anlattıkları bilgiler doğrultusunda cümlelerin içerisinde geçmekte ve bilgileri annelerinden edindikleri cümlesi ortak olarak kullanılmaktadır.

Kış hazırlıkları “gündelik hayat”ın önemli bir parçasıdır. Kış hazırlıkları neredeyse tamamen bir “kadın alanı”dır. Kadınlar bireysel olarak ya da gruplar halinde imece usulü ya da aile arası imece usulü kış hazırlıkları yapmaktadır. Yemek ve mutfak, toplumsal alanda işlevsel bir unsurdur. Yiyeceklerin yerine getirdikleri işlevler bireysel ve kolektif işlevler şeklinde basit bir tasnifle sınıflandırılabilir. Bu tasnifte besin, psikolojik ve toplumsal işlevleri yerine getiren araca dönüşür (Beşirli, 2023: 50). Bu araçlar vasıtasıyla toplumda kolektiflik artar, bu kolektiflik dayanışmayı artırır. Yalnızca kolektiflik ve dayanışma gibi öğelerde değil, birçok sebepte bu araçların etkisi görülür ve çok farklı nedenlerle kış hazırlıkları yapılır. Kış aylarında yapılan yemeklerin malzemelerinde katkısız ürünlerin olması, saf gıdaların tüketilmesi, kış aylarının rahat geçebilmesi, ailelerin ekonomilerine katkı sağlanması amacıyla yapılmaktadır. Aynı zamanda kış hazırlıkları bir imece işlevi görmekte, bu sebeple de birlikte kışa hazırlanan komşular arasında birlik ve beraberlik sağlamaktadır. Ev teknolojisiyle besin saklama geleneğinin, halkın beslenmesinde önemli katkısı vardır. Bu gelenek sayesinde bir yandan tek yönlü beslenme, diğer yandan mevsime bağlı kıtlıklar bir ölçüde önlenmektedir (Baysal, 1992: 9).

2.1 Kekik Yapımı

Mart-Nisan aylarında Suriye Kekiği olarak bilinen bu bitki, dağlarda ve kayalık bölgelerde kendiliğinden yetişmektedir. İskenderun bölgesinde yaşayan insanlar, özel olarak Arsuz’a ait Üçgüllük Köyünün dağ eteklerinde yetişen bu kekikleri, küçük bitkiler olması sebebiyle kalabalık gruplarla daha kolay ve keyifli toplamaktadır. Kekikler, pamuk işçiliği gibi dönemsel ve yoğun işçilik gerektirmez ancak dağ eteklerinde yetişmesi sebebiyle vaktinde toplanması daha uygundur. Kekikler toplanırken kökünden koparılması, baş tarafından

kırılmamasına özen gösterilmektedir. Herhangi bir kesici alet gerektirmeyen kekik, insan eliyle rahatça koparılabilir (KK7). Cıvarda yaşayan insanlar sabah yürüyüşlerinde bile herhangi bir poşeti ellerine alıp bu bitkileri toplamaktadır (KK5). Aynı zamanda İskenderun'da yayla olarak bilinen Soğukoluk bölgesinin yol kenarlarında, İskenderun merkezinde seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır (KK6). Kahvaltı salatalarında ve baharat olarak kullanılan kekiğe bir diğer ismiyle zahter de denildiğini küçüklüğünde annesinden öğrenmiştir. (KK7) Kekik toplandıktan sonra uzun bir yıkama safhası geçirir. Sonrasında baharat olarak kullanmak için güneşte nemli halini bırakana kadar kurutulur. Kurutulduktan sonra tercihe göre büyük bitkinin kurumuş haliyle de kavanozlanabilir elle ufalanarak içindeki küçük sapların ve sert diplerinin ayrılması suretiyle de kavanozlanıp muhafaza edilebilir (KK2). Çok önceleri plastik kavanoz benzeri kutularda saklanan kekikler uzun ömürlü olmayıp hemen küflenmiş ve bozulmuştur. Bu sebeple cam kavanozlarda muhafazası önemlidir. Cam kavanoz edinmek, İskenderun yöresinde kolay bir eylem olmaktadır çünkü bölgenin alış-veriş kültürü genişliği sebebiyle merkezinde birçok zücaciye dükkanları bulunmaktadır. Kavanozların metal kapaklı olması, muhafazası için önemli bir noktadır ki metal kavanoz kapakları da zücaciyelerde ayrıca bulunabilen bir üründür (KK1). Cam kavanozlar her yıl kapakları yenilenerek kullanılma özelliğine sahiptir. Metal kapaklar kış hazırlıkları mevsimi geldiği zaman yerel marketler yanında ulusal marketlerde de özellikle satılmaktadır.

Kekik başka bir şekilde, özellikle kahvaltı salatalarında kullanılmak için salamura haline getirilir. Salamura hali için de kekiklerin diri ve taze olanları özel olarak yıkayıp süzülür, suyu iyice kuruyunca pul biber, limon tuzu, sıvı Ayçiçek yağı ve tuzla karıştırılarak malzemelerin özlerinin karışması için birkaç saat bekletilir. Sonrasında cam kavanozlara basılarak buzdolabında bir seneye kadar muhafaza edilebilir (KK1-KK7).

Bir diğer hali ise kekikler yıkandıktan sonra haşlanır, haşlanınca doğrudan soğuk suyun içine bırakılır, iyice soğuyunca poşetlenip buzlukta muhafaza edilir. Bu şoklanmış hali de her çeşit salataya aroma vermesi için kış boyunca kullanılır (KK1).

2.2 Kurutma İşlemleri

Temmuz-Ağustos aylarında kurutulacak kışlık sebzeler, tam mevsimi olduğu için İskenderun semt pazarlarından kilolarca alınır. İskenderun'da yıllardır süren, belli bölgelerinde belli günlerde kurulan semt pazarı kültürü, yöre insanının mutfak kültürüne hitap eden sebze-meyvelerden oluşmaktadır (KK1). Bu pazarlardan Cuma Pazarı, Perşembe Pazarı, Cumartesi ve Salı Pazarları, bölgenin birçok semtine kurulan haftalık pazarlardır. Cuma Pazarı, şehrin merkezine en yakın olan pazardır, Dumlupınar mahallesi civarında kurulmaktadır. Karaağaç bölgesinde kurulan Salı Pazarı da İskenderun merkezine uzak fakat farklı yerleşke olan Karaağaç'ta bilinen ve her hafta kurulan bir pazardır. Aynı zamanda İskenderun bölgesinde yaşayan insanlar, Adana otoban girişine yakın civarda kurulan sebze halinden de kurutmalık ve konservelik sebze alışverişi yapmaktadırlar. Bu sebze hali, diğer pazarların aksine sabaha karşı satışını yapmaktadır. İnsanlar, sabaha karşı 03.00-04.00 sularında gidip kurutmalık ya da konservelik sebze alışverişlerini yaparlar (KK5-KK6). Özel olarak sebzenin canlı, iri hali işlemde geçerken kendini iyiden iyiye bırakmaması için seçilir. Bunların başında domates, patlıcan, fasulye ve bamya gelmektedir. Patlıcanlar yıkandıktan sonra içleri oyularak doğrudan tuzlanır, tuz oranının doğru ayarlanması kışın yapılacak yemeklerin lezzeti konusunda önemlidir (KK3). Tuzlanan patlıcanlar, İskenderun kültürünün önde gelen öğelerinden olan ev damlarında genişçe bir bezin üzerinde doğrudan güneş alacak şekilde açılır, sularını çekene kadar -belki on ile on beş gün arası- kurutmaya bırakılır. Patlıcanın yanında domatesler de yıkayıp kalın şekilde dilimlendikten sonra tıpkı patlıcanlar gibi tuzlanır ve kurutulmaya bırakılır (KK2- KK3). Patlıcana oranla daha geç kuruyan domatesler evin en güneş almayan ve serin yerinde saklanır. Kuru domatesler aynı zamanda zeytinyağı, sarımsak ve tercih edilen baharatla karıştırılıp kavanozlanabilir ve buzdolabında muhafaza edilir. İskenderun yerlilerinin sıkça

tercih ettiği bu yağlı kuru domates, bölgede genellikle kahvaltılarda tüketilir. Ortaya çıkan ürünün muhafazasında özellikle cam kavanoz kullanılması, ürünlerin doğru ve uzun süre saklanabilmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda içerisinde zeytinyağı olması sebebiyle kişi dilediğince buzdolabında saklayabilir çünkü donan yağ buzdolabından çıktıktan en geç yarım saat sonra tekrar eski sıvı halini alacaktır. Bu ürün, Kasım ayının başından itibaren kahvaltılarda tüketilmeye başlanabilir (KK2-KK3).

2.3 Konserve Yapımı

Temmuz-Ağustos aylarında yapılan konserve, tüm hazırlıklar içinde diğer bölgelerde yapılan kış hazırlıkları ile en çok benzeyen usuldür. Bu konserve yapımının İzmir bölgesinde kahvaltılık menemen harcı olarak yapımı, Adana bölgesinde kahvaltı sosu olarak yapımı yaygındır (KK4-KK5). İskenderun bölgesinde ise daha çok kış aylarında taze meyve sebze bulunmaması sebebiyle yaz aylarının taze meyve sebzelerinin tazeliğini uzun süre muhafaza edip yemeklere lezzetini versin diye başvurulan yöntemdir. İskenderun semt pazarlarından kilo kilo alınan domatesler, özellikle en kırmızı hallerinden seçilir. Kurutma işlemleri bölümünde açıklanan semt pazarları alışverişlerine konservelik domates alışverişi de dahildir. Sert ve darbe almamış domatesler de tercih edilmekle birlikte, yumuşamış domatesler çoğunlukla tercih edilir (KK1- KK5). Domatesler yıkanıp, soyulup şekli önemsiz şekilde doğandıktan sonra büyük tencerelerde içerisine biraz tuz ekleyip kaynatılır, henüz sıcakken kavanozlara doldurulup kavanoz ağızları sıkıca kapatılır ve kavanozun içindeki hava kendini dışarıya bıraksın ve içindeki domates bozulmasın diye kavanozlar ılıyana kadar ters çevrilip bekletilir. İyice soğuduktan sonra az güneş gören ve serin yerde kış boyunca muhafaza edilir. Bir başka yöntemi ise kaynayıp soğuduktan sonra küçük poşetlere koyarak dondurucuda muhafaza etmektir (KK5). İskenderun merkezinden yer alan birçok züccaciye dükkânında satılan kavanozlar, tam konserve zamanları çoğalır hatta süpermarketlerde bile kavanozların yer aldığı görülür. Uzun yıllardır cam ürünler kullanılmasına dikkat eden insanlar, uzun süre muhafaza edecekleri konserve yapımında da demir kapaklı kavanoz tercih etmektedir. Diğer muhafaza şekli olan poşetlenip buzdolabına konmasında da patlamaması için kalın buzdolabı poşetleri kullanılır (KK5).

2.4 Turşu Yapımı

Eylül-Ekim ayları İskenderun bölgesi için turşu kurmaya müsait zamanlardır. Süs biberi turşusu, salatalık, havuç, lahana, bamya, acur ve Samandağ süs biberi bu bölgede yaygın olarak turşusu kurulan türlerdir. Özellikle Samandağ süs biberi, acı olmasıyla bilinen ve diğer bölgelerden farklı olarak çok az suyla yetiştirilen ve az su sebebiyle acı tadı daha keskin olan biber türüdür, Hatay dışında pek çok bölgede bilinmemekle beraber turşusu da kurulmamaktadır (KK-6).

Biber turşusu için Samandağ bölgesindeki pazarcılardan biberin kilosu ve fiyatıyla ilgili görüşülür, pazarcı imkânı doğrultusunda sipariş edilen biberleri kasalamış halde herhangi bir otobüsle İskenderun'a gönderir. Samandağ, acı biber yetiştiriciliği konusunda adından sıkça söz ettiren bir ilçedir. Susuz yetiştirilmesi sebebiyle acılığını kaybetmeyen biber, damarlı ve pulludur (KK4). İskenderun'da turşu kuracak kişi biber kasasını aldıktan sonra ilaçlanma ihtimaline karşı sirkeli suda bekleterek yıkar ve daha sonra biberin ucunu keserek turşu yapılacak hale getirir. Turşular da cam kavanoz ya da "bidon" adı verilen beşer kiloluk saklama kaplarına basılır. Bu "bidon" adı verilen saklama kabı plastik olup, içerisinde uzun süre besin kalması ihtimali sağlıksızdır fakat geniş aileler, eskiden beşer kiloluk cam kavanozlar yaygın olmadığı için bu bidonları kullanmış, alışkanlık haline gelen kullanımları devam etmiştir (KK5).

2.5 Salça Yapımı

Salça yapmak, Türkiye'nin birçok bölgesinde sıkça görülen kış hazırlığıdır. Ağustos-Eylül aylarında sebzelerin mevsimi olması sebebiyle tam zamanı olarak görülür. Kırmızıbiber salçası yapımı çok etaplıdır, önce biberler ortadan ikiye dikey bir şekilde kesilir ve içerisindeki çekirdekleri alınır. Çekirdekleri temizlenen biberler suyunun kuruması için bir gün güneşte bekletilir (KK1-KK2). Daha sonra bekleyen biberler makinelerde ince ince çekilir ve tekrar bir gün güneşe bırakılır. Üçüncü güneşe bırakma işleminden sonra katılaştıran biberler kavanozlanır. Domates salçası ise kabukları soyulup doğranıp çekirdekleri süzildikten sonra katılaştıran kadar büyük bir tencere içinde kaynatılır. İyice kaynadıktan sonra geniş tepsilere yaydırılan salçalar yine güneşli bir yerde daha fazla katılaştırmaya bırakılır ve en nihayetinde kavanozlanıp muhafaza edilir (KK1).

Bütün bunlarla birlikte, İskenderun bölgesi yazları sıcak ve kurak; kışları nemli, yağışlı ve ılık olduğu için yöre insanların bakliyatları saklama yolları farklıdır. Serin ve kuru yerde muhafaza edilmesi gereken bakliyatlar çoğu zaman hava sebebiyle kurtlanmaktadır. Bu sebepten, yaz başında hem hayat kolaylaştırması açısından kış hazırlığı olarak hem de yazın hava sebebiyle kurtlanmasını önleyici bir girişim olarak fasulye, nohut gibi kuru bakliyatlar az tuzlu suda haşlanıp süzülür, soğuyunca poşetlenir ve buzlukta kış boyu muhafaza edilir (KK1).

2.6 Ekmek Açmak

Aynı zamanda kış girişinde birbirlerine yakın oturan kadınlar bir araya gelip kilolarca ekmek açarlar. Özellikle ekmek açma konusunda birden çok kaynak kişiyle görüşülmüş, ekmek açmanın kişiler için önemi, edilen sohbetlerin kendileri için işlevleri, ekmek açmanın görevleri, konuşmaların yapısı incelenmiştir. Ekmek açmanın ekonomik, toplumsal ve psikolojik işlevleri olduğu sonucuna varılmıştır. Hem ailenin hem komşuların birliğini artıran bu eylem, toplumsal bir ritüel haline dönüşmekte olup insanlar arasındaki dayanışmanın dilimini büyütmektedir. Ailenin dayanışmasının güçlendirilmesi ve sürdürülmesi ise, aile üyelerinin ailevi, dinsel ve toplumsal ritüellere katılmaları ile mümkündür (Beşirli, 2010: 167). Diğer tüm kış hazırlıklarından daha uzun süren ekmek açmak eylemi (KK1), ekmek açan kadınlar için evin içerisinden uzaklaşıp birbirlerine dert anlatma, akıl alma, motivasyon gibi işlevleri ile psikolojiye, bütün malzemelerin ücretleri ve ekmeğin yetme süresi düşünüldüğünde ekonomiye, yöre insanları açısından imece usulünü devam ettirdiği için toplumsal birliğe fayda sağlamaktadır. İmece köy veya küçük kasabalarda yazılı olmayan hukuka dayalı, herkes tarafından kabul gören bir dayanışma örgütüdür. İmece kültürü son yıllarda dünya genelinde artan müştarek hareketleri ile ilintili olarak değerlendirilebilir. (KARA, 2016: 380)

Ekmek açmak için öncelikle değirmenden en az yirmi beş kilo un alınır, hamur yapımı için hazırlıklar bir gün öncesinden ya da ekmeğin açılacağı günün ilk ışıklarından başlar. Yirmi beş kilo un için ayrıca beş kilo daha un alınır, bu beş kilo unun sebebi ise oklavalarla açılacak hamurun altına ve üstüne hamur yapışmasını diye serpilecek una ihtiyaç olmasıdır. Ekmeği yapacak evin sahibi, sabah erkenden yirmi beş kilo ununu iki yüz elli gram tuz ve yeteri kadar suyla yoğurur, yumak halinde eşit parçalara her yumağı unlayacak şekilde ayırır. Hamur yoğurup yumaklama işlemi tamamlandıktan sonra kesilmiş odunlar sacın yakılacağı yere taşınır, sac küllenir. Sacın küllenme sebebi üzerinde pişecek ekmeğin saca yapışmamasıdır (KK1). Ekmek açmak için önceden yardım istenilen komşular ekmeğin açılacağı yere verilen saatte gelir, evinde ekmek biten kadın daha az kilo olmak şartıyla kendi hamurunu yoğurup getirir. Daha az kilo olmasının sebebi, yirmi beş kilo ekmeğin en az dört-beş saatte açılıp pişirilmesidir ve aynı zamanda ekmek açmak kol kaslarını çok çalıştıran, yoran bir eylemdir (KK2). Bir kadının ekmek açmaya davet ettiği başka bir kadının kendi ihtiyacı doğrultusunda hamurunu hazırlayıp pişirmeye getirmesi, insanların içerisinde büyüdüğü kültüre dair büyük ipuçları vermektedir. "Kültür, sosyal dayanışma için temel oluşturur. Değer verilen ortak

hedefler için birlikte hareket etme duygusu yaratır. Kişiler arasında sadakat yaratır. (Fichter, 2012: 159-160; Aktaran Mehmet Akif Kara, 2016). Kadınlar toplandıktan ve ateş de yakıldıktan sonra ekmek açmaya başlayan kadınlar; öncelikle evlerden getirdikleri zeytin, peynir, domates, salatalık gibi kahvaltılıklarla kahvaltı eder, üzerine de Türk kahvelerini içip işe koyulurlar. Bu süre zarfında günlük hayatları, kendi çocukları, can sıkı konular, mutlu eden olaylar gibi bireysel birçok konudan bahsedip sohbet eşliğinde işlerini yapmaya devam ederler. Günün sonunda yine yaz döneminin taze sebzelerinden olan biber, patlıcan, domates gibi sebzeleri hala yanmakta olan ateşte pişirir, ekmeklerin arasına doğrayarak o anda tüketirler. Geleneksel olmamakla beraber, bu durumun keyif verici yönünden dolayı kendi aralarında bir ritüel haline dönüştürmüşlerdir (KK1, KK2, KK4, KK5).

2.7 Zeytin Kurmak

Bölgeden bölgeye değişiklik gösteren zeytin toplama işlemi Akdeniz Bölgesi'nde ekim-kasım aylarında başlayıp şubat ayına kadar devam etmektedir (KK8, KK9). Ekim ayının başında zeytin sahipleri sabaha karşı tarlalarına gidip zeytin toplamaya başlarlar. Toplanan zeytinler kadınlar tarafından tahta tokmaklarla kırılıp plastik veya cam bidonlara doldurulmaktadır. Zeytinlerin rengi yeşilden sarıya dönene kadar her gün bidondaki su değiştirilir. Zeytin, yenileceği zaman bir tasın içine biraz su ve biraz tuz konur içine de bir tane çığ yumurta atılır eğer çığ yumurta suda batmıyorsa tuz ayarının iyi olduğu düşünülerek bidonun içine dökülür ve ağzı sıkıca kapatılır (KK10). Siyah zeytin ise kişinin isteğine bağlı olarak kışın daha geç vakitlerinde -genellikle aralık, ocak ayları- toplanır (KK9). Siyah zeytinlerin kurulması yeşil zeytinden farklı olarak plastik veya cam bidonun içine kaya tuzu kullanılarak kurulmaktadır (KK10). Ayrıca Hatay Bölgesi'nde diğer zeytinlere göre farklı yetişen ve "halhalı" adı verilen zeytin bulunmaktadır. Halhalı zeytin, diğer zeytinlerin aksine daha küçük çekirdekli ve etli bir yapıya sahiptir. Eylül ayının ortalarında hasadı başlayan halhalı zeytininin en yağlı olgun dönemi ekim-kasım aylarıdır (KK9). Toplanan zeytinler, tahta tokmaklarla kırılarak diğer zeytinlerle aynı şekilde cam veya plastik şişelere doldurularak muhafaza edilir. Genellikle kahvaltıda yenmesi tercih edilir.

2.8 Zeytinyağı Yapımı

Zeytinyağı yapımı için genellikle siyah zeytin tercih edilmektedir, siyah zeytinler Hatay Bölgesi'nde aralık ayının sonlarıyla ocak ayının başlarında, Arsuz'da ve Karaağaç'taki zeytinliklerden toplanmaktadır (KK9). Zeytinyağı için siyah zeytin kullanılır, bunun sebebi yeşil zeytinden çıkarılan yağın acı olmasıdır. Zeytinyağı için zeytinin pirinası kullanılmaktadır. Zeytinler toplanır, toplu haldeyken ayıklanır, yaprak ve dallarından ayıklanır sonrasında tüm zeytinler yıkanır. Kırma ve sıkma işlemleriyle zeytinler ezilir, bu işlemden sonra zeytinlerin tortu ve yağı ayrıştırılır. Sızma zeytinyağı isteniyorsa olgunlaşmış zeytinler kullanılır, buna göre rafine işlemleri yapılır (KK9, KK12). Eskiden evlerin önünde büyük değirmenlerde yapılırken günümüzde insanlar topladıkları zeytinleri fabrikalara götürerek zeytinin yağını çekmektedir. Zeytinyağı ne kadar kalırsa lezzetinin o kadar güzel olduğu söylenmektedir (KK9).

2.9 Kuru Nane Yapımı

Hatay Bölgesi'nde kış hazırlığına çok önem verilmektedir ve genellikle yöre insanları bu hazırlıkları kendi evlerinde, doğal ürünlerle yapmayı tercih etmektedirler. Hatay Bölgesi ikliminden dolayı yeşil nane ekimine elverişlidir. Kuru nane yapmak için bahçelerden toplanılan veya semt pazarlarından satın alınan yeşil naneler sirkeli sularla yıkandıktan sonra geniş ve demir bir tepsiye dizilerek açık havada, güneşin vuracağı bir yerde kurumaya bırakılır. Ancak dışarıya bırakılan nanelerin güneşte çok kalıp siyahlaşmamasına dikkat edilmelidir.

Dışarıya serilen naneler hafif kurumaya başlayınca yaprakları gövdelerinden ayıklanır ve kalan yapraklar tekrar kurumaya bırakılır. Kuruyan yapraklar el yordamıyla iyice ufalanır ve bir cam kavanoz veya buzdolabı poşetine konarak muhafaza edilir (KK8).

2.10 Pul Biber Yapımı

Yılın belirli dönemlerinde toplanan biberlerin farklı işlevleri olduğu bilinmekte, pul biber yapmak için ağustos ayının sonu eylül ayının başında toplanan kırmızıbiberlere ihtiyaç duyulduğu kış hazırlığı yapan ev hanımları tarafından söylenmektedir (KK8, KK10, KK11). Özellikle ağustos-eylül ayının hasatlarının tercih edilmesinin sebebi, bölgenin temmuz ayında aşırı sıcak olmasından dolayı biberlerin kızarması ve daha az sulu olmasıdır. Toplanan kırmızı biberler, ortadan ikiye bölünür ve içindeki tohumlardan temizlenir. Daha sonra temizlenen biberler demir, düz ve geniş bir tepsiye dizilerek İskenderun bölgesinin önde gelen simge ve öğelerinden olan ev damlarında güneşte kurumaya bırakılır. Biberlerin en az üç gün güneşte kalması gerekmektedir (KK8). Kuruyan biberler toplanır, evde bulunan el öğütücüsü veya ucu keskin, öğütücü bir makine yardımıyla istenilen boyutta küçültülüp toz hâline getirilir. Toz hâline getirilen biberlere miktarına göre zeytin yağı -isteyen Ayçiçek yağı da kullanabilir-dökülür ve harmanlanır. Kullanılacağı kadar ayrılır ve geri kalanı cam bir kavanoza veya buzdolabı poşetine konularak tercihen buzdolabında muhafaza edilir (KK8, KK11).

2.11 Asma Yaprağı Saklamak

Hatay Bölgesi, ikliminden dolayı üzüm yetiştiriciliğine oldukça elverişlidir. Bu bölgede üzüm yaprağından etli sarma yemeği yapmak çok yaygındır. Asma yaprağı, yılda iki kez toplanmaktadır, bunlar mayıs ve haziran aylarıdır (KK9). Yaprak sarma yapmak için genellikle beyaz üzüm yaprağı tercih edilmektedir, bunun sebebi ise bu yaprağın daha ince ve daha damarlı olmasıdır (KK8, KK9, KK10). Asma yapraklarını kış için saklamanın iki yöntemi vardır. İskenderun'da genellikle plastik şişeye veya plastik büyükçe bidonlara dizme yöntemi kullanılmaktadır (KK8). Toplanan yapraklar boyutlarına göre bir plastik şişe veya bir bidona üst üste dizilir, dizilen yaprakların üstüne bozulmaması için tuzlu su doldurulup bir hafta boyunca göz önüne konulur ve -yaklaşık bir hafta- kontrol edilir. Üzerine eklenen tuzlu suyun kaynamış ya da ılık olması ehemmiyetli değildir. Bidonda olan suyun azalması yaprağın suyu çektiği ve bozulacağı anlamına gelir (KK8, KK10, KK12). Bidondaki suyun azaldığı görülürse su takviyesi yapılır ve daha sonra ağzı sıkıca kapatılarak muhafaza edilir. Kullanılacağı zaman bidondan çıkarılır ve tuzundan arındırmak amacıyla bir süre sıcak suda bekletilir daha sonra sarmaya hazır hale gelir. (KK8, KK9).

2.12 Nar Ekşisi Yapımı

Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde sık rastlanan nar meyvesinin İskenderun'da diğer illere göre daha ekşi bir tadı olduğu söylenmektedir (KK9). İskenderun'da nar meyvesi, eylül ayının sonundan başlanarak ekim ayının ortasına kadar toplanır (KK9). Nar ekşisi yapmak için genellikle öğütülmesi kolay olması sebebiyle büyük çekirdekli narlar tercih edilmektedir. Narlar koparıldıktan sonra çekirdeklerin kolay ayrılması için 1-2 gün yumuşamaya bırakılır. Yumuşayan narın baş kısmı kesilir, narın geri kalan bölgelerine 4-5 dikey çizgi atılır ve tanelerin kolayca dökülebilmesi için dikey çizgilerinden aşağıya doğru açılır, tahta bir tokmak yardımıyla alt kısmına vurularak dövülür ve nar tanelerinin geniş ve çukur bir kaba dökülmesi sağlanır (KK1, KK2, KK8, KK9, KK10). Ayıklanan nar taneleri eski dönemlerde sıvı geçiren bir bezin içine konularak tahta tokmaklarla dövülüp suyu çıkarılıp daha sonra da büyük bakır veya alüminyum bir kazana konularak odun ateşinde kaynatılmaktaydı. Kaynama esnasında sürekli kazandaki nar suyu karıştırılıp üstündeki köpükler bir süzgeç yardımıyla alınır. Nar suyu, sakız kıvamı ve koyu kahverengi olana kadar kaynatma işlemi devam eder. Ne katı ne sıvı olacak şekilde kıvam alan nar suyu, başka bir kazana alınarak soğutulmaya bırakılır, soğuyan nar suyu artık sıvıdan katıya akışkan bir hal alıp nar ekşisine dönüşmüştür. Pet veya

cam şişelere doldurularak serin ve kuru bir yerde muhafaza edilmektedir (KK8, KK9, KK10). Günümüzde nar ayıklama işlemi daha kolay hale gelmiştir. Nar ayıklamak için özel makineler bulunmaktadır. Toplanan narlar makine yardımıyla çekirdeğinden ayrılır ve direkt narın suyu elde edilir. Ancak bundan sonraki süreç aynı şekilde devam etmektedir. (KK9).

2.13 İncir Pestili Yapımı

Hatay Bölgesi'nde yazın yaşanan yüksek sıcaklıktan dolayı incir çeşitliliği çok fazladır. İncirler haziran ayında olgunlaşmaya başlar ve haziran ayının sonlarına doğru toplanmaya başlar (KK9). Pestil yapmak için incirin çok pişmiş, iyiden iyiye yumuşamış ve çürümeye yakın hâli tercih edilmektedir. Toplanan olgun incirler kesilir, isteğe bağlı olarak içine ceviz eklenebilir ve evde bulunan mutfak robotu, çırpıcı, vb. öğütücü bir aletle öğütülür (KK12, KK13). Öğütülen incirler geniş, demir bir tepsiye ince olacak şekilde serilir ve kurumaya için yaklaşık on gün kadar bir süre ev balkonunda veya damında üzeri ince tülent şeklinde bir parça ile örtülmüş şekilde güneşte kurumaya bırakılır. Kuruyan incirler tepside alınarak kesilir ve poşetlere konulup ağzı sıkıca bağlanarak muhafaza edilir. (KK8, KK12, KK13). Hatay'ın belirli bölgelerinde incir pestiline "belben" adı da verilmektedir. (KK9, KK13).

SONUÇ

İskenderun bölgesinde yukarıda tanıtmış olduğumuz kış hazırlıklarının tamamı öznel deneyimlerle ortaya konmuş olup görüşülen kaynak kişilerin ortak bilgileri ve eylemleri doğrultusunda yazılı kayda geçirilmiştir. Gözlemlenen eylemler zaman, kişi sayısı bakımından geçmişten günümüze farklılık göstermiş, kullanılan kap-kacak konusunda her yeni üretim doğrultusunda daha iyisi ve daha uzun ömürlü muhafaza edebileni kullanılmıştır. Aynı zamanda bu eylemlerin gerçekleşmesi günümüzde birçok farklı sebepten, örneğin insanların gündelik hayatın uğraşlarına zaman ayırması, farklı mahallelere taşınmaları, boş zamanların azalması, istenilen yiyeceklere her mevsimde ulaşılabilecek gelişmelerin yaşanması, market zincirlerinin sunduğu sınırsız imkânlar, yaz kış birçok sebzenin bulunduğu pazarlar kış hazırlığı taleplerinin azalmasına, insanların gereksinim duymamasına yol açmıştır. Bu gibi sebepler zamanla kış hazırlıklarının kolektiflikten bireyselliğe geçmesine ancak çok meşakkatli kış hazırlıkları durumunda kolektifliğin günümüzde de sürdürülebilir olmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, genel çerçevesiyle bakıldığında bu sebeplerden her biri komşuluk kültürünü zayıflatmıştır denilebilir. Aynı zamanda artık süpermarketlerde satılan dondurulmuş gıdaların tüketiminin artması, birçok kış hazırlığının yerini almaya başlamış fakat beslenme kültürüne ve sağlığına önem veren kişiler bu hazırlıkları sürdürmeye devam etmişlerdir. Özellikle tüm dünyada görülen COVID-19 virüsü sebebiyle evlere kapanan insanlar, ev içerisinde yapılan mevsimlik gıdalara önem vermiş, o günden bu yana kış hazırlıkları yeniden canlanmaya başlamıştır. Günümüzde hala İskenderun bölgesinde kış hazırlıklarının yapıldığı bilinen, görünen bir gerçektir. Bu sürdürülen gelenek, imece usulünü ve mahallelerde sürdürülen komşuluk kültürünün unutulmaya yüz tutmuş köşelerini hayatta tutmaktadır.

KAYNAKÇA

Dijital Kaynaklar

URL1: İlçemizin Tarihi, İskenderun Kaymakamlığı, www.iskenderun.gov.tr (Erişim tarihi: 17.01.2024)

Yazılı Kaynaklar

Balan, Hija (2001) "İskenderun" Yakın Doğu Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi, 9-10

BAYSAL, Ayşe (1992). Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:168, Semine, Kongre Bildirileri Dizisi:38, *Türk Mutfağında Kışa Hazırlık*, 9

BEŞİRLİ, Hayati (2010). “Yemek, Kültür ve Kimlik” Milli Folklor Dergisi 11(87): 167

BEŞİRLİ, Hayati (2023). “Yiyecek ve Mutfağın Toplumsal Görünümleri -Yemek ve Mutfak Tipolojisi Çalışması”, *Toplum ve Kültür Araştırma Dergisi*, 11: 47

Kara, Mehmet Akif (2016) “Toplumsal Dayanışma Kavramı Temelinde İmece Kültürü: Tirebolu-Doğankent Yöresi Örneği”, *International Journal of Social Science* 63: 378

YOLCU, Mehmet Ali (2018). “Nevşehir Yöresinde Ailelerin Geleneksel Kış Hazırlıkları” *Kültür Araştırma Dergisi* 1: 7-22

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Latife Gül, 1962 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK-2: Leyla Kenar, 1968 doğumlu, okur-yazar, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK-3: Sabahat Köybaşı, 1969 doğumlu, ilkokul mezunu, İskenderun/Merkez

KK-4: Gülhan Yükler, 1982 doğumlu, ortaokul mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK-5: Nurhan Kenar, 1987 doğumlu, lise mezunu, serbest meslek sahibi, İskenderun/Merkez

KK-6: Mahmut Uzay (Soyadını vermek istemedi), 1980 doğumlu, üniversite mezunu, serbest meslek sahibi, İskenderun Merkez

KK-7: Şemsa Güvercin, 1976 doğumlu, ilkokul mezunu, İskenderun/Merkez

KK-8: Hülya Culha, 1976 doğumlu, lise mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK-9: Zeki Deveci, 1969 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, İskenderun/Merkez

KK-10: Müzeyyen Tilki, 1959 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK-11: Selda Uludağ, 1974 doğumlu, ortaokul mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK12: Nursel Şahan, 1972 doğumlu, ortaokul mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

KK13: Gönül Deveci, 1972 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, İskenderun/Merkez

EKLER

1. Taze Dağ Kekigi

2. Taze Dağ Kekiginin Bitki Hali

3.Ekmek Açmak için Hamur Hazırlığı

4.Ekmek Açma İşlemi

5. Ekmek Pişirmek

6. Pişen Ekmekler

7.Konserve Domates Hazırlığı

8.Kurumayı Bekleyen Biber Salçası

9. Kurutmaya Bırakılan Domatesler

BOZKIR KÜLTÜR TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA ARZHAN 1 KURGANI*

TOMB OF ARZHAN 1 IN BOZKIR CULTURAL HISTORY RESEARCH

Mazhar NARŞAP**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 14/06/2024 Düzeltme/Revised: 18/12/2024 Kabul/Accepted: 18/12/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Narşap, M. (2024). Bozkır Kültür Tarihi Araştırmalarında Arzhan 1 Kurganı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 111-128. <https://doi.org/10.52735/bellek.1501388>

ÖZ

Toplumlar, yaşadıkları coğrafyanın koşullarına uygun bir yaşam tarzı benimseyerek kültürlerini oluşturmuşlardır. Ormanlarda yaşayanlar, asalak kültürü; tarıma uygun yerlerde yaşayanlar, yerleşik kültürü; hayvancılığa elverişli yerlerde yaşayanlar ise göçebe kültürü meydana getirmişlerdir. Bu kültürlerin yanı sıra Avrasya coğrafyasında yaşayan bozkır kavimleri, o coğrafyanın şartları neticesinde kendilerine has olan konargöçer kültürü ortaya çıkarmışlardır. Bu konargöçer kültürdeki göçebelik, yaylak ve kışlak arasında, boy beyinin idaresinde, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yapılan sistemli bir göç hareketidir. Yaşadıkları coğrafyanın şartlarından dolayı konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan bozkır kavimlerinin tarih ve kültürlerine dair yapılan araştırmalarda sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklar kullanılmaktadır. Bozkır kavimlerine dair arkeolojik kaynakların başında kurganlar gelmektedir. Yığma tepe mezar olan kurganların içi bozkır insanının gündelik hayatındaki evi olan çadırın düzeni gibi tasarlandığı için kurganlarda yapılan kazılarda bozkır insanının kültürünün ana katmanlarını oluşturan sosyal, askerî, dinî ve ekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler sağlayacak pek çok kalıntı ve buluntu ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu kurganlardan biri de Arzhan 1'dir. Tuva bölgesinde yer alan Arzhan 1 kurganı hırsızlar tarafından büyük bir tahribata uğramış olsa da bozkır kültür tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada Arzhan 1 kurganında yapılan kazı sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek bozkır kültür tarihi açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Konargöçer, Kurgan, Arzhan 1, Kültür.

EXTENDED SUMMARY

Important information on the cultural history of the Steppe tribes can be obtained both from their own sources and from the written sources of other tribes with which they interacted. The main information about the cultural history of the steppe tribes is obtained from archaeological sources. At the beginning of archaeological sources are the graves of the steppe people. These graves are called tomb. Since the steppe tribes lived in a wide area from the Great Wall of China to the Danube River, their tombs are also located in a wide geography. One of

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, narsapmazhar5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5104-2054

these tombs is Arzhan 1 tomb. Arzhan 1 tomb is located in the Uyuk River valley, which is rich in pastures and used as a wintering place by steppe tribes that do not keep much snow in winter. There are many tombs belonging to steppe tribes in the Uyuk River valley between Arzhan and Tarlyk villages. One of these tombs, Arzhan 1 tomb, is the largest tomb in the region with a diameter of 120 m and a height of 3-4 m. M.P. Gryaznov, who started excavation works in the tomb in 1971, completed his works in 1974. The remains and finds unearthed as a result of the excavations of the excavator, who determined that the tomb had been destroyed from the first time it was formed, provide important data on the cultural history of the steppe tribes. Although it is not clear due to the deterioration of the wooden structure, 70 wooden burial chambers were identified in the Arzhan 1 tomb. Among these chambers, the centre chamber numbered 1 is the most important one. Because the king and queen and eight other people who are thought to be their entourage were buried in this chamber. There are also horses belonging to the king in the eastern part of the room. Horses were buried in the rooms numbered 2,3,5,10,17,20,26,34,37. In rooms 13 and 31, it was determined that both human and horse were buried. In room 9 only human was buried. Apart from these rooms, the other rooms in the tomb were not used and left empty. During the excavations in the tomb, in addition to horse and human burials in various wooden burial chambers, remains and finds that will provide important data on the history of steppe culture such as pieces of clothing, pieces of horse harness, pieces of clothing ornaments, arrowheads, etc. were found. The Arzhan 1 tomb has attracted the attention of researchers since the first year of excavation and various studies have been carried out on the tomb. One of the studies is related to the dating of the tomb. As the tomb was dated to the VIII-VII centuries BC, the wooden logs in the tomb were examined by E.A. Vaganov at the Institute of Physics, and L.V. Kirensky concluded that the logs were cut in August-September and used immediately after cutting as a result of microphotometric analysis of the logs. Based on these studies, it can be said that the burial ceremony in the Arzhan 1 tomb was held in September. As a result of these two studies, it is compatible with the funeral burial calendars of the steppe tribes that the tomb was built in autumn. In the steppe geography, the construction of the grave begins after finding a suitable place for a deceased person to be buried. Considering the difficult excavation of the soil and the conditions of the geography, the construction of the tomb takes a long time. For this reason, there is a time interval between the date of death and the date of burial. It is stated in the sources that people who died in spring and summer in the steppe geography were buried in autumn, and those who died in autumn and winter were buried in spring. For this reason, studies on the logs play a role in determining the date when the tomb was built, as well as confirming the information contained in written sources. The Arzhan 1 tomb also proves the existence of a strong culture formed by the social, religious, military and economic sub-layers of the steppe tribes since the earliest periods of history, and shows that there is a cultural continuity with the remains and finds from other tombs in the steppe geography.

Keywords: Steppe, Culture, Kurgan, Social Life

GİRİŞ

Toplumların kültürlerinin oluşmasında, yaşadıkları bölgelerin coğrafi şartları önemli bir yere sahiptir. Çünkü yaşanılan yerin iklim koşulları, ekonomik unsurları belirlediği gibi yaşam koşullarını ve buna bağlı olarak da kültürleri belirlemektedir. Örneğin; ormanlık alanlarda yaşayanlar ile çöl bölgesinde yaşayan her iki topluluğunda yaşadıkları coğrafyanın şartlarının aynı olmaması her iki toplumun oluşturmuş olduğu kültürlerde de farklılık olmasına neden olmuştur. Bu sebeple doğu da Çin Seddi'nden, batı da Tuna Nehri'ne kadar olan ve Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada yaşayan bozkır kavimleri de yaşamış oldukları bölgenin coğrafi şartlarına uygun olan konargöçer yaşam tarzını benimsemişlerdir. Konargöçer yaşam tarzı basit bir göçebelik olmayıp, boy beyinin idaresinde yılın belirli zamanlarında hayvanlarına taze ot bulabilmek amacıyla yaylak ve kışlak arasında yapılan sistemli bir göç hareketidir. Konargöçer yaşamı benimsemiş olan bozkır kavimleri bu şartlar neticesinde kendilerine özgü olan bozkır kültürünü diğer bir adı ile atlı göçebe kültürünü meydana getirmişlerdir. Söz konusu bu kültüre dair sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bozkır kavimlerinin hem kendi kaynaklarından hem de münasebette buldukları diğer kavimlerin yazılı kaynaklarından kültür tarihlerine dair önemli bilgiler elde edilmektedir.

Bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair esas bilgiler ise arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise bozkır insanının mezarları gelmektedir. Bu

mezarlar kurgan olarak adlandırılmaktadır. Kurgan kelimesini günümüz Türkçesinde karşılayan iki farklı anlam vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte; 'kurgan' kelimesi iki anlama gelmektedir. İlk anlamı, İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılan küçük tepe, diğer anlamı ise tepe şeklinde mezar, höyük olarak kullanılmıştır.¹ Bozkır kültür çevresinde kurganın anlamı ise bozkır insanının defnedildiği yığma tepe mezarlara verilen addır. Bu ad kelime anlamı olarak, 'korugan' yani korumak manasına gelmektedir. Korugan kelimesinin de iki anlamı vardır: Birincisi mezar anlamındadır. İkinci anlamı ise şehri koruyan sur duvarlarıdır. Nitekim bozkır kavimlerinin benimsediği yaylak ve kışlak arasında süregelen konargöçer yaşam tarzına bakıldığı zaman kurganın şehir ile ilgili olan anlamının ilerleyen süreçte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozkır coğrafyasında kullanılan kurgan tabiri, mezarda bulunan ölüyü koruması manasına gelmektedir. Bu sebeple bozkır kavimleri için kullanılan anlamı mezardır.²

Kurganın ortaya çıkışı her şeyden önce insanı toprağa gömme geleneğinin başlaması ile ilgilidir. Bozkır coğrafyasında söz konusu geleneğin ise ne zaman başladığını belirlemek pek mümkün değildir³

Bozkır insanı kurganları; dağlar, yaylalar, ormanlar, ırmak kenarları gibi toplum tarafından kutsallık atfedilen yerlere yapmışlardır. Kurganların bu kadar farklı yerlere yapılmasında bozkır kavimlerinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları son derece etkili olmuştur.⁴

Arkeolojik kaynak olarak görülen kurganlar hakkında yazılı kaynaklarda da önemli bilgiler yer almaktadır. Bu yazılı kaynaklardan biri de Herodotos'un yazmış olduğu Historia adlı kitabıdır. Herodotos bu eserinin 4.bölümünde bir bozkır kavmi olan İskitlerin kurganı nasıl yaptıklarını şu şekilde anlatmaktadır: "Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir çukur kazılar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur. Ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere eşlerinden birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtar, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur, kullandığı eşyalardan birer tane ve altın kupalar da konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler"⁵

Herodotos'un, kurgan yapımıyla ilgili verdiği bilgiler, bozkır coğrafyasında bulunan kurganlarda yapılan kazı çalışmalarından bulunan arkeolojik malzemelerle de doğrulanmıştır. Bu da kaynağın önemini arttırmaktadır. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda, Herodotos'un eserinde yer verdiği kurganlardan çok sayıda bulunmaktadır.

Bozkır coğrafyasında yaşayan kavimlerin sadece milattan önceki süreçte değil; milattan sonraki süreçte de kurgan yapmaya devam ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; 9. yüzyılda Abbasi Halifesi tarafından Bulgar Hanı'na elçi olarak gönderilen kafilenin içerisinde bulunan İbn Fadlan, bu sefere ilişkin yazmış olduğu seyahatnamesinde Oğuzlarda ölü gömme geleneğinden şu şekilde bahsetmektedir: "Oğuzlardan birisi ölürse onun için ev gibi büyük bir

¹ (<https://sozluk.gov.tr/>).

² İlhami Durmuş, Türk Kültürüne Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 434.

³ Çoruhlu, Yaşar, Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019. s.67.

⁴ Oktay Belli "Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türkler'de Kurgan Yapma Geleneği", Türkler, III. Cilt s. 927.

⁵ Herodotos, Herodotos Tarihi, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015 s. 313.

çukur kazarlar. Bundan sonra cesedi alıp elbisesini giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebiz olan ağaçtan bir kadeh verirler, önüne yiyecek dolu bir kap koyarlar. Daha sonra ölüyü çukura oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan bir kubbe gibi tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya iki yüze kadarını kurban ederler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman kimse ise öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. Bunlar onun hizmetçileridir.”⁶

Herodotos’un ve İbn Fadlan’ın eserlerinde tarif ettiği gibi kurganlarda yapılan pek çok kazı çalışmaları neticesinde de kurganların iki ana unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Birinci kısmı toprak seviyesine kadar açılmış çukur ve çukurun içine oluşturulan odalardan oluşan kurganın, ikinci kısmı ise zemin seviyesi üzerine yığılmış toprak-taş tabakadan oluşmaktadır. Mezar çukuru içine oluşturulan odaların içine defin işlemi tamamlandıktan sonra üstleri kalaslarla kapatılmakta bu kalaslar ise alttan payandalarla desteklenmektedir. Böylece mezar odalarının üzerine sağlam bir tavan oluşturularak topraktan ve taştan bir tepe yapılmaktadır. Mezarların odalarının üzerine yığılan toprak kenarlarından dışarıya taşmakta, böylece mezarı korunaklı hâle getirmektedir.⁷

Bozkır kavimleri, Çin Seddi’nden Tuna Nehri’ne kadar olan geniş bir alanda yaşadıkları için kurganları da geniş bir coğrafyada sayısız şekilde yer almaktadır. Bu kurganlardan biri de Arzhan 1 kurganıdır. Tuva’da bulunan Arzhan 1 kurganı; otlak bakımından zengin, kış aylarında fazla kar tutmayan bozkır kavimlerinin kışlak olarak kullandığı bir yer olan Uyük Nehri vadisinde bulunmaktadır. Arzhan ve Tarlyk köyleri arasında bulunan Uyük Nehri vadisinde bozkır kavimlerine ait birçok kurgan bulunmaktadır. Bu kurganlardan biri olan Arzhan 1 kurganı, 120 m çapı ve 3-4 m yüksekliği ile bölgede bulunan en büyük kurgandır.⁸

Arzhan 1 kurganında kazılara başlamadan önce kurgan ile ilgili M.P. Gryaznov tarafından yapılan araştırmalarda kurganın içerisinde bir su kaynağının olduğu ve bu suyun bölge halkı tarafından şifalı olduğuna inanıldığı neticesine ulaşılmıştır. Ayrıca bölge halkının 20.yy gibi yakın bir tarihe kadar kurgan çevresinde dinî festivaller düzenleyerek dualar ettiği ve çeşitli yarışmalar tertip edildiği yine Gryaznov tarafından tespit edilmiştir. Kurgan içerisinden çıkan suyun şifalı kabul edilmesi ve bölge halkının yılın belli zamanlarında kurgan çevresinde etkinlikler düzenlemesi bozkır kavimlerinin inanç dünyasında yer alan atalar inancının bir göstergesidir.⁹

Kurganın üst kısmını oluşturan dolgu, esas olarak orta büyüklükte, 20-50 kg ağırlığında ve 20-40 cm uzunluğunda moloz taştan yapılmıştır. Ayrıca kurganın tüm alanı boyunca epeyce nehir çakılları bulunmaktadır. Taşların oluşumunda ve düzenlenmesinde herhangi bir düzen gözlenmemektedir.¹⁰

Kurganın ana alanı orta kısımda 30 cm, uç kısımlarda ise 85 cm çapa ulaşan kalın karaçam kütüklerinden oluşturulmuş ahşap odalardan meydana gelmektedir. Kurgan yapımında çoğu yerde malzeme olarak ağacın seçilmesi bozkır insanının inanç dünyasındaki kutsallığı ile ilgili olabileceği düşünülebilir.¹¹ Söz konusu alan, yuvarlak ve mazgal tarzında olup diğer arkeolojik alanlarda rastlanılmayan, tamamen sıra dışı bir tip olarak görülmektedir. Ahşap

⁶ İbn Fadlan, İbn Fadlan Seyahatnamesi, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s. 36

⁷ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s. 434.

⁸ M.P. Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan Ranneskifskogo Vremeni. Nauka. Leningrad, 1980, s.5.

⁹ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 5.

¹⁰ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 9.

¹¹ Çoruhlu, Y. (2004). Eski Türklerde Ölüm. *Cogito*, 40, s. 246.

odaları oluşturan kütükler doğrudan yere yerleştirildiklerinden dolayı üzerlerine gelen kurganın üst tabakasındaki taşların ağırlığı ile toprak tabakasında 30 cm derinliğe kadar inmiştir. Söz konusu odaların iç alanı 15-20 m² ile 150 m², yüksekliği ise 2-3 m arasında değişmektedir. Ahşap odaların şekli ve boyutları, genel yapıdaki konumlarına bağlı olarak farklılık göstermektedirler.¹²

Kurganın merkezinde yer alan odalar daha küçük ve yüksek yamuk bir şekle; çevredeki ahşap odalar ise daha büyük olup şekli geniş bir yamuktur. Odaların duvarlarını sırasıyla döşenmiş kalın kütükler oluşturmaktadır. Kütüğün şeklini alan duvarlar düz olmayıp kütüğün kalınlığına göre değişkenlik göstermektedir. Bazı ahşap mezar odaları ise soyulmuş, düz, iyi düzeltilmiş kütüklerden yapılmıştır. Ahşap mezar odalarının duvarlarını oluşturan kütüklerin köşe çıkıntılarına sadece nadir durumlarda duvarları ve tavanları hizalamak için küçük kesimler yapılmıştır. Genellikle kütükler köşelere oturmadan birbiri ardına istiflenmiş ve boy ölçüleri kısaltılmamış hâlde yerleştirilmişlerdir. Bu da duvarlardan daha uzun ve uçları ahşap odanın boyutlarının çok ötesine, bazen 3-4 m'ye kadar uzanan kütüklerin 1-2 m genişliğindeki ahşap mezar odaları arasındaki koridor şeklindeki boşluklar oluşturmalarına neden olmuştur. Ahşap mezar odaları kadar koridor boşlukları da yoğun bir tavanla örtülmüştür. Kurganın alt yarısının tamamı bu nedenle ahşaptır. Bu şekilde 70'ten daha fazla olacağı tahmin edilen ahşap mezar odasına sahip olan kurganın çapı yaklaşık 80 m olup kapladığı alan ise yaklaşık 5.000 m² dairesel bir platformdur.¹³

Kurganda kazı çalışmalarına 1971 yılında başlayan M.P. Gryaznov, çalışmalarını 1974 yılında tamamlamıştır. Kurganın olduğu ilk zamanlardan tahribata uğradığını tespit eden Gryaznov yaptığı çalışmalar sonucunda elde ettiği bulgular, bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. Arkeolojik kazı çalışmalarının ilk sezonu olan 1971 yılında kurganın ortasında bulunan ve kral ile mahiyetinin defnedildiği yer olan 1 numaralı oda ile iki sıra hâlinde olan 2-7 numaralı odalar ve 11-12 numaralı odalar tespit edilerek söz konusu odalarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları neticesinde kurganın ortasında, 64 m² boyutlarında yüksekliği 2,6 m ölçülerine sahip 1 numaralı oda olarak adlandırılan oda ortaya çıkarılmıştır. Bu odanın içerisinde kare planlı 16m² alan kaplayan bir iç oda daha bulunmaktadır. Bu ahşap oda içerisinde ise altı ahşap tabut yer almaktadır. Söz konusu oda içerisinde kral ve mahiyetinin defnedildiği tahmin edilmektedir. Oda büyük oranda tahrip olduğu için elde edilen kalıntıların parçalar hâlinindedir. Bunlar odanın zemininde ve çeşitli yerlerinde bulunan samur kürk kalıntıları, iki çeşit kumaştan yapılmış giysi parçaları, kayış parçası, altın bir plaka, çeşitli boncuklar gibi kıyafet ve kıyafet süsleme parçalarıdır. Odanın zemininde yapılan incelemelerde ise 15-20 atın kuyruk kalıntıları ve kuyrukları sarmak için kullanıldığı tahmin edilen küçük altın yaprak bulunmuştur. Yine aynı yıl içinde 2,3 ve 5 numaralı odalar içerisindeki at mezarları ve koşum takım parçaları tespit edilmiştir.¹⁴

1972 yılında kazı sezonunda ise kurganın güneyindeki 13-21 numaralı odalar ile kuzey duvarına bitişik olan 8-9 numaralı odalar kazılmış ve 15 numaralı odanın yakınındaki 18 m boyunca ahşap bir eğim temizlenerek incelemeler yapılmıştır. 13,17 ve 20 numaralı odalar içerisinde atların defnedilmiş ve tahribata uğramış oldukları tespit edilmiştir.¹⁵

1973 yılında kazılar, kurganın kuzey yarısında yoğunlaştırılmış ve kurganın güneydoğu ve güneybatı kısımlarındaki 22,24 ve 38 numaralı odalar ile 10,25-37 numaralı odalarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Doğu tarafında 7 numaralı oda ve kuzeydeki 34 ve 50 numaralı odalarda da kazı çalışmaları yapılmıştır. Yine aynı kazı sezonunda açılan 10,31 ve 37 numaralı odalarda

¹² Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 9.

¹³ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 9.

¹⁴ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 8.

¹⁵ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 9.

binek atları bulunmuştur. Ayrıca 31 numaralı odada iki kişinin de gömüldüğü, Gryaznov tarafından tespit edilmiştir. Kurganda yapılan çalışmalarda; 25, 26, 27, 28, 34 ve 35 numaralı odalara atların defnedildiğine dair kalıntılar bulunmuştur.¹⁶

1974'teki kazı sezonunda ise bir önceki yılın çalışmaları devam etmiş kurganın önce güneydoğu kesimindeki 39-44 numaralı odalarda daha sonra kuzey ve kuzeydoğudaki 45-53 numaralı odalarda son olarak da batı tarafındaki 54-70 numaralı odalarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Kurganın güneydoğusundaki 43 numaralı oda ve kuzeybatısındaki 54 numaralı odaların yakınlığında bulunan yamaçtaki küçük alanlar da temizlenmiştir. Kurganı çevre halkalarındaki 42-61 numaralı odalar ile batı kısmının ikinci ve üçüncü halka sırasındaki 62-70 numaralı odalarda yapılan kazı çalışmalarında 11 ve 68 numaralı odalar arasındaki boşlukta bulunan iki at mezarı hariç herhangi bir defin edilmiş at veya insan kalıntısına rastlanılmamıştır.¹⁷ (Görsel 4)

Arzhan 1 kurganında yapılan çalışmalarda ahşap yapının bozulmuş olması sebebiyle 70 ahşap mezar odası tespit edilmiştir. Bu odalardan, 1 numaralı merkez oda en önemlisidir. Çünkü kral ve kraliçe ile birlikte onların mahiyeti olduğu düşünülen sekiz kişi daha bu oda içerisine defnedilmişlerdir. Ayrıca odanın doğu kısmında krala ait atlar da yer almaktadır. Kurganın 2,3,5,10,17,20,26,34,37 numaralı odalarında atlar defnedilmiştir. 13 ve 31 numaralı odalarda ise insan ve at defnedildiği tespit edilmiştir. 9 numaralı odada ise sadece insan defnedilmiştir. Bu odalar haricinde kurganda bulunan diğer odalar kullanılmamış ve boş bırakılmıştır. Kurganda yapılan kazı çalışmalarında muhtelif ahşap mezar odaları içerisinde at ve insan definlerinin yanı sıra, at koşum takımı parçaları, kıyafet süs parçaları, ok uçları ve hırsızların tahribatından kalan giysi parçaları gibi bozkır kültür tarihine dair önemli veriler sunacak kalıntı ve buluntularda elde edilmiştir.¹⁸

Arzhan 1 kurganı kazı çalışmalarının yapılmaya başlandığı ilk yıldan itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş ve kurgan üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan biriside L.V. Kirensky'nin kurganda bulunan kütükler üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmayı ön plana çıkaran husus kütüklerin mikrofotometrik analiz çalışmaları sonucunda kurganın tarihlendirilmesi ile ilgilidir. Kütüklerden elde edilen verilerden kurganın, M.Ö. IX-VIII yüzyıllara tarihlendirildiği gibi yine kurgandaki ahşap kütüklerin analiz çalışmalarında Ağustos-Eylül aylarında kesildiği ve kesildikten sonra hemen kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁹ Bu çalışmalardan yola çıkarak Arzhan 1 kurganına defin töreninin Eylül ayında yapıldığı söylenebilir. Bu her iki çalışmanın sonucunda kurganın sonbaharda yapıldığının söylenmesi bozkır kavimlerinin cenaze defin takvimleri ile ilgili uyumludur. Bozkır coğrafyasında ölen bir kişi için kurganın yapılacağı uygun bir yer bulduktan sonra mezarın yapımına başlanmaktadır. Toprağın zor kazılması ve coğrafyanın şartları göz önüne alındığında kurganın yapımı uzun sürmektedir. Bu sebeple ölen kişinin vefat tarihi ile defin tarihi arasında bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bozkır coğrafyasında ilkbahar ve yazın ölen kişilerin sonbaharda, sonbahar ve kışın ölenlerin de ilkbaharda defnedildikleri kaynaklarda belirtilmektedir.²⁰ Bu sebeple kütükler üzerindeki çalışmalar, kurganın yapıldığı tarihin belirlenmesinde rol oynadığı gibi yazılı kaynaklarda yer alan bilgileri doğrulaması açısından da önem taşımaktadır.

¹⁶ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s.9.

¹⁷ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s.9.

¹⁸ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s.42.

¹⁹ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s.46. Zaitseva, G. I., Chugunov, K. V., Alekseev, A. Y., Dergachev, V. A., Vasiliev, S. S., Sementsov, A. A., ... & Bourova, N. D. "Chronology of key barrows belonging to different stages of the Scythian period in Tuva (Arzhan-1 and Arzhan-2 barrows)". *Radiocarbon*, 49(2), 2007, s. 648.

²⁰ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s.303.

Arzhan 1 kurganında yapılan kazı çalışmaları ile elde edilen kalıntı ve buluntular özelde İskit kültür tarihine, genelde ise bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair önemli veriler sunarak büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Arzhan 1 kurganından önce konargöçer kavimlerin tarihi M.Ö. 7-6. yüzyıla kadar inebilmekte iken Arzhan 1 kurganı bu tarihin arkeolojik olarak daha eskiye gidebileceğini göstermektedir. Sadece Sibiry'a'nın değil, aynı zamanda daha geniş bölgenin de erken Demir Çağı'nın kronolojisini ve aşamalarını gözden geçirmeyi mümkün kılan veriler ortaya koyan Arzhan 1 kurganı tarihin en erken dönemlerinden itibaren bozkır kavimlerinin sosyal, dinî, askerî ve ekonomik gibi alt katmanların oluşturduğu güçlü bir kültürün varlığını da kanıtlamaktadır.

1. Sosyal Hayat

Arzhan 1 kurganında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular bozkır insanının sosyal yaşamına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler içerisinde ilk olarak bozkır insanının giyim kuşamı gelmektedir. Her ne kadar kurgan, tarihin ilk dönemlerinden itibaren hırsızlar tarafından tahrip edilmiş olsa da kalan buluntulardan yola çıkarak ve bozkır coğrafyasında bulunan Arzhan 2, Pazırık ve Esik kurganları gibi birçok kurganda ortaya çıkarılan giyim kuşam ile ilgili malzemelerle yapılan mukayese sonucunda bir giyim kuşam kültürü tespit edilebilmektedir.

Arzhan 1 kurganının merkez odası olan 1 numaralı mezar odasında yapılan kazı çalışmalarında oda içerisinde kral ve kraliçenin yanı sıra mahiyetindeki kişilerin de defnedildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu oda içerisinde iki çeşit yünlü kumaştan giysi parçaları, (Görsel 5) yünlü kalın dokuma, kayış parçası, altın plaka, iki turkuaz boncuk, iki boncuk, çeşitli boyutlarda 20 küçük turkuaz plaka bulunmuştur.²¹ Söz konusu kumaş parçaları üzerinde yapılan çalışmalar kumaşların dokuma yöntemi ve çeşitli desenlerle süslenmiş olduğunu göstermektedir.²² Ayrıca bulunan bu giysi ve süsleme parçaları oda içerisinde bulunan krala ait olacağı düşünülebilmektedir. Bozkır kavimlerinin yaşadığı Avrasya coğrafyasının iklim koşullarının sert olması burada yaşayan insanların kıyafetlerinde de etkili olmuştur. Kıyafetlerini yaparken koyun ve keçi gibi yünlü hayvanlardan elde ettikleri yünleri çeşitli aşamalardan geçirerek iplik yapmış ve bu iplikleri dokuyarak kıyafetlerde ve dokuma ürünlerde kullanmışlardır. Ayrıca hayvanların derisinden de bört, pantolon, kaftan, çizme ve kayış gibi bozkır süvari tarzına uygun kıyafetler yapmışlardır. Bozkır insanının giyim kuşamına dair 1 numaralı odada bulunan boncuk ve plakaların, Arzhan 2 kurganının merkez odası olan 5 numaralı kurganda bulunan kral ve kraliçenin kıyafetlerini süsleyen parçalara benzemesi nedeniyle kıyafetlerin süslenmesinde kullanıldığı tahmin edilebilmektedir. Bozkır coğrafyasındaki diğer kurganlardan elde edilen veriler ile mukayese edildiğinde Arzhan 1 kurganındaki insanların da bozkır süvari tarzına uygun kıyafetler kullandıkları düşünülebilir. Ayrıca 1 numaralı odada bulunan samur kürklerinin Pazırık kurganlarında bulunan tabutlarda da bulunması²³ ve Göktürk dönemi cenaze töreninde de samur kürklerden bahsedilmesi²⁴ hem Arzhan 1 kurganının bozkır kavmine ait olduğunu ispatlamaktadır hem de kültürel sürekliliği gösterdiği için ayrıca bir önem taşımaktadır.

Bozkır insanının giyim kuşamı arasında çeşitli süsleme objeleri yer almaktadır. Bu objelerden biri de küpelerdir. Bozkır coğrafyasında bulunan altın, gümüş gibi kıymetli

²¹ Gryaznov, , Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 46

²² Svetlana V. Pankova, Elena A. Mikolaychuk, Lyudmila S. Gavrilenko, Leonid S. Marsadolov, "Textile finds from the central burials of the Arzhan-1 barrow in Tuva", Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia Proceedings of a conference held at the British Museum, 27-29 October 2017, s. 397-429.

²³ Sergei Rudenko, Frozen Tombs Of Siberia, London 1970, s. 316.

²⁴ Ahmet Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi) Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019, s. 172.

madenlerin eritilerek verilen şekiller daha sonra çeşitli boyut ve renkte boncuklar ile süslenerek küpe hâline getirilmektedir. Küpe, günümüz modern dünyasında kadınların kullanmış olduğu bir süs eşyası iken bozkır kavimlerinde erkeklerin de küpe taktıkları görülmektedir. Erkeklerin takmış oldukları küpelerin süs eşyası olmaktan çok bir alamet olarak yer aldığı tahmin edilmektedir. Örneğin; bir bozkır kavmi olan Göktürkler dönemine ait taş heykellerde erkeklerin kulağında küpe yer almaktadır. Dede Korkut Boylarından, Salur Kazan'ın evinin düşmanları tarafından yağmalanması boyunda ise Salur Kazan'a yardıma gelenler arasında kulağı altın küpeli soylu Oğuz Bey'i diye biri tanıtılmaktadır. Memlûk tarihçisi Mufaddal, Altın Orda hükümdarına dair yaptığı tasvirde, Berke Han'ın kulağında küpe olması dikkat çekmektedir.²⁵ Arzhan 2 ve Esik kurganında bulunan erkeklerin de küpe taktıkları yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Erkeklerin küpe takması ile ilgili olarak sözlü ve yazılı ile arkeolojik bulgular arasında yer alan örnekler dikkate alındığında küpenin bir süs eşyasından daha çok hükümdarlık alameti olarak kullanılmış olduğu düşünülebilmektedir. Arzhan 1 kurganında yer alan 1 numaralı oda içerisindeki 4 numaralı mezardaki adamın sol tarafında turkuaz kakmalı altın bir küpe, 13 ve 14 numaralı odaların arasında yer alan geçit de ise turkuaz kakmalı boncuklu bir küpe bulunmuştur.²⁶ (Görsel 6) Bulunan bu küpelerin de tarihsel süreç içerisindeki verilere bakıldığında alamet olarak kullanıldığı düşünülebilmektedir.

Bozkır insanının yapmış olduğu küpeler her ne kadar işlev bakımından alamet olarak tasvir ediliyor olsa da küpelerin yapıldığı altın ve gümüş gibi değerli madenler, bozkır insanının refah seviyesini gösterdiği gibi küpelerin tasarımı üzerine işlenen figür ve boncuklar da sanat ve zevk anlayışını yansıtmaktadır.

Bozkır insanının sosyal hayatına dair bir başka unsur da damga ve endir. Bozkır insanının, geniş otlaklarda hayvanlarını diğer kişilerin hayvanlarından ayırt etmek için kullanmış olduğu işaretlere damga veya en adı verilmektedir. En, kulağa yapılan kesik şeklindeki işarettir. Damga ise demir alete ilgili boyun damgası kazınarak hayvanların derisi üzerine yapılan dağlama işlemiyle ortaya çıkan izdir. Hem damga hem de ene dair kurganlarda az da olsa bilgiler bulunmaktadır. Damga ile ilgili arkeolojik veri elde edilen kurganlardan biri de Arzhan 1 kurganıdır. Arzhan 1 kurganında yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında birçok at defni tespit edilmiştir. Bozkır coğrafyasında cenaze defin merasimlerine uygun olarak yaşlı ve erkek olan atlar sadece ölen kişiye ait olmayıp cenazeye katılan kişilerin de ölen kişiye sunduğu atlardır.²⁷ Arzhan 1 kurganındaki atların cesetlerinin büyük oranda tahrip olması sebebiyle Pazırık kurganındaki atlarda olduğu gibi doğrudan en olarak tabir edilen boy işaretine rastlanılmamıştır. Ancak atlara ait koşum takımlarındaki belirgin farklılıklar onların farklı boylara ait olabileceğini ve bu sebeple de atların birer damga ve ene sahip olduklarını düşündürmektedir (Görsel 7).

2. Askerî Hayat

Bozkır kavimlerinin kurdukları devletin güçlü olabilmesi için sosyal, siyasal, iktisadi ve askerî bakımdan güçlü bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Tarihin en erken dönemlerinden itibaren devlet ve devlet teşkilatına önem veren bozkır insanı güçlü devleti ile her türlü güçlüğü aşarak kadim bir medeniyet ortaya çıkarmıştır. Bozkır devletinin bu denli güçlü olmasının en önemli nedeni güçlü bir askerî teşkilata sahip olmasıdır. Uçsuz bucaksız bozkırlar askerî güç ile kontrol edilebilmiş ve dağınık boylar bu güç sayesinde bir çatı altında toplanabilmiştir.²⁸

²⁵ Cihat Cihan, "Türklerde Erkeklerin Kulağa Halka veya Küpe Takma Adeti", Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof.Dr. Üçler Bulduk'a Armağan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.707.

²⁶ Gryaznov, , Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 21,38.

²⁷ Gryaznov, , Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 49.

²⁸ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s.212.

Bozkır kavimlerinin askerî teşkilatında önde gelen unsur savaşçı insan gücüdür. Bozkır coğrafyasında kadın erkek herkes savaşçı bir kişiliğe sahiptir. Bozkır insanı savaşçı kişiye alp adını vermektedir. Alplığın toplumunda saygın bir yeri olduğu için aileler çocuklarını daha küçük yaştan itibaren alp olarak yetişmesi için çaba göstermişlerdir. Alp kelime anlamı olarak kahraman, cesur gibi anlamlarına gelmektedir.²⁹

Savaşçı bir kimliğe sahip olan bozkır insanının giymiş olduğu başlık, kaftan, pantolon ve çizme gibi giyim ürünleri askerî kıyafet için oldukça uygundur. Bu tarz kıyafete Esik kurganından çıkarılan Altın Elbiseli Adam'ın kıyafeti önemli bir örnektir. Söz konusu bu elbise, bozkır insanının giyimini yansıtmakla birlikte atlı süvari kıyafeti için de uygundur. Gerek Esik kurganındaki kıyafet gerekse bozkır coğrafyasındaki diğer kurganlarda bulunan kıyafet parçalarının bozkır süvari kıyafet tarzına uygunluğu göz önüne alındığında Arzhan 1 kurganındaki kıyafet parçalarının da bozkır süvari tarzına uygun olduğu düşünülebilmektedir. Ayrıca Arzhan 1 kurganına defnedilmiş kişilerin yanı sıra kurganda bulunan at, ok, bıçak gibi savaş malzemeleri bozkır insanının savaşçı kimliğinin arkeolojik olarak ortaya çıkarılmasının yanı sıra yazılı kaynaklardaki bilgileri de doğrulaması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Bozkır askerî teşkilatında alplar kadar önemli bir diğer unsur ise attır. Tarihin en erken dönemlerinden biri olan Andronovo döneminden itibaren atı ehlileştirerek binek olarak kullanmak bozkır insanına ayrı bir güç vermiştir. Bozkır coğrafyasında yetişen atların diğer toplumlardaki atlar kadar gösterişli olmamalarına rağmen iklim koşullarına dayanıklı olmaları ve savaşlardaki manevra kabiliyetleri bozkır insanının hayatında önemli bir yer edinmelerini sağlamıştır. Bir bakıma at, alp için kendisiyle birlikte mücadele eden bir silah arkadaşı görevi görmüştür. Özellikle atın hızı ve demirin vurucu gücü bozkır devletlerinin kurulmasında ve diğer kavimler üzerinde hâkimiyet sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bozkır coğrafyasında yetişen atlara dair Orhun Yazıtları'nda; kahramanlıkları, renkleri ve cinslerinden bahsedilmekte iken Kaşgarlı Mahmut eseri Divan-ı Lügatit Türk'te: "Kuş için kanat neyse Türk için kanat odur." şeklinde geçen ifadesi ile bozkır insanı için atın ne derecede önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bozkır kavimleri içerisinde ise yer alan önemli boyların adlarını ise atlardan almaları atın bozkır için önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.³⁰

Arzhan 1 kurganında yapılan kazı çalışmalarında bozkır insanının askerî hayatında önemli bir yer tutan ata dair kalıntı ve buluntular elde edilmiştir. Arzhan 1 kurganında yaklaşık 160 atın olduğu ve bunların 12-15 yaşlarında erkek atlar olduğu tespit edilmiştir.³¹ Kurganda yer alan farklı farklı ahşap mezar odalarına defnedilmiş atlara dair koşum takımı parçaları da bulunmuştur. (Görsel 7) Buradan Arzhan 1 kurganına defnedilen atların hepsinin erkek olması ve yaşlı olması ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü bozkır insanı ata büyük değer vermekte, erkek ve yaşlı hayvanları kurban ederek üretime engel bir durum teşkil etmesini de önlemiş olmaktadır. Ayrıca kurgan odalarında bulunan koşum takımları da bozkır insanının, atlarına verdikleri önemi ve onları en iyi şekilde eyerleyerek binek olarak tarihin en erken dönemlerinden itibaren kullandıklarını göstermektedir. İlerleyen tarihî dönemde ortaya çıkan Pazırık kurganlarında bulunan atların da erkek ve yaşlı olması ve de eyerleyerek mezar odasına bırakılmış olması bozkır insanının bir atı nasıl eyerlediğini gösterdiği gibi Arzhan 1 kurganı ile Pazırık kurganı arasındaki zaman farkı göz önüne alındığında kültürel süreklilik açısından da önem arz etmektedir.

Bozkır insanı savaşlarda binek hayvanı olarak atı kullandığı gibi silah olarak da en başta ok ve yayı kullanmıştır. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren başta taş, kemik, tunç gibi

²⁹ İlhami Durmuş, Türk Tarihinin Öncüleri. Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s.23.

³⁰ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s. 85, Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri, Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, s.105.

³¹ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 49.

maden devirlerinin kronolojik sırasını takip ederek ok uçları yapan bozkır insanı demir madenin keşfedilmesi ile birlikte demirden ok uçları yaparak kullanmıştır. Kancalı, kancasız, üç kenarlı gibi çeşitli şekillerde yapılan ok uçlarına başak ya da temren adı verilmektedir. Bu başak adı verilen ok uçları ahşap bir çubuğa geçirilmiş çubuğun, diğer uç kısmına ise yelek adı verilen bir tüy takılmıştır. Çeşitli oklar yaparak kullanan bozkır insanının zehirli oklar da kullandıkları bilinmektedir.³²

Savaşlarda oku etkin bir silah olarak kullanan bozkır insanı uzaktan saldırı taktiğini benimsemiştir. Bu taktik ile düşman ordusuna uzaktan ok atarak kayıplar verdirirken kendi ordusundaki kaybı en aza indirme başarısını göstermiştir. Uzaktan savaş taktiği içinde en önemli silah ok ve yay olmuştur. Bu sebeple ok üretimine büyük önem verilmiş ve okların menzilin en uzağa ulaşması için gayret gösterilmiştir.³³ Bozkır insanı oku girmiş olduğu savaşlarda veya taktik gereği geri çekilme esnasında kullanmıştır. Özellikle dörtmala at üzerinde giderken okunu dört yöne atabilme kabiliyeti ile hedefi başarılı bir şekilde vurarak düşmanlarına ağır zayıflar vermiştir.³⁴

Bozkır insanının kullanmış olduğu oklara dair Arzhan 1 kurganında buluntular tespit edilmiştir. Söz konusu kurganda yapılan çalışmalarda kemikli, üçgen uçlu bir ok ucu, ok millerinin parçaları, eşkenar dörtgen olan üç kemik içi boş ok ucu ve eşkenar dörtgen tüylü bir bronz içi boş ok ucu bulunmuştur.³⁵ (Görsel 6) Arzhan 1 kurganlarında ok uçlarının bulunmasına rağmen yaya dair herhangi buluntu elde edilememiştir. Yaya dair herhangi bir kalıntı bulunmamasının sebebi olarak yayın ahşap malzemeden yapılmış olması nedeniyle çürümüş olabileceği gibi Arzhan 2 kurganında bulunan yay gibi altından yapılmış olup yağma esnasında çalınmışta olabileceği düşünülebilir.

Bozkır insanı, ok ve yayı ana silah olarak kullanarak uzaktan savaş taktiğini benimsemiş olmasına rağmen yakın dövüşlerde kullanmak üzere de silahlar üretmiştir. Bu silahlar arasında bıçak ve hançer önemli bir yer tutmaktadır. Bozkır insanının tarihinde madeni devirlerin başlamasıyla birlikte bu madenlerden kılıç ve hançerler yapılmıştır. Bozkır insanı tarafından yakın dövüş silahı olarak hançerler kullanılmıştır. Demirden yapılmış kılıçlara göre daha kısa olan bu hançerlerin kabzaları, bozkır hayvan üslubu adı verilen sanatı yansıtan çeşitli hayvan figürleri ile süslenmiştir. Boyları 30-40 cm olan hançerlerin iki tarafı keskin olanına ise kingırak denilmektedir. Günümüzde kama olarak adlandırılan hançerler sadece savaş esnasında değil; bozkır insanı gündelik hayatta da hep yanında bulundurmıştır.³⁶ Bozkır insanının kullanmış olduğu kılıç ve hançer hakkında yazılı kaynaklarda bilgi bulunabilmekle birlikte yapılan arkeolojik kazılarda söz konusu kılıç ve hançerler elde edilmiştir. Arzhan 1 kurganında yapılan kazılarda da bronz bir bıçağın ucu, deri kılıflı bronz bir hançer, kulpunda yaban domuzu figürü olan bronz bir hançer bulunmuştur. (Görsel 6)

3. Ekonomik Hayat

Bozkır insanının yaşadığı Avrasya coğrafyasının iklim koşulları hayvancılığa elverişli olduğu için ekonominin temelini de hayvancılık oluşturmaktadır. Bu faaliyet içerisinde ise at ve koyun ilk sırada yer almaktadır. Bozkır coğrafyasında yer alan otlaklarda at ve koyun sürüler hâlinde beslenebilmiştir. At ve koyundan başka öküz, deve gibi çeşitli hayvanlar besleyen bozkır insanı için at hem savaş aracı hem de ekonomik değer olarak ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik temeli hayvancılık oluşturmakla birlikte bozkır coğrafyasında tarıma elverişli olan yerlerde çiftçilik de yapılmıştır. Tarihin en erken dönemlerinden itibaren

³² Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s. 222, Koca Türk Kültürünün Temelleri, 2010, s.106.

³³ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s. 215.

³⁴ Koca Türk Kültürünün Temelleri, 2010, s.106.

³⁵ Gryaznov, , Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 21,22,23.

³⁶ Koca Türk Kültürünün Temelleri, 2010, s. 109.

madencilikle de meşgul olan bozkır insanı, başta demir olmak üzere altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri de kullanmıştır. Demirden silah ve çeşitli gündelik eşyalar yapan bozkır insanı, altın madeninden bozkır sanatını yansıtan süslemeler, objeler yapmış ve hatta iplik hâline getirdiği altından elbise yaparak törenlerde kullanmıştır. Bunlar bozkır insanının refah seviyesini gösterdiği gibi sanatını ve ulaştığı medeniyet seviyesine de işaret etmektedir.

Bozkır insanının ekonomik hayatı hakkında yazılı kaynaklardan bilgi edinilebildiği gibi kazılarda elde edilen kalıntı ve buluntular da bozkır insanının ekonomik hayatında hem yazılı kaynakların vermiş olduğu bilgileri doğrulamakta hem de yeni bilgiler elde edilebilmesine yardımcı olmaktadır.

Bozkır insanının ekonomik hayatı hakkında yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte kurganlardan da bu hususta önemli veriler ortaya çıkmaktadır. Arzhan 1 kurganı da bozkır insanının ekonomik hayatına dair önemli veriler sunmaktadır. Arzhan 1 kurganında çok sayıda at bulunması, bozkır insanının ata ne kadar önem verdiğini gösterdiği gibi bulunan atların hepsinin aygır olması ve yaşlarının 9-14 arasında ileri derecede olması ise atın bozkır coğrafyasındaki ekonomik değerini ortaya koymaktadır.³⁷

Bozkır insanı hayvancılığın yanı sıra madencilikle de meşgul olmuştur. Madencilik, bozkır ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli madenleri tanıyan bozkır insanı, onları eriterek ve çeşitli şekiller vererek kullanmıştır. Bu madenler arasında altın, gümüş ve demir önemli bir yer tutmaktadır. Bozkır coğrafyasında bol miktarda altın madeni bulunmaktadır. Altın, para gibi değişim aracı olarak kullanılmasının yanı sıra eritilerek çeşitli süs eşyalarının yapımında da kullanılmıştır. Arzhan 1 kurganında da tıpkı Arzhan 2 ve Esik kurganında olduğu gibi altın objelerin olduğu tahmin edilmektedir. Kurganın büyük oranda tahrip edilmesinden dolayı sadece küçük parçalar hâlinde altın objeler bulunmuştur. (Görsel 8)

4. Dinî Hayat

Bozkır insanını, tarihi süreç içerisinde gerçekleşen birçok olay doğrudan etkilemiştir. Bu olay arasında yer alan ve toplumda büyük izler bırakan salgın hastalıklar ve hayvan kırımları ön plana çıkmaktadır. Her iki olayın gerçekleşmesi toplumun gerilemesine hatta devletin dağılmasına kadar varan sonuçlara sebep olmuştur. Bu olaylar arasında insanı etkileyen en önemli olay hiç şüphesiz ölümdür. Ölüm kişisel olarak kişiyi ve onun ailesini etkilediği gibi devlet yöneticisi ya da toplumda ileri gelen bir kimsenin ölümü toplumun tamamını etkilemiştir. Devlet yöneticisi ya da toplumda ileri gelen bir kimse öldüğünde o kişi büyük bir cenaze töreni ile defnedilmiştir. Bu tarz büyük bir cenaze törenine dair, İskit dönemi hakkında bilgi veren Herodotos'un eserinde anlatmış olduğu cenaze töreni ve Göktürklerin batı kanadının yöneticisi olan İstemi Kağan'ın cenaze töreni birer örnek teşkil etmekle birlikte iki tören arasında zaman farkı göz önüne alındığında yapılan ritüellerin benzer olması kültürel sürekliliğin devamını göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Bozkır kavimlerinde toplumun ileri gelenlerinden birinin cenaze törenine bakıldığında bozkır insanının dinî inancına dair önemli veriler ortaya çıkmaktadır. Bu kişi öldüğünde ilk önce çadırına yerleştirilmekte ve halk çadırın etrafında atlı gösteriler, ağıt törenleri gibi çeşitli törenler yapmaktadırlar. Daha sonra ise defnedileceği yere getirilen kişi için yine mezarın bulunduğu yerde de çeşitli törenler yapılarak bu kişi mezar odasına yerleştirilmekte, mezar odasının yanlarına da eşi, atı, silahları ve gündelik eşyalarının konulduğu kaynaklarda yer

³⁷ Bendrey, R., Cassidy, J. P., Bokovenko, N., Lepetz, S., & Zaitseva, G. I. A possible case of 'poll-evil' in an early Scythian horse skull from Arzhan 1, Tuva Republic, Central Asia. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21(1), 2011, s.114

almaktadır. Kaynaklarda yer alan bu bilgiler bozkır inanç dünyasında ahiret inancının olduğunu açıkça göstermektedir.

Bozkır insanının dinî anlayışı içerisinde bir ahiret inancının var olduğuna dair veriler kurganlardan elde edilmektedir. Kurganların içerisinde bulunan mezar odaları, ölen kişinin gündelik hayatta evi olan çadır gibi düzenlenmiştir. Mezar odasının duvarları tıpkı çadırda olduğu gibi kürk ya da keçelerle kaplanmış ve kaplanan duvarlara silahlar ve eşyalar asılmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda başta mezar odasına defnedilen kişinin kıyafetleri, silahları olmak üzere gündelik hayatta kullandığı kaplar gibi birçok kalıntı ve buluntu elde edilmiştir. Bu kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak bozkır insanının gündelik hayatında kullanmış olduğu çadır nasıl düzenlenmişse mezar odasının da aynı şekilde düzenlenmiş olduğu diğer ifade ile bu dünyadaki evi nasılsa öldükten sonraki hayatı için de aynı şekilde ev düzenlemiştir. Tüm bunlar ahiret inancının varlığına işaret etmektedir.

Bozkır insanının dinî hayatına dair veriler yazılı kaynaklarda yer aldığı gibi arkeolojik veriler de bu konuda bilgi vermektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurganlar bozkır insanı öldüğünde defnedildiği yığma tepe mezarlar olmakla birlikte aynı zamanda kutsal mekânlardır. Bu yığma tepe mezarların yapımı, içine cesetle birlikte yerleştirilen eşyalar, ölen kişinin defni öncesinde ve sonrasında yapılan ritüellere dair kalıntı ve buluntular bozkır insanının inanç dünyasına ışık tutmaktadır.

Bozkır kavimlerinde, toplumun ileri gelen bir kişisi vefat ettiğinde ölen kişi çadırına konularak çadırın etrafında at koşuları yapıldığı ve çadırın önüne gelen kişilerin yüzlerini yaralayarak ağladıkları kaynaklarda yer almaktadır.³⁸

Ölen bir kişi için kurganın yapılacağı uygun bir yer bulunduktan sonra mezarın yapımına başlanmaktadır. Toprağın zor kazılması ve coğrafyanın şartları göz önüne alındığında kurganın yapımı uzun sürmektedir. Bu sebeple ölen kişinin vefat tarihi ile defin tarihi arasında bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bozkır coğrafyasında ilkbahar ve yazın ölen kişilerin sonbaharda, sonbahar ve kışın ölenlerinde ilkbaharda defnedildikleri kaynaklarda belirtilmektedir.³⁹ Arzhan 1 kurganında yapılan çalışmalarda kurganın odalarını oluşturan kütüklerin Ağustos-Eylül aylarında yani sonbaharda kesilerek kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu çalışma kurganın sonbaharda yapıldığını gösterdiği gibi yazılı kaynaklarda verilen bilgilerin de arkeolojik malzeme ile doğrulanmasını sağlamıştır.⁴⁰

Kurganın yapımı ve cenaze için yapılan dinî ritüellerden sonra cenazenin defin işlemine başlanmıştır. Bozkır insanları, vefat eden insanları terk etmek, kremasyon ve inhumasyon şeklinde üç farklı yöntemle defnetmiştir. Bozkır coğrafyasındaki kurganların sayısı olarak çokluğu göz önüne alındığında toprağa gömme şeklinin daha yaygın olduğu söylenebilmektedir.

Arzhan 1 kurganında yapılan cenaze töreninin Eylül ayında, krala bağlı olan binlerce insanın katılımı ile gerçekleştirildiği tahmin edilebilmektedir. Kurgana yakın olan ormandan kesilen karaçamların kütükleri ile oluşturan devasa yapının merkezinde yer alan 1 numaralı oda içerisine kral ve kraliçe, içine kürk yerleştirilmiş bir tabuta konularak mezar odasına indirilmişlerdir. Aynı oda içerisinde kralın mahiyeti de bulunmaktadır. Odanın içerisine ölen kişiler defnedildikten sonra atlar, silahlar, gündelik eşyalar bırakılmıştır. Mezar odasında yapılan kazılarda giyecek parçaları, silahlar, atlar ve tabutların bulunması bozkır insanının kültür tarihine dair bilgi verdiği gibi yazılı kaynaklar da bu hususta verilen bilgileri

³⁸ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s.301.

³⁹ Durmuş, Türk Kültürüne Giriş..., s.303.

⁴⁰ Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan..., s. 49.

doğrulmaktadır. Ayrıca Kurgan içerisinde bulunan atlar üzerinde yapılan çalışmalarda atların ileri yaşta olması ve erkek olmaları ise bozkır insanının kurban geleneğini yansıtmaktadır.⁴¹

Kurgana cenazenin indirilmesi ve atların defnedilmesinden sonra törene katılan insanların mezarın üzerine kürekle topraklar atarak yığma bir tepe yaptıklarını Herodotos, Historia adlı eserinde anlatmaktadır.⁴² Söz konusu kurgan üzerine yapılan yığma tepe esasında bozkır insanının hem dağ inancına hem de Gök tanrıya yakınlığı da vurgulamaktadır.⁴³ Cenaze kurgana defnedildikten sonra kurgan yılın belirli zamanlarında ziyaret edilmekte kurbanlar kesilerek yemek verilmektedir. Arzhan 1 kurganında kazı çalışmalarından önce yapılan yüzey araştırmalarında kurganın üst kısmındaki taşlar arasında hayvan kemiklerinin bulunması ve kurganın etrafında bölge halkı tarafından dinî festivallerin düzenlenmesi kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.

SONUÇ

Bozkır insanının kültür tarihi hakkında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklardan bilgi elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurgan, bozkır insanının öldüğünde defnedildiği yığma tepe mezarlardır. Kurganların en önemlilerinden biri de Arzhan 1 kurganıdır. Söz konusu kurgan daha yapıldığı dönemlerde tahribata uğramış ve bu sebeple aynı bölge de bulunan Arzhan 2 kurganından elde edilen zengin malzemeler kadar olmasa da kalan parçalar özelde bir bozkır kavmi olan İskitlerin kültür tarihini; genelde ise bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair önemli veriler sunarak büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Öncelikle Arzhan 1 kurganından önce konargöçer kavimlerin tarihi M.Ö. 7-6. yüzyıla kadar inebilmekte iken Arzhan 1 kurganı bu tarihin en az bir yüzyıl daha eskiye gidebileceğini arkeolojik olarak göstermektedir. Sadece Sibiry'a'nın değil; aynı zamanda daha geniş bölgenin de erken Demir Çağ'ının kronolojisini ve aşamalarını gözden geçirmeyi mümkün kılan veriler ortaya koyan Arzhan 1 kurganı bozkır kavimlerinin süvarine tarzına uygun bir giyim kuşam, boylarına kendilerine ait hayvanları ayırt etmekte kullandıkları enleri ile sosyal, kurgan geleneği, atların kurban edilmesi defin öncesi ve sonrası ritüelleri ile dinî, alp, at, ok, bıçak gibi savaş araç-gereçleri ile askerî ve çeşitli hayvanlar, madenler ile ekonomik olmak üzere tarihin en erken dönemlerinden itibaren bozkır kültürünün alt katmanların oluşturduğu güçlü bir kültürün varlığını da kanıtlamakla birlikte bozkır coğrafyasındaki diğer kurganlardan elde edilen kalıntı ve buluntular ile ilişkilendirilmesiyle birlikte kültürel bir sürekliliğin olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

Belli Oktay “Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türkler’de Kurgan Yapma Geleneği” Türkler III. Cilt 2002 s. 927-931.

Bendrey, R., Cassidy, J. P., Bokovenko, N., Lepetz, S., & Zaitseva, G. I. A possible case of ‘poll-evil’ in an early Scythian horse skull from Arzhan 1, Tuva Republic, Central Asia. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21(1), 2011, s. 111-118.

Cihan Cihat, “Türklerde Erkeklerin Kulağa Halka veya Küpe Takma Adeti”, Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

⁴¹ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 295.

⁴² Herodotos, Historia, s. 313.

⁴³ Çoruhlu, Eski Türklerde Ölüm..., s. 247.

Çoruhlu Yaşar, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

Durmuş İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.

Durmuş, İlhami, *İskitler*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2007.

Durmuş, İlhami, *Türk Tarihinin Öncüleri: Alp Er Tonga, Tomris, Mo-tun, Atilla, Bilge Kağan*. Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Gryaznov, M. P *Arzhan, Tsarskii Kurgan Ranneskijskogo Vremeni*. Nauka. Leningrad, 1980.

Herodotos, *Herodotos Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen) Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi* (Çev. Ramazan ŞEŞEN), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2022.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

Koca Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Cilt, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, 2010.

Parzinger, Hermann “Arzhan 2: La Tombe D'un Prince Scythe En Sibérie Du Sud. Rapport Préliminaire Des Fouilles Russo-Allemandes De 2000-2002” Arts Asiatiques, 2004. sf.5-29.

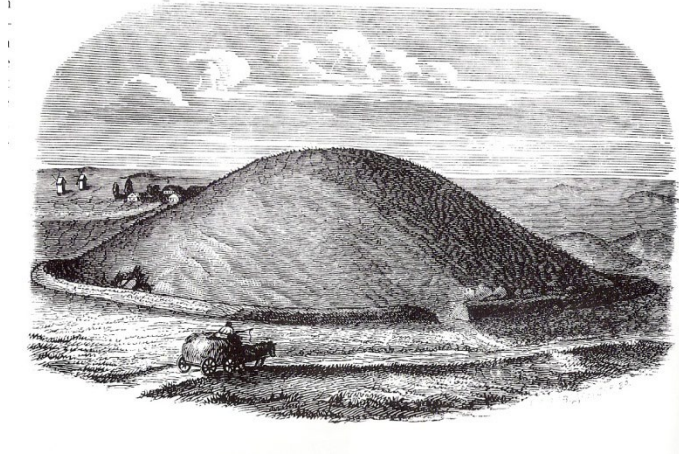
Rudenko Sergei, *Frozen Tombs Of Siberia*, London. 1970.

Taşagıl Ahmet. (2019). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)* Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019.

Zaitseva, G. I., Chugunov, K. V., Alekseev, A. Y., Dergachev, V. A., Vasiliev, S. S., Sementsov, A. A., ... & Bourova, N. D. (2007). *Chronology of key barrows belonging to different stages of the Scythian period in Tuva (Arzhan-1 and Arzhan-2 barrows)*. *Radiocarbon*, 49(2), 645-658.

Svetlana V. Pankova, Elena A. Mikolaychuk, Lyudmila S. Gavrilenko, Leonid S. Marsadolov, “Textile finds from the central burials of the Arzhan-1 barrow in Tuva”, *Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia Proceedings of a conference held at the British Museum, 27-29 October 2017*, s. 397-429.

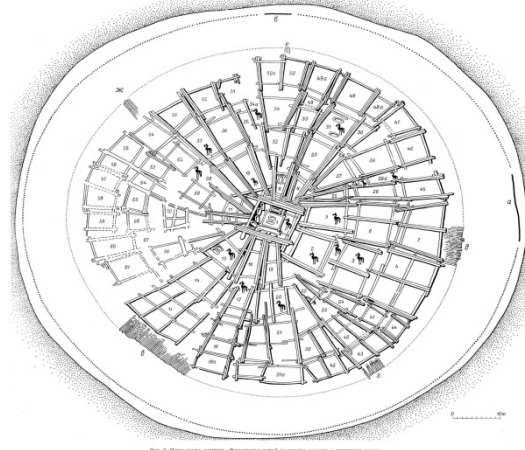
EKLER

Görsel 1: Kazılmadan Önce Kurgan (İ. Durmuş, Türk Kültürüne Giriş, s. 486)

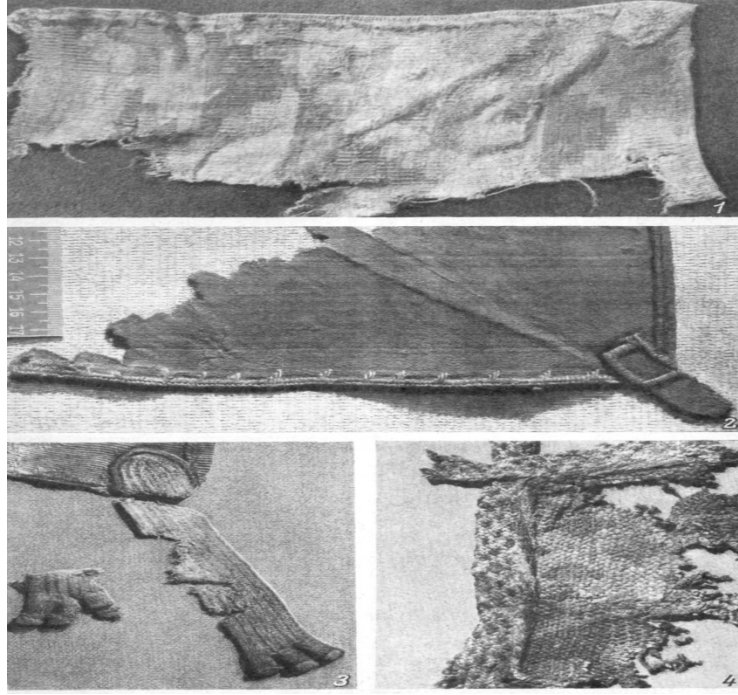
Görsel 2: Kurganın İç Düzeni (İ. Durmuş, Türk Kültürüne Giriş,s.486)

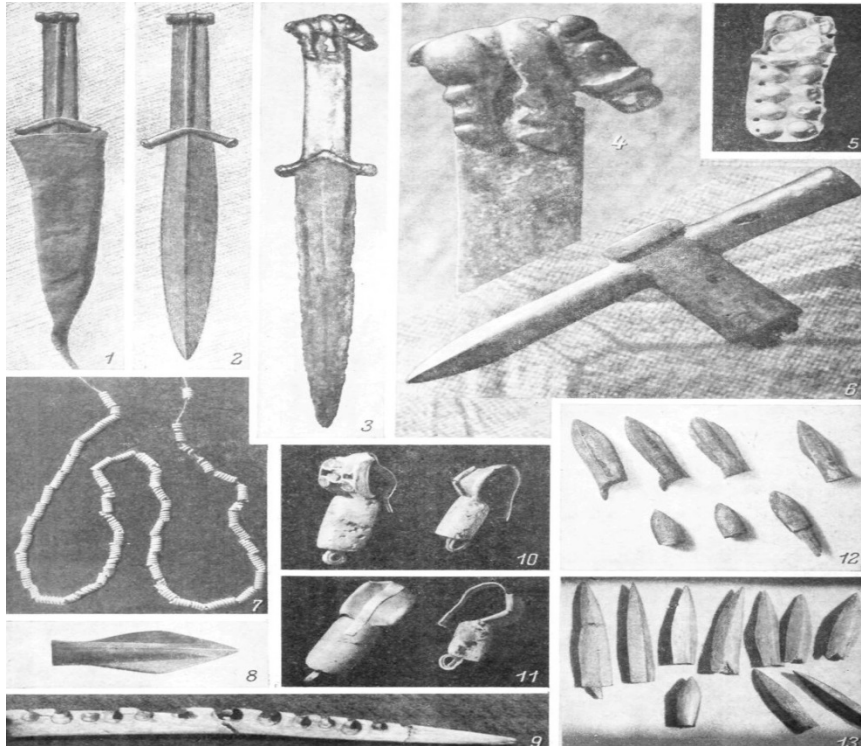
Görsel 3: Arzhan 1 kurganın planı (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s)

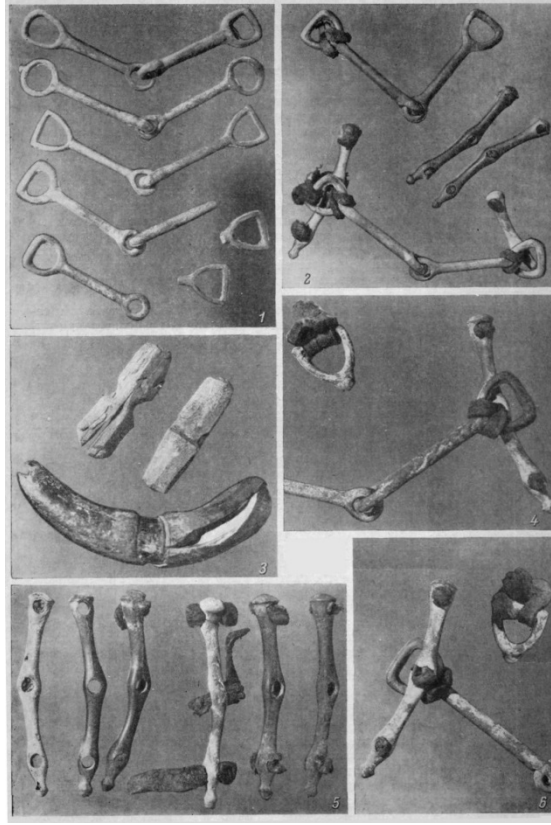
Görsel 4: Arzhan 1 kurganında yapılan kazı çalışmaları (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s.7.)

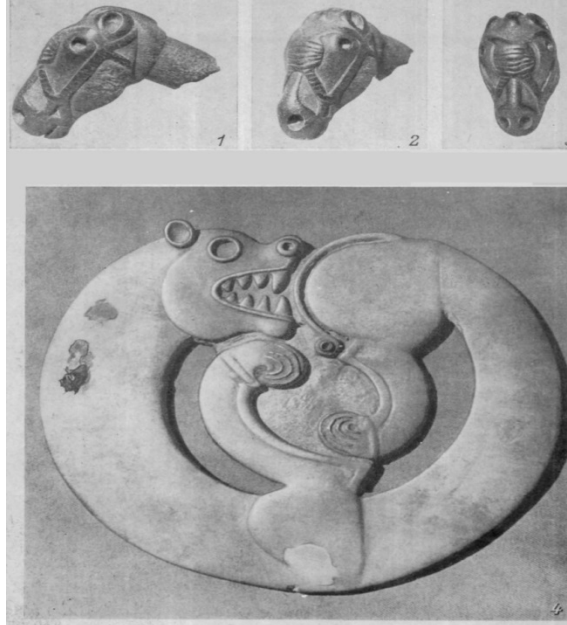
Görsel 5: Arzhan 1 kurganında bulunan kıyafet parçaları (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s.19)

Görsel 6: Arzhan 1 kurganında bulunan bıçak, küpe, balta ağzı, ok ucu gibi çeşitli buluntular. (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s.22)

Görsel 7: Arzhan 1 kurganında bulunan koşum takımı parçaları (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s.27)

Görsel 8: Arzhan 1 kurganında bulunan parçalar (M.P.Gryaznov, Arzhan, Tsarskii Kurgan,s.28)

16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA GALATA VE KARADENİZ TİCARETİ*

GALATA AND THE BLACK SEA TRADE IN THE SECOND HALF OF THE 16th CENTURY

Kerim İlker BULUNUR**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 18/12/2024 Düzeltme/Revised: 28/12/2024 Kabul/Accepted: 28/12/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Bulunur, K. İ. (2024). 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Karadeniz Ticareti. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 129-139. <https://doi.org/10.52735/bellek.1603874>

ÖZ

Cenevizliler, 13. yüzyılda Bizans imparatorlarından elde ettikleri imtiyazlarla Galata'yı surlarla çevirecek burada ticari bir koloni kurdular. Bu koloni kısa sürede sadece Cenevizli değil her milletten tüccar için bir cazibe merkezi haline geldi. Ceneviz ve Venedikliler Karadeniz kıyısındaki diğer kolonileri ile Galata ve İstanbul arasında önemli bir ticaret ve nakliye ağı kurmuşlardı. Kurmuş oldukları bu ticari ağ sayesinde Karadeniz'den satın aldıkları malları batıya ihraç ederek önemli bir gelir elde ediyorlardı. İstanbul'un fethinden sonra Ceneviz ve Venedikliler Karadeniz kıyısındaki diğer kolonilerini bir müddet daha muhafazaya etmeye devam ettiler. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi ve II. Bayezid zamanında Karadeniz kıyısındaki bütün yerleşimler Osmanlı hâkimiyetine girdi. Galata ve Karadeniz arasındaki ticari faaliyetler 1453'ten bir müddet sonra tekrar eski canlılığına kavuştu. Osmanlı hâkimiyeti altında Karadeniz ticaretinin aktörleri artık büyük bir çoğunluğu Osmanlı tebaası olan Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler idi. Venedik ve Cenevizlilerin Karadeniz'deki etkinliği, eskiye nazaran azalmakla birlikte, 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Ancak bu etkinlik zamanla azaldı ve 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde verilen özel izinler dışında Karadeniz ticaretine doğrudan katılamadılar. Bu makale, Galata şehri ile Karadeniz arasındaki ticari faaliyetlere odaklanmaktadır. Makalede kullanılan ana kaynak, 16. yüzyılın ikinci yarısına ait Galata şer'iyeye sicilleridir. Şer'iyeye sicilleri Osmanlı ticaret tarihi ile ilgili doğrudan ve dolaylı önemli bilgiler sağlamaktadır. Her türlü ticari anlaşma ya da anlaşmazlık, gümrük işlemleri, ticaretin finansmanı, limanlar, ticari emtia ve daha birçok konuda şer'iyeye sicillerinden önemli bilgiler edinmek mümkündür. Makalenin amacı şer'iyeye sicillerinin İstanbul/Galata ile Karadeniz ticaretinin belirli konuları üzerinde sunduğu bilgileri değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Galata, Karadeniz, Ticaret, Venedik, Ceneviz, Kefe

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır. Ayrıca bu makale, 7-11 Ekim 2014 tarihleri arasında Budapeşte'de düzenlenen 21. CIEPO Sempozyumunda sözlü olarak sunulan, "16. Yüzyıl'da Galata ve Karadeniz Ticareti" başlıklı yayımlanmamış tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, kbulunur@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9533-7532

EXTENDED SUMMARY

In the 13th century, the Genoese, leveraging privileges granted by Byzantine emperors, fortified the district of Galata with walls and established a thriving commercial colony in the area. This colony, benefiting from its special privileges, quickly became a major hub of attraction not only for Italian merchants but also for traders from various other nations. Galata's strategic location on the northern shore of the Golden Horn made it an ideal center for maritime trade, and the Genoese fully utilized this advantage to foster economic activity.

The Genoese, along with their Venetian counterparts, developed an extensive trade and transportation network connecting their colonies along the Black Sea coast with Istanbul and Galata. These colonies included key Black Sea ports such as Caffa, Akkerman, and others, which functioned as pivotal nodes in this intricate trade system. Through this well-organized commercial network, they procured goods from the Black Sea region—ranging from grain and fish to luxury items such as furs and slaves—and exported them westward to European markets. This network not only facilitated significant economic exchanges but also generated substantial income, solidifying Genoese and Venetian dominance in Black Sea trade during the late Byzantine era.

The dynamics of trade, however, shifted in 1453 with the conquest of Istanbul by the Ottomans and the subsequent integration of Galata into Ottoman rule. This event disrupted the commercial activities of the Venetians and Genoese, who had relied heavily on their semi-autonomous status and privileges under Byzantine governance. Sultan Mehmed II, recognizing the economic importance of Galata, sought to maintain the district's commercial vibrancy. He encouraged the Genoese and other Italian merchants to continue residing and conducting trade in Galata. However, unlike during the Byzantine period, Mehmed II mandated that these activities be governed within the framework of Ottoman laws.

To this end, a charter (*ahidnâme*) was issued to the European (Frenk) residents of Galata, ensuring their freedom of trade, protection of life and property, and religious liberty. This legal document marked a significant shift in governance, as it abolished privileges inherited from the Byzantine period and subjected the merchants to Ottoman authority. In return, Venetian and Genoese merchants were obligated to pay customs duties and a poll tax (*cizye*) to the Ottoman state. European merchants adapted to the new legal framework and continued to live and trade in Galata. Over time, some of them voluntarily adopted Ottoman citizenship, further integrating into the empire's socio-economic fabric.

Following the Ottoman conquest, the Genoese and Venetians managed to maintain their other colonies along the Black Sea coast for a brief period. These included key trading posts that were critical for controlling regional commerce. However, their hold on these colonies weakened as the Ottoman Empire expanded its dominion over the Black Sea region. By the reign of Sultan Bayezid II, all settlements along the Black Sea coast were incorporated into Ottoman rule. This marked the consolidation of the maritime route stretching from the Dardanelles to the farthest points of the Black Sea into a unified economic zone.

The establishment of this economic region under a single state's jurisdiction offered notable advantages to traders. It enabled them to conduct business and travel to benefit from reduced or minimal customs duties compared to the fragmented systems of the past. These conditions contributed to the revival of trade between Galata and the Black Sea, and by the late 15th century, commercial activities in this region regained much of their former vitality. However, the Genoese and Venetians no longer held a monopoly over Black Sea trade. Instead, the trade networks were increasingly dominated by Ottoman subjects, including Muslims, Greeks, Armenians, and Jews, who became the primary actors in regional commerce. Similarly, the captains operating within these networks were also predominantly Ottoman subjects.

Italian merchants did not withdraw from Black Sea trade immediately. Although their influence declined over time, Venetian and Genoese activities in the region persisted into the late 15th century. Customs registers from ports such as Caffa and Akkerman provide limited yet valuable information about the Italian merchants who engaged in trade during this period. These records highlight the gradual decline of Italian dominance in the region's commerce.

By the late 16th century, the role of Italian merchants in Black Sea trade had diminished significantly. While some Italian, particularly Venetian, merchants were still active, their presence was rare and often depended on special permissions granted by Ottoman authorities. In general, European merchants were restricted from directly participating in Black Sea trade. Instead, they were allowed to purchase non-restricted goods in Istanbul and Galata and export them to European markets.

This study focuses on the role of Galata in Black Sea trade, drawing primarily on data from Galata court records. These records serve as an important resource for understanding the history of Ottoman trade, offering direct and indirect insights into various aspects of commercial activity. They provide detailed information on agreements between merchants, agents, and captains, interactions with customs officials, issues related to credit and financing, trade methods, and many other dimensions of economic life. By analyzing these records, this study

aims to shed light on the connections between Galata and Black Sea trade, providing a general overview of the commercial dynamics of the period.

Keywords: Galata, Black Sea, Trade, Venice, Genoa, Caffa

GİRİŞ

Galata'nın ticari bir merkez olarak ön plana çıkmaya başlaması İstanbul'daki Ceneviz kolonisinin 1267'de buraya yerleştirilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Cenevizliler, Galata'nın stratejik konumunu ve fiziki yapısını hem kolonilerinin güvenliği hem de ticaretlerinin gelişimi için elverişli bir şekilde kullandılar. Cenevizlilerin İstanbul yerine Haliç'in karşı kıyısındaki Galata'ya yerleştirilmeleri kendileri için dezavantaj gibi görünürken bunu avantaja çevirmeyi bildiler. Öncelikle kolonilerini genişletmek için ellerine geçen her fırsatı değerlendirdiler. Daha sonra bu bölgeleri surlarla çevirerek güvenliği sağladılar. Galata kıyıları, karşıdaki İstanbul gibi gemilerin rahatça yaşayabilmesine imkân tanıyordu.¹ Kıyıda gümrük binası ve ambarlar, surların içinde özellikle ilk imtiyaz bölgesinde yönetim binası ve çeşitli ticari binalar inşa ettiler. Ticari binalar veya çarşılar loggia adı verilen ve Osmanlı zamanında lonca mahallesi olarak adlandırılan bölge içinde yer alıyordu.²

Cenevizlilerin Bizans imparatorlarından çeşitli imtiyazlar elde etmeleri ve tüccarlara düşük gümrük oranları uygulamaları Galata'nın gelişimini ve ticari bir merkez haline gelmesini teşvik etti. Konstantinopolis'teki (%10) yüksek gümrük oranlarını gören tüccarlar mallarını Galata'ya indirmeye ve burada alışveriş yapmaya başladılar. Nikeforos Gregoras, 14. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'in gümrük gelirlerinin 30.000 hyperpre, Galata'nınkilerin ise 200.000 hyperpre olduğunu yazar. Lopez, bu oranlara göre, 14. yüzyılda Galata'da ticaret yapmanın Bizans başkentinden 15 kat daha kârlı olduğunu yazmıştır.³

Galata'da yaşayan İtalyanların, yoğun olarak ticaretle uğraşmaları şehrin yükselişinde ve hatta gümrük gelirlerinde Bizans başkentini geçmesinde bir diğer önemli etkidir. İtalyanlar Karadeniz'in hemen hemen her yerinde ticaret yapıyorlar mal alıp mal satıyorlardı. Kefe, Karadeniz'deki ticaret merkezlerinin en önemlilerinden biri idi.⁴ Bizanslı Rumlar bazen Karadeniz'de İtalyan tüccarlara aracılık yapıyorlardı. Bunlar iç bölgelerden topladıkları ürünleri, özellikle de tahılı Galata'da tüketilmek veya doğrudan Cenova'ya gönderilmek üzere Cenevizli tüccarlara satıyorlardı ancak büyük çaplı ticaret genellikle İtalyanlar tarafından gerçekleştiriliyordu.⁵

Cenevizliler kısa sürede Karadeniz ticaretine hâkim olmuş, Bizans başkenti İstanbul ise Karadeniz'den gelecek gıda maddelerinde Cenevizlilere bağımlı hale gelmişti.⁶ Ayrıca Galata, Karadeniz'den getirilen ürünlerin batıya ihraç edildiği önemli bir antrepo vazifesi görüyordu.⁷ İtalyan, özellikle de Cenevizli gemici ve tüccarlar, batıdan Galata'ya oradan da Karadeniz

¹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 490.

² Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları*, çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 38.

³ Robert S. Lopez, "The Trade of Medieval Europe: the South", *The Cambridge Economic History of Europe*, C. II, Second Edition, ed. M. M. Postan ve Edward Miller, Cambridge University Press, New York 1987, s. 351.

⁴ W. Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları*, s. 34. Kefe için ayrıca bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

⁵ Angeliki E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, S. 34-35, 1980/1981, s. 189-190.

⁶ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 119.

⁷ Steven Runciman, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, C. II, Second Edition, ed. M. M. Postan ve Edward Miller, Cambridge University Press, New York 1987, s. 149.

kıyılarına, bölgede ihtiyaç duyulan batı menşeli ürünleri getiriyorlardı.⁸ Bu ürünlerin bir kısmı İstanbul ve Galata'da bir kısmı da Karadeniz'de satılıyordu. Karadeniz'e kumaş ve bilhassa Doğu Akdeniz'deki kolonilerinden temin ettikleri sabun, baharat ve kokuları taşıyorlardı.⁹ Karadeniz'den ise başta tahıl, köle, kumaş ve kürkler getiriyorlardı.¹⁰ Bilhassa tahıl, yerel bağlantılarını kullanan Rum tüccarlar tarafından Karadeniz sahillerinde İtalyanlara satılıyordu.¹¹ Rumlar bazen tahılı kendi küçük gemileriyle Galata'ya taşıyarak da buradan Cenova'ya nakli büyük Ceneviz gemileri ile oluyordu.¹² Kefe ile birlikte Tuna deltasındaki Kili ve Akkirman, tahılın sağlandığı diğer önemli limanlardı.¹³

Galata'nın 13. ve 14. yüzyılda Karadeniz ticaretinde oynadığı bu önemli rol, Osmanlı hâkimiyetinde de bazı değişikliklerle devam etti. Ticari emtianın tedarik bölgelerinde ve nakliye rotalarında çok büyük değişiklikler yaşanmadı. En önemli değişiklik, Bizans döneminde bölge ticaretini kontrol eden İtalyan tüccarların etkinliklerini hissedilir oranda kaybetmeleri oldu. Bunların yerini Müslüman, Rum, Yahudi ve Ermeni tüccarlar aldı. Bu tüccarların ortak özelliği büyük bir kısmının Osmanlı tebaası olmaları idi. "Karadeniz'in kapalılığı" olarak ifade edilen bu durum bir anda değil zaman içinde ortaya çıktı.¹⁴ 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarına ait Kefe ve Akkirman gümrük defterlerinde bazı Avrupalı kaptanların ve tüccarların ismi kayıtlara geçmiştir. Bunların oranı defterdeki Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı tebaası kaptan ve tüccarlara nazaran oldukça düşüktür.¹⁵ Aşağıda görüleceği üzere 16. yüzyılın sonlarında Avrupalı tüccarların sayısı oldukça azalmıştır. Bu durum "Karadeniz'in kapalılığı" meselesinin tedricen hayata geçirildiğini doğrulamaktadır.

Karadeniz ticareti için gümrük defterleri en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu defterler aracılığı ile sadece gümrüklerle ilgili değil aynı zamanda tüccarların memleketleri, geldikleri/gittikleri limanlar, dinleri ve taşıdıkları emtianın türleri gibi konularda bilgi edinmek mümkündür. Ancak gümrük defterleri ticari hayatın işleyişine ve ticari aktörler arasındaki ilişkilere dair çok az veri içermektedirler. Mühimme ve ahkâm defterleri ile bilhassa şer'iyye sicilleri, tüccarların hem kendi aralarındaki hem de kaptanlar ve gümrük görevlileri ile ilişkilerini, anlaşmazlıklarını ve bu anlaşmazlıkların çözümü için izledikleri stratejileri yansıtan oldukça önemli bilgi kaynaklarıdır.

İstanbul'da Galata kazası (hem sur içi hem de Galata'ya bağlı sur dışı yerleşimler) Avrupalı tüccarların ve elçilerin ekseriyetle ikamet için tercih ettikleri bir bölgedir (Bu durum, Galata nüfusunun büyük bir bölümünün Avrupalılardan oluştuğu anlamına gelmemektedir). Ayrıca tersanenin Galata'ya bağlı Kasımpaşa semtinde yer alması, kaptanların burada ve Galata'ya bağlı diğer kasabalarda yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Bu durum Galata mahkemesini doğrudan ya da dolaylı olarak ticaret, ortaklık, borç ve deniz taşımacılığı ile ilgili

⁸ W. Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları*, s. 40.

⁹ A. E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 185-186.

¹⁰ A. E. Laiou-Thomadakis, s. 189.

¹¹ Angeliki E. Laiou ve Cécile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York 2007, s. 204.

¹² Laiou ve Morrisson, *The Byzantine Economy*, s. 212.

¹³ Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 184.

¹⁴ Halil İnalçık, "The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans", *Archeion Pontou*, S. 35, 1979, s. 108.

¹⁵ Kefe gümrük defteri için bkz. Halil İnalçık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea Vol I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Harvard University Press, Cambridge 1995. Akkirman gümrük defteri için bkz. K. İlker Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)", *Omeljan Pritsak Armağanı, A Tribute to Omeljan Pritsak*, ed. Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2007, s. 525-581.

anlaşmaların kayda geçirilmesi veya davaların çözümü için başvuru başlıca mahkemelerden biri haline getirmiştir.

Bu makalenin temel amacı Galata şer'iyeye sicillerine yansıyan dava kayıtları aracılığı ile 16. yüzyılın ikinci yarısında Galata ile Karadeniz şehirleri arasındaki ticari ilişkilerin genel durumunu ortaya koymaktır. Bu makalenin ana kaynağı olan davalar her ne kadar Galata şer'iyeye sicillerinden elde edilmiş olsa da bunlar sadece Galata'nın değil aynı zamanda başkent İstanbul'un da ticari faaliyetlerini yansıtmaktadır. Konu ile ilgili davalar çok çeşitlidir ve hepsini bir makalenin sınırlı sayfaları içinde değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle İstanbul/Galata ile Karadeniz arasındaki ticari ilişkiler belirli konular üzerinden ele alınmış ve bazı örnek olaylara yer verilmiştir.

1. Karadeniz'de Frenk (Avrupalı) Tüccarlar

Gümrük defterlerine göre, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında bazı Frenk/Avrupalı (harbî) kaptanların ve tüccarların ticari faaliyetlerini sürdürdüğünden yukarıda bahsedilmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz'de faaliyet gösteren bazı Venedikli tüccarlara rastlanmaktadır. Mesela Galata sicillerinde Azak'ta mahzen sahibi olan Venedikli bir tüccar, buradaki 20 adet fişısını ve 16 keyl tuzunu bir zimmîye satmıştı.¹⁶ 1599'da Karadeniz kıyılarında bulunan İsakçı, Tulca, İsmail ve Kili kadılarına gönderilen bir ferman yukarıdaki örneğin münferit bir vaka olmadığını göstermektedir. Fermanda İsakçı, Tulca, İsmail ve Kili iskele emînlerinin *ahidnâme-i hümâyûna* ve daha önce Venedik tüccarlarından kasap akçesi alınmaması doğrultusunda gönderilen *evâmir-i şerife* muhalefet ederek tüccarlardan yüklü miktarda kasap akçesi alındığı ifade ediliyor ve bunun önlenmesi isteniyordu.¹⁷ Bu fermanda Venedik tüccarlarının bu iskelelerde hangi ürünlerin ticaretini yaptıkları ifade edilmemiştir. Ancak farklı belgelerde Venedik tüccarlarının özellikle Kili iskelesine Girit şarabı (hamr) taşıdığı görülmektedir. Şikâyete konu olan tüccarlar İsakçı, Tulca ve İsmail iskelelerine yine hamr getirmiş olmalıdır.

16. yüzyılın sonlarında Karadeniz'de iş yaptığını gördüğümüz bu tüccarlar büyük oranda yasaklı mallar listesinde olmayan ürünlerin ticareti ile ilgileniyorlardı. Yabancı tüccarların ihracı yasak malları gerek Karadeniz'den gerekse Galata ve İstanbul'dan alarak ülkelerine götürmeleri yasaktı. Ancak bazı dönemlerde Avrupalı devletlerin ihracı yasak malları alabilmesi için özel izinler veriliyordu.

1553'te Fransa elçisinin başvurusu üzerine Fransa donanması kürekçilerinin peksimet ihtiyacı için Karadeniz'den 150 bin kile buğday alımına izin verilmiş ve İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrük emini Silahdar Ali'ye bunlardan gümrük almaması emredilmişti. İstanbul kadısına gönderilen bu emirde Fransa gemilerine 150 bin kileden daha fazla buğday verilmemesi özellikle belirtilmişti.¹⁸ Bu dönemde Fransa Kralı II. Henri 1552'de Şarlken ile mücadeleye başlamış ve Osmanlı Devleti'nden bu mücadelesinde kendisine yardım talep etmişti.¹⁹ Fransız donanmasına 1553'te Karadeniz'den buğday alımına izin verilmesi 1552'de gerçekleşen bu yardım talebinin bir sonucu olmalıdır.

Fransız gemileri için verilen bu tür özel izinlerin 16. yüzyılda çok yaygın olmadığını ifade etmek gerekir. Ancak Avrupalı tüccarlar, gön (deri) gibi Karadeniz menşeli ürünleri, İstanbul veya Galata'dan yine özel izinlerle alabiliyordu. 1580 tarihinde Venedik balyosunun merkeze yaptığı başvuru üzerine Venedik, Girit ve Venedik'e bağlı yerlerden gelen tüccarların yapağı, gön (deri) ve "*sâir ba'zı memnû' olmayan metâ*" alabilmeleri için İstanbul ve Galata

¹⁶ GŞS (Galata Şer'iyeye Sicilleri), nr. 17, s. 73/2.

¹⁷ GŞS, nr. 21, s. 122a/2; Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 176.

¹⁸ BOA, KK (Kâmil Kepeci Tasnifi), nr. 63, s. 40.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 507-509.

kadılarına emirler gönderilmişti. Venedikli tüccarların İstanbul ve Galata'dan bu ürünleri alabilmelerinin koşulu bunlara ülkede ihtiyaç olmaması ve müzayaka (darlık) yaşanmaması idi.²⁰ Belgede açıkça ifade edilmemekle birlikte Venediklilerin satın almak istedikleri gön Karadeniz menşeli ürünleri başında geliyordu. Bu durum Venedikli ve diğer Avrupalı (Frenk) tüccarların Karadeniz menşeli birçok ürünü doğrudan Karadeniz'den değil, İstanbul ve Galata'dan satın aldıklarını göstermektedir. Diğer taraftan 1580 tarihinde ihracı memnu meta arasında yer almayan gön, ilerleyen tarihlerde ihracı yasak mallar arasına dâhil edilmiştir.²¹ Bu değişikliğin sebebi ve kesin zamanı bilinmemektedir. Ancak sicillerde ve mühimme defterlerinde 1585 tarihinde İstanbul debbağlarının gön bulmakta sıkıntı çektiklerine ve şehre gelen gönün Galata'da bulunan Rüstem Paşa hanında depolanarak buradan esnafa dağıtılmasına dair emirlere rastlanmaktadır.²² İstanbul'da yaşanan bu sıkıntı gönün ihracı yasak meta arasına dâhil edilmesini sağlamış olabilir.

İhracata getirilen bu denetim ve yasaklamalara karşın, Venedik tüccarının, İstanbul ve Galata'ya getirdiği bazı ürünleri Karadeniz'e götürerek burada satmalarına izin veriliyordu. Bunların başında Giritli Frenk tüccarların getirdiği Menekşe (Benefşe) şarabı gelmektedir. Giritli tüccarlar şarabı, Kili iskelesine, oradan da ya kendileri ya da vekilleri aracılığı ile "Leh vilayetine" götürüyorlardı.²³ Belgelerde bahsedilen "Leh vilayeti" sınırları içinde bulunan Lviv şehri, 15. yüzyıldan itibaren doğu mallarının Baltık şehirlerine gönderildiği önemli bir merkezdi. Lviv'in Karadeniz ile bağlantısı daha önce Kefe üzerinden sağlanırken 16. yüzyılda genellikle Kili ve Akkirman üzerinden geçen yol kullanılmıştır.²⁴

2. Ticari Emtia ve Limanlar

Galata şer'iyeye sicillerinde tüccarların taşıdıkları ticari emtialar ve bunları hangi limanlardan naklettiklerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu alanda elde edilen bilgiler, Karadeniz ticaretinde yıllardır süren eğilimin değişmediğini göstermektedir. Karadeniz'e Anadolu'dan ve Avrupa'dan getirilen şarap, kurutulmuş gıdalar, pamuklu ve yünlü kumaşlar İstanbul ve Galata aracılığı ile ihraç edilirken; Karadeniz'den köle, tahıl, yağ, peynir, balık, havyar ve deri gibi ürünler ithal ediliyordu. Bu ürünlerin ticaretini yapan tüccarlar genellikle Müslümanlardan oluşuyordu.

Tablo 1: Karadeniz iskelelerinden İstanbul ve Galata'ya getirilen ürünler

Emtia	Geldiği Liman
Köle	Kefe, Megril yakası (Megrelya)
Balık	Kefe
Peynir	Karadeniz (Liman bilgisi yok)
Gön (Deri)	Akkirman, Kefe, Beraıl (İbrail)
Don Yağı	Kefe
Sade Yağ	Azak, Kefe
Buğday	Taman, Gönve (Batum)

²⁰ BOA, MD, nr. 43, s. 155/279; K. İ. Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 176.

²¹ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 283, 293-294.

²² K. İ. Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 249.

²³ GŞS, nr. 11, s. 233/2.

²⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 333-335.

Seren	Gideros (Cide/Kastamonu)
Hemşin tomruğu	Liman bilgisi yok (Tüccar Trabzonlu)
Odun	Kadı İskelesi (Karadeniz’de)

Kaynak: GŞS, nr. 11, 17, 19, 21.

Karadeniz’den İstanbul ve Galata’ya doğru yapılan ticarete, birçok ürünün temin edildiği Kefe şehri dikkati çekmektedir. Akkirman’ın İstanbul’un fethinden sonra (15. yüzyılın sonu kastedilmiş olmalıdır) Kefe’nin yerini aldığı düşünülmekteydi. Burada Batı Anadolu’dan ve İstanbul-Galata’dan kuzey ülkelerine yapılan ihracatta Kefe yerine Akkirman yolunun kullanılması kastedilmiştir.²⁵ Kefe, 16. yüzyılın ikinci yarısında artık, güney ürünlerinin kuzeye nakledildiği bir liman olmasa da İstanbul piyasasında ihtiyaç duyulan köle, gön (deri), balık ve yağ (don ve sade) gibi bölge ürünlerinin tedarik edildiği en önemli Karadeniz limanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo: İstanbul ve Galata’dan Karadeniz limanlarına sevk edilen ürünler

Emtia	Gittiği Liman
Hamr (Şarap)	Kili
Bogasi (Pamuklu kumaş)	Kefe
Çuka (Yünlü kumaş)	
İncir	Gözleve
Pirinç	

Kaynak: GŞS, nr. 11, 17, 21.

Bu tablo 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarına ait gümrük defterlerinden elde edilen verilerle örtüşmektedir.²⁶ İstanbul ve Galata’dan Karadeniz’e şarap, pamuklu ve yünlü kumaşlar ile muhtemelen Batı Anadolu’nun kurutulmuş meyveleri ve pirinci ihraç ediliyordu. Şarap Frenk (Avrupalı) veya Gayrimüslim Osmanlı tebaası tüccarlar tarafından Kili’ye ihraç edilmiştir. Bu konudaki kayıtlardan birinde şarap Kili iskelesine oradan da “Leh vilayetine” bizzat Venedik tebaası Giritli tüccarlar tarafından götürülüyordu.²⁷ Diğer kayıta ise Kili’ye şarap ihraç eden tüccar, gayrimüslim bir Osmanlı tebaasıydı.²⁸ Kili ile birlikte Akkirman, Girit şarabının kuzey ülkelerine ihraç edildiği önemli limanlardı. Ancak şarap ihracatı ile ilgili Galata şer’iyye sicillerinde tespit ettiğimiz belgelerde, sadece Kili iskelesinin adı geçmektedir.

Karadeniz’den İstanbul’a doğru gerçekleşen ticarete burada yazılanlardan daha fazla liman katılmış olmalıdır. Ticari faaliyetleri yansıtan belgeler (ortaklıklar, nakliye sözleşmeleri veya anlaşmazlıklar) tarafların mahkemeye başvurusu sonucunda kayıtlara geçiriliyordu. Herhangi bir anlaşmazlığın yaşanmadığı veya tarafların mahkemeye başvurma ihtiyacı hissetmediği vakalar hiçbir iz bırakmadan sonuçlanmıştır.

Anadolu’nun pamuklu kumaşları ile Ege’nin kurutulmuş meyveleri kuzey ülkelerine ihraç edilen ürünlerin başında geliyordu. Bogasi ve Çuka ticareti ile uğraşan tüccarın, Pavlu (Isparta) kasabasından olduğu kaydedilmiştir.²⁹ İncir ve pirinci Gözleve’ye gönderen ise Davud

²⁵ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 227.

²⁶ H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 350.

²⁷ GŞS, nr. 11, s. 233/2.

²⁸ GŞS, nr. 11, s. 149/1.

²⁹ GŞS, nr. 17, s. 43/4.

beşe isminde bir yeniçeriydi. Davud malları Gözleve'ye bizzat kendisi değil, Todori Reis'in gemisinde yelkenci olan Yani ile göndermişti.³⁰ Yeniçerilerin ve askeri sınıf mensuplarının ticari faaliyetlere katılımına dair tek örnek bu değildir. Bilhassa yeniçeriler, bireysel olarak veya ortaklıklar kurarak ticari faaliyetlere girişiyorlardı.

3. Karadeniz'de Ölen Tüccarlar ve Muhallefatları

İstanbul-Galata ile Karadeniz'in farklı şehirleri arasında ticaret yaparken, bu şehirlerde veya yolda vefat eden tüccarların geride bıraktığı mallar (muhallefat) hakkında şer'iyeye sicillerinde çok sayıda davaya rastlanmaktadır. Bu davalar çok çeşitli sebeplerle mahkemeye taşınmıştır. Mahkemeye başvuranlar, vefat eden bir tüccarın vârisi, beytülmal eminleri/temsilcileri veya tüccarın borçlu olduğu herhangi biri olabiliyordu. Vârisler, tüccarın geride bıraktığı malları ya bunları elinde tutan kişilerden ya da beytülmal eminlerinden talep ediyorlardı. Beytülmal eminlerinin vârisiz vefat eden bir tüccarın geride bıraktığı malları kabzetmek için kadı iznine ihtiyacı vardı ve bu yüzden sık sık mahkemenin yolunu tutuyordu.

Beytülmal eminlerinin, vârislerin ve diğer hak sahiplerinin müracaatları ile kayıt altına alınan bu davaların ticaret tarihi açısından önemi ise şu şekilde açıklanabilir: Davalar, dolaylı da olsa, tüccarların ticari ağları, gidip-geldikleri şehirler, taşıdıkları ticari emtialar ve iş yapma şekilleri hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Ancak konu ile ilgili bütün belgelerden bu bilgileri edinmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bunun sebebi davaların odağında tüccarın geride bıraktığı malların üzerindeki hak iddialarının yer alması ve ticaretin ikinci planda kalmasıdır. Buna rağmen eldeki bilgilere dayalı olarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu bilgilere geçmeden önce beytülmal mukataasının ve eminlerinin bu davalardaki rolüne ve yerine değinmek gerekir.

Beytülmal, en genel tanımıyla vâris bırakmadan vefat eden kişilerin mallarını devlet hazinesine aktaran müesseseyi ifade eder.³¹ Osmanlı maliyesi bu alandaki gelirleri birer mukataa haline getirerek idare etmiştir ve bu mukataaların varlığı, en erken II. Mehmed dönemine kadar izlenebilmektedir. Beytülmal eminleri, mukataa sözleşmelerinde sınırları çizilen alan içinde vârisiz ölenlerin mallarına devlet adına el koyardı. Ölen kişinin varisi daha sonra ortaya çıkıp verasetini ispat ederse bu malları veya değerini beytülmal eminden talep edebilirdi.³² Tüccarlar, özellikle de uzun mesafeli yolculuğa çıkanlar, yolculuk esnasında veya memleketleri dışında vefat ettiklerinde bilinen bir mirasçıları olmadığı için mallarını beytülmal eminleri kabz etmiştir.

Karadeniz'in kuzeyinde ticaret yaparken ölen tüccarların iş yaptığı limanlar arasında, Azak³³, İbrail³⁴ ve Kefe³⁵ şehirleri ile Abaza vilayeti³⁶ gibi daha geniş bir bölgeye karşılık gelen yerler bulunmaktaydı. Bunlar tüccarların ticaret yaparken öldüğü şehirlerdi ve bunların sayısı dönüş yolunda gemide veya İstanbul/Galata'da ölen Karadenizli tüccarlarınkine nazaran daha azdı. Karadeniz şehirlerinde ölen tüccarlar genellikle borçları dolayısı ile alacaklılarının mahkemeye başvurusu üzerine kayıtlara girmiştir. Bazen de tüccarın vârisleri müteveffanın mallarını alabilmek için mahkemeye başvuruyorlardı. Bu davalardan bazen müteveffa tüccarın muhallefatının öldüğü şehirdeki beytülmal emini tarafından kabz edildiğini öğreniyoruz.

³⁰ GŞS, nr. 21, vr. 38a/2.

³¹ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 88-89.

³² Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, 2010, s. 4-7.

³³ GŞS, nr. 10, s. 118/4.

³⁴ GŞS, nr. 11, s. 194/2.

³⁵ GŞS, nr. 21, vr. 39b/2.

³⁶ GŞS, nr. 19, vr. 8b/2.

Karadeniz'den gelirken yolda (gemide) veya geldikten sonra İstanbul/Galata'da ölen tüccarların bir kısmı memleket bilgileri ile kaydedilmiştir. Bu davalar, ölen kişilerin yasal vârisleri tarafından, ya akrabalarının Beytülmal emini tarafından kabzedilen metrukâtını, veraset ispatı ile geri alabilmek için³⁷ ya da müteveffanın bir başkasında olan alacağını (mal veya para) tahsil edebilmek için açılmıştır.³⁸ Memleketleri kaydedilen tüccarların Akkırman, Ünye, Fenaris (Ünye/Ordu), Vona (Perşembe/Ordu), Gerze (Sinop), Sinop, Bayramlı (Ordu), Yakup Bey Derbendi (Ordu), Giresun ve Çnaş (Ordu) gibi şehir ve kasabalardan geldiği görülmektedir.³⁹ Bu tüccarların Güney Karadeniz'deki kaza ve kasabalardan özellikle de Ordu ve çevresindeki yerleşim yerlerinden oldukları dikkati çekmektedir. Bu kayıtlar Güney Karadeniz'de yerleşik halkın zannedilenden daha fazla ticaretle uğraştığını göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Daha önce İstanbul'un fethinden ve İtalyanların zorunlu olarak Karadeniz ticaretinden çekilmesinden sonra Karadeniz ticaretinin sekteye uğradığı iddia ediliyordu. Ancak yeni çalışmalar Karadeniz'deki ticaretin artarak devam ettiğini ve bölge halkının bu ticaretteki yerini ispatlamaktadır.

Karadeniz'den İstanbul/Galata'ya gelirken yolda (gemide) ölen bir kısım tüccarın ise ne geldikleri şehir ne de memleketleri kaydedilmiştir. Bunlar çoğunlukla yolculuk yaptıkları gemilerde ölen tüccarlardır ve isimleri deftere gemi reisinin adı ile birlikte yazılmıştır.⁴⁰ Bunların ortak özelliği Beytülmal eminin veya vekillerinin vâris-i ma'rûfu olmayan bu tüccarların terekelerini teslim almak için açtığı davalar olmalarıdır. Bununla birlikte sayısı oldukça sınırlı olmakla birlikte Beytülmal emininin müdahil olduğu ve müteveffanın memleketinin deftere yazıldığı kayıtlara rastlamak da mümkündür.⁴¹

SONUÇ

Sonuç olarak Galata gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı döneminde Karadeniz'den gelen ürünlerin depolandığı ve el değiştirdiği ve yeniden dağıtımının yapıldığı önemli bir merkezdi. Ceneviz ve Venedikliler Karadeniz'de Osmanlı hâkimiyetinden önce çok daha serbest ve etkin bir şekilde faaliyet gösteriyorlardı. İtalyanlar Karadeniz'den aldıkları ürünleri önce Galata'ya oradan da kendi ülkelerine veya Akdeniz'deki diğer kolonilerine götürüyorlardı. Doğu Akdeniz'den elde ettikleri ürünleri ise Galata aracılığı ile Bizans ve Karadeniz pazarına ihraç ediyorlardı. Bizans Devleti ise içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar dolayısı ile bu ticareti kontrol altına alabilecek durumda değildi.

1453'ten ve Karadeniz kıyısındaki şehirlerin Osmanlıların hâkimiyetine girmesinden sonra bu durum değişti. Önce Venedik ve Cenevizliler Karadeniz ticaretindeki etkinliklerini yitirdiler. Onların yerini Osmanlı tebaası olan Müslüman ve Gayrimüslim tüccarlar aldı. Artık Karadeniz ticaretinin son durağı İstanbul ve Galata olmuştu. Sarayın, ordunun ve başkent gereksinim duyduğu malların dışında kalan mallar gerek Osmanlı sınırları içinde gerekse dışında yeniden ticarete konu olabiliyordu. Ancak öncelikle merkezin ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bununla birlikte Karadeniz menşeli ürünler devletin izni olmaksızın kaçak olarak batıya ihraç edilebiliyordu. Ancak kaçak ticaretin hacmi yasal ticarete göre oldukça sınırlı olmalıdır.

Galata şer'iyeye sicillerine yansıyan vakalar gümrük defterindeki bilgilerden daha canlı bir Karadeniz ticareti tablosu çizmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz'den İstanbul'a (köle, tahıl, yağ, balık ve deri vb.) veya İstanbul/Galata'dan Karadeniz'e (pamuklu ve yünlü kumaş, kurutulmuş meyveler, pirinç vb.) sevk edilen ürünlerde büyük bir değişiklik

³⁷ GSS, nr. 17, s. 131/3.

³⁸ GSS, nr. 17, s. 89/1.

³⁹ GSS, nr. 10, 11, 17, 19, 21.

⁴⁰ GSS, nr. 11, s. 78/1.

⁴¹ GSS, nr. 17, s. 40/4.

yaşanmamıştır. Avrupalı tüccarları Karadeniz’de görmek mümkündür ancak bunların sayısı sınırlıdır. Frenk tacirler, Karadeniz’de merkezin izniyle ve belirli ürünlerin ticaretini yapabilmişlerdir. Gayrimüslimler, tüccar ve kaptan olarak Karadeniz ticaretine katılmakla birlikte sicillere yansıyan davaların büyük bir bölümü Müslüman tüccarlarla ilgilidir. Bu sonuç biraz da sicillerin ve sicillere yansıyan davalarının niteliğinden kaynaklanmış olabilir. Bu ve diğer konulardaki belirsizlikleri gidermek için İstanbul/Galata Karadeniz ticari bağlantıları hakkında daha detaylı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu makale daha genel bir çalışmanın Karadeniz ticareti ile ilgili ön bulgularını paylaşmaktadır ve burada ele alınan ve alınmayan her bir konunun ek kaynaklarla desteklenerek detaylı incelemesinin yapılması İstanbul/Galata-Karadeniz ticaret tarihine önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, KK (Kamil Kepeci Tasnifi), nr. 63.

BOA, MD (Mühimme Defterleri), nr. 43.

Şer‘iyye Sicilleri

GŞS (Galata Şer‘iyye Sicilleri), nr. 10, 11, 17, 19, 21.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Arıkan, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 279-306.

Bilgin, Arif ve Bozkurt, Fatih, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârişsiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, 2010, s. 1-31.

Bulunur, K. İlker “Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)”, *Omeljan Pritsak Armağanı, A Tribute to Omeljan Pritsak*, ed. Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2007, s. 525-581.

Bulunur, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. Enver Ziya Karal), TTK Yayınları, Ankara 2000.

İnalçık, Halil *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea Vol I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Harvard University Press, Cambridge 1995.

İnalçık, Halil, “The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans”, *Archeion Pontou*, S. 35, Athens 1979, s. 74-110.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, (çev. Halil Berktaş), ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Laiou, Angeliki E. ve Morrisson, Cécile, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York 2007.

Laiou-Thomadakis, Angeliki E., “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, S. 34-35, 1980/1981, s. 177-222.

Lopez, Robert S., “The Trade of Medieval Europe: the South”, *The Cambridge Economic History of Europe*, C. II, Second Edition, ed. M. M. Postan ve Edward Miller, Cambridge University Press, New York 1987, s. 306-401.

Müller-Wiener, Wolfgang, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları*, (çev. Erol Özbek), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*, (çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Öztürk, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Runciman, Steven, “Byzantine Trade and Industry”, *The Cambridge Economic History of Europe*, C. II, Second Edition, ed. M. M. Postan ve Edward Miller, Cambridge University Press, New York 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994.

OSMANLI DEVLETİ'NİN DEMİRYOLU POLİTİKASINA KISA BİR BAKIŞ*

A BRIEF OVERVIEW OF THE OTTOMAN STATE'S RAILWAY POLICY

Mustafa ÇABUK**
Elife UZUN***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 07/10/2024 Düzeltme/Revised: 05/12/2024 Kabul/Accepted: 06/12/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Çabuk, M. ve Uzun, E. (2024). Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Politikasına Kısa Bir Bakış. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 140-154. <https://doi.org/10.52735/bellek.1562767>

ÖZ

19. yüzyıl bilim ve teknolojinin geliştiği bir yüzyıl olmuştur. Bu durum ulaşım sektörüne de yansımıştır. Bu yüzyıla kadar binek hayvanlar ve atlı arabalar kara ulaşımının başlıca araçları olmuştur. Demiryolları, bir yerden bir yere raylar üzerinde hareket eden yolcu veya yük taşımacılığı için kullanılan bir ulaşım sistemidir. Sömürgeciliğin artmasıyla beraber büyük sömürge ülkeleri, sömürge altındaki topraklardan ürünlerini kolayca vapurlarına ve akabinde de vapurlardaki ürünleri fabrikalarına taşıyabilmek için demiryolu faaliyetlerine hız vermişlerdir. Sanayi İnkılabını ilk gerçekleştiren ülke İngiltere olduğu gibi demiryolu yapımında da öncü ülke olma unvanına sahip olmuştur. Avrupa'da modern anlamdaki ilk demiryolu, Manchester ile Liverpool kentleri arasında yapılmıştır. Kısa süre sonra da Avrupa'nın birçok yeri demiryolları ile kaplanmıştır.

Osmanlı Devleti batıda meydana gelen gelişmeleri 19. yüzyıl boyunca yakından takip etmek istemiştir. Ancak bu gelişmeleri kendisinin gerçekleştirmesine maddi olanağı olmadığı için pek çok alanda olduğu gibi demiryolu faaliyetlerinde de Avrupalı devletlere bağımlı olmaktan geri duramamıştır. Yabancı devletler kilometre garantisi adı verilen sistemle Osmanlı Devleti'nden imtiyaz elde etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk demiryolu hattı 1851 yılında Kahire-İskenderiye arasına yapılmıştır. Anadolu'daki ilk demiryolu hattı ise 1856'da yapılan İzmir-Aydın hattı olmuştur. Bu yollar hep İngilizler tarafından yapılmıştır. 19. yüzyıl boyunca Avrupalı birçok devlet Anadolu'da adeta demiryolu yapmak yarışına girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk kez kendi öz sermayesiyle yapılan hat ise Hicaz Demiryolu hattıdır. Sultan II. Abdülhamid, bu hat için 50 bin lirayla bağış kampanyası başlatmıştır. Ülkenin birçok yerinden gelen bağışlar neticesinde hat tamamlanabilmiştir. Bu hat için tahmini 4 milyon Osmanlı Lirası harcanmıştır.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, cabukm@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5560-8193

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, elifuzun_46@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0758-0266

Anahtar Kelimeler: Demiryolu, Sömürgecilik, Hicaz Demiryolu, Sanayi İnkılabı

EXTENDED SUMMARY

Since the early ages, transportation has been an area that has shaped people's lives. At first, roads were used as much as natural life allowed. Especially after the Geographical Discoveries, with the increase in colonialism, powerful states needed fast and reliable means of transportation in order to easily transport the raw materials in the newly acquired virgin lands to their countries and then to market the processed products easily, and railways began to be built. The 19th century was a century in which science and technology developed. This situation was also reflected in the transportation sector. In the 19th century, there was a great revolution in land transportation thanks to the railway.

The use of railways in land transportation, which was largely done with animal power, gave a great impetus to the transportation sector. With the increase in colonialism in the world, the great colonial powers gave importance to railway investment. The colonial powers gave importance to railroad investment in order to easily transport their products from the lands under their control to their steamers and then the products on the steamers to their factories.

England, the first country to realize the Industrial Revolution, was also a pioneer in railway construction. The first modern railroad in Europe was built between Manchester and Liverpool. Soon after, railroads were built in many parts of Europe.

Shortly after the emergence and development of railroads in the world, they rapidly entered the Ottoman State. Foreign states played a major role in this. Since the Ottoman State did not have the financial means and technology to build railroads, foreign capital and technology were needed in this regard. In the construction of railroads, foreign states competed with each other to obtain concessions from the Ottoman State. This was because the state that obtained the concession was prevented from incurring losses with a kilometer guarantee. In fact, it was observed that the roads were especially extended due to this guarantee. Because the state that laid the line in a certain kilometer of the area where the line was laid had certain rights.

The first railway line in the Ottoman Empire was built between Cairo and Alexandria in 1851. The first railway line in Anatolia was the Izmir-Aydın line built in 1856. These roads were built by the British. During the 19th century, many European states received concessions to build railroads in Anatolia. Railroads in the Ottoman Empire were mainly built during the reign of Sultan Abdülhamid II. Rather, Ottoman railways were built by foreign capitalists.

The railway line built with equity capital in the Ottoman Empire was the Hejaz Railway line. Sultan Abdülhamid II started a donation campaign with 50 thousand liras for this line. As a result of donations from many parts of the country, the line could be completed. The Hejaz Railroad was seen as a prescription for the salvation of the Ottoman Empire. An estimated 4 million Ottoman Liras were spent for this line.

During the rebellion of the former Emir of Mecca Hussein during World War I, the destruction of the railroad and the severing of the Ottoman Empire's connection with Hejaz was the primary target of British intelligence. The Hejaz Railway line, which was subjected to sabotage and destruction from many points during the war, remained outside Turkish territory when the Ottoman Empire lost the war and could not be activated again despite the century that passed. Today, there is still no line that provides such a transportation opportunity between the Islamic World. The reconstruction of such a line as a high-speed train line, taking into account the technological developments of the day, will increase the welfare levels of the countries and people in the region.

As a result, railways were used as a fast and safe means of transportation in the conditions of that day. Today, many railways are used as the cheapest means of transportation in land transportation. With the developing technology, high-speed train lines are considered as the most popular transportation networks of today's land trade. It is essential for the development and welfare levels to increase the development and welfare levels that the lines started during the Ottoman Empire, completed or incomplete, are further developed, new lines are added and built using modern technologies, and they are put into the use of people again.

Keywords: Railway, Colonialism, Hejaz Railway, Industrial Revolution

GİRİŞ

Ulaşım dünyada uzun yıllar ilkel yöntemlerle gerçekleştirilirken özellikle 19. yüzyıldan sonra teknolojinin de gelişmesiyle modern yöntemlerin kullanıldığı bir görünüm kazanmıştır. Bu modernlikte başat rolü ise demiryolları üstlenmiştir. Taşıtların, demir raylar üstünde çalışmasını sağlayan ulaşım yollarına demiryolu denir. Ulaşımın gelişmesiyle insanlar kolay bir şekilde başka ülkelerden ihtiyaçları olan maddeleri temin etmeye başlamışlardır.¹ Ulaşım, teknolojinin gelişmesiyle artık bir sorun olmaktan çıkmıştır. Günümüzde kara, deniz ve hava ulaşımının her alanında her geçen gün yenilikler yapılmaktadır. Bu yenilik sistemi içindeki en önemli icat tekerlek olmuştur. Tekerleğin bulunmasıyla önceden ulaşımda kullanılan hayvanlar, daha fazla yükü ve daha çok insanı taşımaya başlamışlardır.²

Demiryolu, çeken ve çekilen taşıtların belli bir yönden ayrılmasını sağlamak ve yuvarlanma direncini azaltmak amacıyla yönelik araştırmalardan doğmuştur. Tahta raylar ilk kez İngiltere’de 17. yüzyılda kullanılmıştır. 18. yüzyılda tahta raylar ve tekerlekler, demir çemberle kaplanmıştı. Günümüzde kullandığımız modern anlamda ilk demiryolu lokomotiflerin bulunmasıyla olmuştur. Metal rayların ilk örneğine ise 1776’da rastlanır. Sanayi İnkılabı ile beraber kurulan fabrikalara ham madde ulaştırılması için hızlı bir ulaşım ihtiyacı duyulmuştur. Buhar makinesinin gelişmesi, demir sanayisini de olumlu etkilemiştir. İki alandaki gelişmeler modern demir yolculuğunun doğmasını sağlamıştır.³ Hat fikri uygulaması çok eski devirlerde ortaya çıkmıştır. 15. Yüzyılda maden ocaklarında tahta arabalar ve kalaslar kullanılmış, demirin çok çıkartılıp ucuzlamasıyla ray adı verilen hatlar oluşturulmuştur.

Soyalp Tamçelik’in belirttiği üzere, buharla çalışan bir arabanın ray üzerinde yürütülmesi olayı 1802’de İngiliz Robert Trevithick tarafından yapılmıştır. Bunu diğerlerinden ayırmak için lokomotif ismi kullanılmış, lokomotif alanındaki gelişmeler hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. İngiltere, gelişmeleri teşvik amaçlı olarak yarışmalar düzenlemiştir. George Stephenson, 1829’da 10 tonluk bir yükü, saatte 22 km hız yapan lokomotif yapmıştır. O yüzden demiryolu kâşifi olarak George Stephenson bilinir. Demiryollarının yapımının başlangıcı ise 1829 olarak kabul edilir.⁴ Bu tarihe kadar yalnız eşya ve maden taşımada kullanılan demiryolları, bu tarihten sonra insan taşımada da başlamıştır. Ayrıca bu hatla uzak mesafelere büyük eşyalar ve insanlar taşınmıştır.⁵ İlk demiryolları genellikle maden kömürü taşımak için yapılmıştır. İngiltere’de inşa edilen hatlar üzerinde esas itibarıyla maden kömürü taşınması yapılmıştır. 1850’lerde bütün ülkelerde büyük gelişmeler gösteren demiryolu ulaşımı bazılarında planlı bazılarında ise plânsız günlük ihtiyaçlara cevap verecek şekilde gerçekleşmiş ve bu gelişme yaklaşık bir asır boyunca devam etmiştir.⁶ 1850’den sonra demiryolu inşaatı büyük başarı elde etmiştir. Avrupa’nın ve Amerika’nın her yerine demiryolu hatları yapılmıştır.⁷

Demiryollarının yaygınlaşmasının ve dünya devletleri tarafından bu kadar benimsenmesinin nedeni dönemdeki en güvenilir ve hızlı ulaşım aracı olmasıdır.⁸ 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ülkelerindeki demiryolları uzunluğu aşağıdaki tabloda verildi.

¹ Soyalp Tamçelik, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri”, *Erdem Dergisi*, Ankara, 2000, C. 12, S. 35, s. 484.

² J.K. Bridges, *Kara Ulaştırma Tarihi*, İstanbul, Arkın Kitapevi, 1968, s. 1.

³ S. Tamçelik, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının...”, s. 484.

⁴ S. Tamçelik, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının...”, s. 484-486.

⁵ Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarih (1860-1953)*, K.K.K Yayınları, 1953, s. 5.

⁶ Erol Tümertekin, *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, s. 205-207.

⁷ Tefik Taylan, *Demiryolu İşletmesi*, Yüksek Mühendis Mektebi Matbaası, İstanbul, 1936, s. 2.

⁸ İlker Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 27.

Tablo 1: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Avrupa'da Demiryolu Hat Uzunlukları

Ülke	Uzunluk/Km
İngiltere 'de	1250
Almanya'da	580
Fransa'da	500
Belçika'da	340
Avrupa'da	30000
Amerika'da	4700

Kaynak: Süleyman Barda, *Münakale Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1958, s. 10

1. Demiryollarının Osmanlı Devleti'ne Girişi ve İmtiyazlar

19. yüzyıl bilim ve teknolojinin büyük gelişme gösterdiği bir yüzyıl olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'da her alanda gelişmenin yaşandığı bir zaman dilimi iken Osmanlı Devleti'nde de köklü değişikliklerin ve önemli gelişmelerin yaşandığı "Batılılaşma /modernleşme dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde de tıpkı Avrupa'daki gibi demiryolu ulaşımı önem kazanmıştır.⁹

19. yüzyılda ulaşım da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buharlı makinelerin ve lokomotiflerin icadıyla beraber demiryollarında çağ atlanmıştır. Ulaşım alanındaki problemler halledilince Avrupa ve Amerika toprakları boydan boya yüzyılın en önemli ulaşım aracı olan demiryollarıyla döşenmiştir. Osmanlı Devleti batıyı yakından takip etmekteydi. Demiryolları ulaşım sorununu çözecek bir çare olarak düşünülmüştür. Çünkü demiryolları Osmanlı Devleti için hem ekonomik hem askeri hem de siyasi açıdan önem taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin birçok alanda geri kalmasının en önemli sebeplerinden biri yeterli ve düzenli bir ulaşım ağının olmamasıydı. Ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerinin işletilmesi, bölgeler arası hammaddelerin değiş-tokuşu, ürünlerin ihraç limanlarına ulaştırılması için güvenli ve düzenli yollara ihtiyaç duyulmuştur. Ulaşım problemleri yalnızca ekonomiyi olumsuz yönde etkilememiş, savaş zamanında da gerek mühimmatların ulaştırılması gerekse askerlerin ulaşım problemleri, devletin askeri alanlarda başarısız olmasına sebep olmuştur. Özellikle son zamanlarda çıkan isyanlara anında müdahale edilemeyişi de devlet otoritesini sarsmaktaydı.¹⁰ Sanayileşmenin en büyük adımlarından biri olan demiryolları Osmanlı Devleti'nde "Çağı yakalamanın aracı olarak görülmüştür".¹¹ Osmanlı Devleti'nde inşa edilecek demiryolu hatlarının belirlenmesinde yabancı şirketler etkin rol oynamıştır. Hatta bu yabancı şirketler hatların geçmesini istedikleri yerleri kabul ettirmek için hükümete baskı yapmışlardır. Şirketler devlet yönetimini güçlendireceğinden hatların merkezden yani İstanbul'dan başlayarak ülkeye yayılmasını istememiştir. Demiryolları ağlarının döşenmesinde Osmanlı'nın çıkarlarından ziyade şirketlerin çıkarları gözetilmiştir.¹²

Bazı yazarlara göre, "demiryollarının tarihi Türkiye'nin emperyalist devletler tarafından parçalanıp yok edilme çabalarının tarihidir". Emperyalist ülkeler, demiryollarını ekonomik sömürülerini kolaylaştıran bir araç olarak görmüşlerdir.¹³ Osmanlı Devleti için demiryolları çağı yakalamanın aracı iken, şirketler için Osmanlı Devleti'nde imtiyazlı olarak demiryolu yapmak karlı bir yatırım olarak görülmüştür.¹⁴ Demiryolu şirketleri, hatta Avrupa devletleri

⁹ Deniz Demirarslan, "Batılılaşma/Modernleşme Dönemi Demiryolu Politikası ve İstasyon Binası Mimarisi:İzmit ve Hereke Tren İstasyonları", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarih Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli, s. 1635.

¹⁰ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, s. 312.

¹¹ Ali Satan, *Osmanlı'da Ulaşım*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012, s. 209.

¹² İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*, s. 27.

¹³ Ali Kemal Gürbüz, "Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Balıkesir, C.2, S. 3, 1999, s. 70.

¹⁴ A. Satan, *Osmanlı'da Ulaşım...*, s. 209.

demiryolu imtiyazı için Osmanlı Devleti'ne siyasi, askeri ve mali baskı uygulamışlardır. Avrupa ülkelerinin amacı Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapılacak çevrede kendi nüfuz bölgelerini oluşturmaktır. Osmanlı Devleti demiryolu yapımlarını şirketlere bir imtiyaz olarak vermiştir. Kilometre garantisi denilen sistemle şirketlerin kârları, Osmanlı Devleti'nce garanti altına alınmış, belirlenen kârın altında kâr elde etmeleri durumunda aradaki farkı devlet ödemiştir.¹⁵ Halkın ve devletin isteğiyle demiryolu imtiyazı almak isteyen şirketlerin çıkarları ortak değildi. Demiryolları “yap, işlet, devret” usulüne göre verilmiş, şirketler güzergâhlarını en avantajlı ve en karlı hale getirmek istemişlerdir.¹⁶ Şirketlere demiryolu hattının geçeceği devlet arazisi bedelsiz verilmiş, şirketler hat boyu üzerinde devlet ormanları ve taş ocaklarından ücretsiz faydalanma hakkına da sahip olmuşlardır. Gereken malzemeler için de gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. Şirketler hattın 20-40 kilometrelik şeridinde petrol aramak dâhil bütün maden işletmeleri hakkına da sahip olmuşlardır.¹⁷

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ise dış devletler ve şirketlere demiryolu imtiyazının verilmesinin arka planında, dış baskıların yanı sıra devletin askeri ve siyasi kaygıları ve mali buhrana çözüm arayışları başta gelmiştir. Devlet, demiryolları inşası ile uzun vadede vergi gelirlerinin toplanmasında daha etkin olunacağını, ulaşım problemlerinin halledilmesiyle ekilemeyen toprakların üretime açılıp, yeni vergi gelir kaynaklarının oluşacağını, devletin mali anlamda rahatlayacağını düşünmüştür. Sonuçta demiryollarının döşendiği topraklarda öşür gelirleri artmıştır. Ancak kilometre garantisi adı verilen uygulama ile devlet demiryolu yapımını yabancı sermayeyi cazip kılarak mali refah sağlamak bir yana, Osmanlı bütçesi daha da zor durumda kalmış, mali buhran her geçen gün daha da artmıştır.¹⁸

Osmanlı padişahları, demiryolu ulaşım sektörüne önem vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu yapma fikri 1830'lu yıllara rastlamaktadır. Sultan Abdülmecid odasında Liverpool-Manchester trenlerinin resimlerini bulundurmuş ve kendisi de ülkesinde böyle trenler yapılmasını arzulamıştır. Demiryolları “Doğu’yu, “Batı’ya açacak bir vasıta olarak değerlendirilmiştir.¹⁹ Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı’da demiryolları yapılmasında daha ısrarcı olmuştur. Bugün dahi kullandığımız demir yollarının birçoğunun döşemesini sağlamıştır. Demiryolu yapma düşüncesi ilk zamanlardan itibaren desteklenmesine rağmen Osmanlı Devleti'nde bunu yapabilecek kişilerin olmayışı, yabancı girişimlerin devreye girmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk demir yolları yabancı girişimcilerce oluşturulmuştur.²⁰

1.1. Osmanlı Devleti'nde İlk Demiryolu Hatları

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapılmasına dair ilk teklifler Avrupa’da modern demiryollarının yapılmaya başlandığı 1830 yılı sonrasında olmuştur. Bu alanda öncü ülke İngiltere’dir. İngiltere’nin bu alanda istekli olmasının arka planında 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeler rol oynamıştır. İngiltere 1820’lerde Sanayi Devrimi’ni tamamlamış, Napolyon savaşları neticesinde Avrupa’da rakipsiz konuma gelmiştir. İngiltere; Avrupa ülkelerinin, İngiliz mallarının Avrupa kıtasına girişini engellemelerinden sonra dış pazarlara yönelmiştir. İngiltere, ham maddeleri ülkesine taşımak

¹⁵ Durdu Mehmet Burak, İngiliz J.R. Pilling’in Osmanlı Demiryolu İmtiyazını Ele Geçirme Mücadelesi, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, 2005, S.17, s. 5-6.

¹⁶ A. Satan, *Osmanlı’da Ulaşım...*, s. 209-210.

¹⁷ İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*,s. 49-50.

¹⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 129-130.

¹⁹ A. Satan, *Osmanlı’da Ulaşım...*, s. 210.

²⁰ M. Cengiz Yıldız, “Osmanlı’dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Ankara, 2004, S.19, s. 197.

hem de fabrikalarında işledikleri ürünleri satmak için yeni güvenli pazar arayışlarına girmiştir. Bunun için hızlı ve güvenli ulaşıma ihtiyaç duymuş, bu duruma çare olarak en uygun vasıta çağın yeni icadı demiryollarını görmüştür.²¹

Türkiye’de demiryolu ulaşım tarihi, Avrupa’da sömürgecilik yarışının artmasıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Osmanlı Devleti yönetimindeki topraklarda Anadolu’dan önce demiryolu yapılmıştır. Anadolu’daki bugünkü Türkiye sınırlarındaki ilk demiryolu hattı, 1856 yılında İngiltere’ye verilen imtiyazlarla İzmir-Aydın arasına yapılmıştır.²² İlk olarak İzmir-Aydın hattında demiryolu kurulmasının sebebi ise; Batı Anadolu’nun yer altı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği idi. Bu bölge, ticari açıdan da uygun bir coğrafyada olmasına rağmen ulaşım, demiryolu yapımından önce develerle yapılıyordu. Bu durum tüccarları yeni arayışlara sevk etmiştir. İzmir’de ayrıca İngiltere’nin doğu ticaretini elinde tuttuğu Levant Company’nin şubeleri bulunmaktaydı.²³ İngiltere özellikle Batı Anadolu’da İzmir ve çevresini tercih etmiştir. Çünkü İzmir, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin en işlek ve en önemli limanlarından birisiydi. Zengin bir hinterlanda sahip ithalat ve ihracat merkezi konumundaydı. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından da zengindi. Bölgede birçok İngiliz şirket demiryolu yapılmadan önce ticaret imtiyazını elde etmişti. İzmir’de ulaşım demiryollarından önce katırlar ve develerle yapılıyordu. Demiryollarının yapılmasına en büyük tepki bu gelenekle taşımacılık yapanlar tarafından gösterilmiştir. Tepkilere rağmen, zamanla eski gelenek yerini modern taşımacılığa bırakmak zorunda kalmıştır.²⁴

Osmanlı topraklarındaki ilk Demiryolu yapımı için 1851 yılında Mısır’da İskenderiye-Kahire arasında yapılması için imtiyaz verilmiştir. Bu hattın tamamlanması ise 1856 yılını bulmuştur. 1856 yılında İzmir- Aydın demiryolu ile başlayan Anadolu’daki demiryolu furyasını Çernova-Köstence, Rusçuk- Varna hatları takip etmiştir. Böylece Devlet-i Aliye’nin, Avrupa topraklarındaki ilk demiryolu faaliyetleri hayata geçirilmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti, ilerleyen zamanlarda Mısır’da yapılacak olan demiryolu hattının yapımının sıkıntı doğuracağını düşündüğünden, Mısır’daki ecnebi şirket tarafından demiryolu yapılmasına sıcak bakmamıştır. Fakat Mısır valisi Abbas Paşa’nın İngilizleri hoş gören tutumu, Londra’nın Osmanlı Devleti’ni hat yapması konusunda sıkıştırması nedeniyle zor durumda kalan hükümet, 1851’de istenilen imtiyazları vermek zorunda kalmıştır. İngiliz şirketleri imtiyazı alır almaz İskenderiye-Kahire arasına demiryolu inşasına başlamışlardır. Nihayet 1856’da da bu hattın yapımı gerçekleştirilmiş bu tarihten sonra Osmanlı Devleti’nden demiryolu imtiyazı almak isteyen devletlerin sayısı her geçen gün artmıştır. Burada Kırım Harbi sırasında Rusya’ya karşı oluşturulan Osmanlı- İngiliz-Fransız ittifakının getirdiği dostluğun yanı sıra Osmanlı Devleti’nin 1856’da yayınladığı Islahat Fermanı’nın da etkisi büyük olmuştur. Ferman ile Osmanlı Devleti ülkenin kalkındırılmasında Avrupa’nın bilgi, teknik ve sermayesinden faydalanacağını, batılılarla her alanda iş birliğine gideceğini ilan etmiştir.

1855’de Sultan Abdülmecid, ülkenin imar ve ekonomik gelişmesi için demiryollarının önemine değinerek, kampanyalar oluşturmuştur. Ancak demiryollarını inşa edecek teknik bilgi birikimi ve sermaye olmayınca yabancı şirketler mecburiyetten devreye girmişlerdir. 1854-1856 Kırım Harbi sonrası birçok yabancı şirkete imtiyaz verilmiştir. İlk hatları alanlar İngilizler olmakla beraber bu hatlar kısa mesafeli ve ticari amaçlı olmuştur. İngilizler hat döşeyecekleri

²¹ Firdes Temizgüney, *Erzurum’a Demiryolu’nun Gelişi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, s. 8.

²² A.K. Gürbüz, “Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının ...”, s. 173.

²³ A. Satan, *Osmanlı’da Ulaşım...*, s. 211.

²⁴ Ali Akyıldız, “Osmanlı Anadolu’sunda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın Hattı (1856-1866)”, Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar (ed.), *Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1995, s. 249.

²⁵ Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, “Demiryolları”, <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/>, Erişim Tarihi: 02.02.2024.

yerlerde genellikle bereketli toprakları, Avrupa ile teması kolay zengin bölgeleri tercih etmişlerdir. Köstence-Çernova, İzmir-Aydın, Rusçuk-Varna, İzmir-Kasaba İngilizlerin amaçlarına hizmet için açılmıştır.²⁶ 1851-1866 arasında Osmanlı Devleti'nde yapılan Demiryolu uzunluğu 513 km'yi bulmuştur. 1871'den sonra devlet bizzat kendi demiryolu yapma faaliyetine girişmiş ancak 1875'de mali iflas sonrası bu mümkün olamamıştır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı, 1881 yılında "Düyun-u Umumiye İdaresi'nin" kurulması ile hızlanmıştır. Demiryolu politikası bu dönemde savunma politikalarıyla düşünülmüştür. 1888'de Anadolu demiryolu, 1889'da Bağdat demiryolu hizmete açılmıştır.²⁸

Hicaz demiryolu dışında Osmanlı Devleti'nde inşa edilen demiryolları, yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmiştir. Dış borçlar hariç 1890'da Osmanlı Devleti'ndeki yabancı sermayenin % 41'i demiryolu yapımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılırken, bu oran 1914'te %63'e çıkmıştır. Yine 1890'da toplam demiryolu yatırımlarındaki sermayenin %18,8'i Fransız, %50,6'sı İngiliz, %22,4'ü Alman ve %8,2'si diğer ülkelere aitken 1914'te % 49,6'sı Fransız, % 9,8'i İngiliz, %36,8'i Alman ve % 3,8'i diğer ülkelere ait olmuştur.²⁹

1869 Süveyş Kanalı'nın açılması Hindistan'a giden yolları koruma siyaseti güden İngiltere'nin bölgeye daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Sultan Abdulaziz Rumeli ve Ege dışında Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında da demiryolu hatları kurulmasını istemiştir. 1871 yılında İstanbul'u Bağdat'a bağlayacak projenin hayata geçirilmesi iradesini yayınlamıştır. Fakat bu ilk girişim büyük sıkıntılar ve acemiliklerle son bulmuştur. 1880'de projenin hayata geçirilmesi için zamanın Nafia Nazırı Hasan Paşa çalışmalar yapmış ve Bağdat Demiryolunun toplam uzunluğu 7,171 kilometre, inşa masrafı ise 48,446702 Osmanlı Lirasını bulduğunu açıklamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bunu gerçekleştirebilecek bütçesi bulunmadığını ilan etmiştir.³⁰

Tablo 2: 19. Yüzyılda Avrupa'da Demiryolu Hat Uzunlukları (Km)

Ülkeler	1845 Yılı	1850 Yılı	1870 Yılı	1890 Yılı
Britanya, İrlanda	4.082	10.592	28.864	32.673
Hollanda	153	176	1.248	3.060
Belçika, Lüksemburg	577	830	2.880	5.263
Fransa	870	3.019	15.632	36.896
Almanya	2.143	5.827	18.768	74000
İsviçre	4	23	1.425	3.070
Avusturya, Macaristan	1.058	1.536	9.420	27.113
Portekiz	-	-	704	2.060
İspanya	-	128	5.120	9.878
İtalya	128	432	6.128	12.907
Yunanistan	-	-	-	767
Sırbistan	-	-	-	538
Romanya	-	-	240	2.494
Osmanlı Devleti	-	-	624	1.719
Rusya, Finlandiya	144	496	11.360	30.957
İsveç	-	-	1.744	8.041
Norveç	-	-	272	1.562
Danimarka	-	32	499	2.010

²⁶ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 21-22.

²⁷ A. Satın, *Osmanlı'da Ulaşım...*, s. 215

²⁸ Necdet Aysal, "Osmanlı ve Yunan Demiryollarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ankara, S.20, 2014, s. 327-352.

²⁹ İ. Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına ...", s. 319.

³⁰ Ufuk Gülsoy, "Anadolu Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlıda Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, (ed. Vahdettin Engin-Ahmet Uçar-Osman Doğan), Çamlıca Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 287-292.

Toplam	9.159	23.088	100.927	255.008
---------------	--------------	---------------	----------------	----------------

Kaynak: Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)*, K.K.K Yayınları., 1953, s. 6

Alman hükümeti Bağdat demiryolu hattına baştan beri ilgi duymuştur. Demiryolu hattı Almanya'nın Weltpolitik'i'nin (dünya politikasının) bir parçası olmuştur. Bağdat Demiryolu demek onlar için adeta doğudaki zenginliklere ulaşmak demektir.³¹ Sultan II. Abdülhamid Han zamanında proje tekrar gündeme gelmiştir. 1880'li yıllar Osmanlı-Almanya yakınlaşmasının en fazla hissedildiği zamanlar olmuş, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Almanya ile yakınlaşmaya başlayınca "Bağdat Demiryolları Projesi'nin" imtiyaz hakkını diğer devletlerin tepki göstermesine rağmen Almanya'ya 1898 yılında vermiştir.³²

Almanya siyasi birliğini geç tamamladığı için sömürgecilik yarışına da geç girmişti. Almanya, Orta Doğu üzerinde hakimiyet kurmak ve bölgenin zengin kaynaklarından faydalanmak istiyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti'yle dostane ilişkiler tesis etmiştir. II. Wilhelm demiryolu imtiyazı elde etmek için 1898 yılında Osmanlı Devleti'ni ikinci kez ziyaret etmiştir. 1899'da Deutsche Bank'a imtiyaz hakkı tanınan ön anlaşma imzalanmıştır. Almanya, 21 Ocak 1902'de Sultan II. Abdülhamid'in onaylaması ile Konya'dan başlayarak Musul ve Bağdat üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşacak ana hattın ve yan hattın imtiyazlarını 99 yıllığına elde etmiştir. Almanya, Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ile Berlin'den başlayıp Bağdat'a kadar uzanan demiryolu yapacaktı. Almanya'nın amacı İngiltere'nin sömürgeleri ile bağlantısını kesmek ve Basra Körfezi'ne çıkmaktı. Bu hat en fazla İngiltere'yi endişelendirmiştir.³³

3B olarak isimlendirilen Berlin-Bağdat-Basra Demiryolu Asya'nın sömürgeye açık topraklarını Almanya emperyalizmine ulaştıran bir araç olmuştur. Hat ile Osmanlı Devleti de Alman emperyalizminden olumsuz etkilenmiştir. Sultan II. Abdülhamit bu durumun farkındaydı. Bunun ne gibi sonuçlar doğuracağını çok iyi biliyordu. Ancak Sultan II. Abdülhamid böylesine geniş bir imtiyaz verirken, devlet otoritesini hattın geçeceği yerlerde tesis edileceğini düşünmüştür. Amaç "devlet otoritesini yurdun dört bucağına" ulaştırmaktı. Sultan II. Abdülhamit, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'ya bu imtiyazı vermekle İngiltere'ye karşı denge unsuru oluşturmak istemiştir.³⁴ Almanlar, Bağdat Demiryolu'nu bir iktisadi çıkar için kullanacakları yönündeki iddiaları reddetmişlerdir. Almanlar, Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini, güçlü bir Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın çıkarlarına ve politikalarına daha çok hizmet edeceğini, çünkü güçlenen Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Ortadoğu'ya inmesine set olacağını, İngiltere'nin ise Müslüman ülkelerdeki sömürgecilik faaliyetleri için tehdit olacağını belirtmişlerdir. Bağdat Demiryolu hattı denizlerdeki İngiliz-Alman rekabetinin bir göstergesi ve nüfuz altına alma çabaları için siyasi bir hamle olmuştur.³⁵

Almanya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuş, parçalanmasını istememiştir. İngiltere'yi karadan vurmanın tek yolu Mısır'dı. Demiryolları ile askeri sevkiyat güçlenecekti. Osmanlı Devleti ne kadar güçlenirse İngiltere o kadar tehlikede demektir.³⁶ Almanlar hat boyunca bölgeleri kolonizasyon amacıyla kullanacağı için hem içeride hem de dışarıda Sultan II. Abdülhamid eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in bu konudaki hassasiyetini bilen Alman şirketleri kolonizasyon faaliyetlerini teşvik etmemişlerdir. Almanlar da Osmanlı'dan demiryolu imtiyazı alan diğer devletler gibi hattın etrafındaki

³¹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, İstanbul, 2003, s. 114.

³² M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına...", s. 199.

³³ İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*, s. 73-75.

³⁴ Tanju Demir, "*Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*", PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 81-82.

³⁵ E. Mead Earle, "Bağdat Demir ve...", s. 116-119.

³⁶ E. Mead Earle, "Bağdat Demir ve...", s. 116-119.

bölgelerden mümkün olduğunca faydalanma faaliyetlerine girişmişlerdir. Örneğin Konya Ovası'nı sulama ve bataklıkları kurutma işi, Frankfurt menşeli şirkete verilmiştir.³⁷ Almanya'da hattın geçeceği alanlarda orman ve madenlerle, taş ocaklarından inşaat için faydalanma hakkını elde etmiştir. Demiryolu için bütün malzemelerden gümrük vergisi alınmayacaktı. Alman sermayesinin hakim olduğu şirket %30 oranında Fransız sermayesinden oluşurken, diğer sermayedarlara da açık tutulmuştur.³⁸ Bağdat Demiryolu İstanbul'u Hint Okyanusu ile doğrudan temasa geçirecek büyük bir ulaşım projesiydi. Bu yol, doğuya doğru nüfuzunu yaymak isteyen İngiltere ile Almanya arasında büyük bir rekabete yol açmıştır.

Almanya I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile aynı tarafta yer almış ve 1919 Versay Antlaşması ile savaştan yenik ayrılarak çekilmiştir. Almanların Bağdat Demiryolundaki tüm hakları da bu antlaşma ile kaldırılmıştır.³⁹ Bağdat'ı İstanbul'a bağlayan bu demiryolu, yeni Türkiye Cumhuriyeti tarafından 10 Ocak 1928'de satın alınarak devletleştirilmiştir.⁴⁰

1.2. Hicaz Demiryolu

Hicaz Demiryolu fikri ilk olarak Amerikalı mühendis Dr. Zimpel tarafından 1864'de ortaya atılmıştır. Hattın Stratejik önemi Osman Nuri Paşa tarafından 1891'de vurgulanmıştır.⁴¹ Zimpel, Kızıldeniz ve Şam'ı birleştirme teklifini Osmanlı Devleti'ne sunmuştu, ancak yeterli ilgi ile karşılanmamıştı. Bunun sebebi bölgedeki kabilelerin tepkisine yol açacağı ve o tarihlerde deniz yolu taşımacılığını daha ucuz olması sebebiyle ilgiliydi. Hat için daha sonra oradaki subaylardan da teklif gelmiştir. Teklife göre Mekke-Medine arasına dönecek hat ile bölgede Osmanlı hâkimiyeti güçlenecek, yönetime karşı çıkan isyanlar kısa sürede bastırılabilirdi. Hicaz bölgesine Demiryolu döşenmesi fikriyle ilgili birçok paşa raporlar hazırlayarak Sultan II. Abdülhamid'e sunmuşlardır. 1874'de Osmanlı ordusundaki Binbaşı Reşid 1880'de Nafiye Nazırı Hasan Fehmi, 1890'da Dr. Kaymakam Şakir bunlardan birkaçı idi.⁴² 1891 yılında Ahmet İzzet Paşa bölgeyi kurulacak hat ile Hicaz'a yönelik dış saldırılardan korunulacağını ve hac yolunun güvenliğinin sağlanabileceğine dair teklifini Osmanlı Hükümeti'ne sunmuştur. Son teklif, II. Abdülhamid'in ilgisini çekmiş ve bu konuda raporlar hazırlatmıştır. Netice olarak 1900'de yayımladığı irade ile inşaata başlaması emrini vermiştir.⁴³

Sultan Abdülhamid'in "Benim eski rüyamdır" dediği ve 2 Mayıs 1900 tarihinde çıkardığı irade ile hazırlıklarına başlanan Hicaz Demiryolunun inşa edilme nedeni kamuoyuna "hacçı kolaylaştırmak" olarak açıklanmıştır. Osmanlı Devleti demiryolu açılmadan önce bu ulaşımda zor şartlar altında kalmıştır. Şam'dan yola çıkan bir insan, Mekke ve Medine'ye 40-50 günde ulaşabilmekteydi. Yolculuk esnasındaki salgın hastalıklar ve su sıkıntısı sık rastlanan olağan durumlar haline dönüşmüştü. Yine bunların üzerine seyahat masrafları da eklenince hacca gitmek, zor ve meşakkatli bir hal almıştı. Sultan Abdülhamid'in büyük projesi olarak isimlendirilen bu hat ile gidiş süresi ve masrafları azalacak, Müslümanlar güvenli seyahat imkânını elde edecek, bölgede ticaret canlanacak, uzun seyahatlerin getirdiği salgın hastalıklar

³⁷ Hacı Bayram Soy, "Anadolu ve Bağdat Demiryolu Çerçevesinde Osmanlı-Alman Yakınlaşması", Osmanlı Özel Sayı-I Siyaset ve Teşkilat, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, C. 31, S. 6, s. 313.

³⁸ Kemal Beydilli, "Bağdat Demiryolu", <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat-demiryolu>, Erişim Tarihi: 21.03.2024

³⁹ İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*, s. 76.

⁴⁰ K. Beydilli, "Bağdat Demiryolu...", s. 442-444

⁴¹ İbrahim Numan, "Hicaz Demiryolu İstasyon Binalarının Fonksiyon ve Mahiyetleri Hakkında", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 25-27 Ekim 2000, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, s. 450.

⁴² U. Gülsoy, "Anadolu Devrinde Anadolu ve Bağdat...", s. 302-304

⁴³ Ufuk Gülsoy ve William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, C. 17, s. 302-304.

minimum seviyeye indirgenebilecekti. II. Abdülhamid'in prestiji artacak ve bölgenin hilafete bağlılığı artabilecekti. II. Abdülhamid, Osmanlı bölge vilayetlerini ve Müslümanlar için kutsal kabul edilen mekânları İstanbul'a bağlayarak koruma altına almayı düşünmüştü. Ayrıca Hicaz Demiryolu hattının yapılmasının arka planında siyasi ve askeri etkiler de bulunmaktaydı. Bölge, 19. yüzyıl boyunca Avrupalı devletlerin ilgisini çeken bir bölge olmuştu. Özellikle petrolün bulunup enerji kaynağı olarak kullanılması ve bu enerji kaynağının bölgede çok fazla oluşu başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupalı devletin ilgisini çekmiştir. İngiltere bölgedeki önemli şeyh ve kabile liderlerini etkisi altına almak için onlara para, hediye ve silah vererek veya Londra'ya götürerek nüfuzu altına alma siyaseti gütmüştür. Tanınmış aile çocuklarını eğitim bahanesiyle ülkesine götürüp bu genç nesile kendi politikalarını empoze etmiştir. Sultan Abdülhamid bölgedeki bozulmuş, kuvvet dengesini yeniden tesis etmek isteyerek siyasi ve askeri otoriteyi sağlamaya çalışmıştır.⁴⁴

Hicaz demiryolu hattının ekonomik faydaları da bulunmaktaydı. Hattın, geçtiği alanlarda ticaret kapasitesi artacak önceden Süveyş Kanalı'ndan icra edilen askeri sevkiyat bu hatta kaydırılabilirse bütçe bu durumda önemli oranda tasarruf sağlayabilecekti. Bu hattın devreye girmesiyle bölgeye gelecek hacı ve ziyaretçi sayısı artacak, Mekke ve Medine de alışveriş çoğalacaktı. Böylece demiryolu işletmesi kadar bölge ahalisi de ciddi gelir elde edebilecekti. Yine bu hat ile yiyecek ve eşya nakliyatından da ciddi anlamda gelir elde edilebilecekti. Demiryolu çevresinde yaşayan halk, çalışma ve ticaret yapma imkânına ulaşacaktı.⁴⁵

Sultan Abdülhamid'in hattın yapılmasını emreden iradesinden sonra Komisyon-u Ali kurulmuştur.⁴⁶Hicaz Demiryolu projesinin tahmini maliyeti 4 milyon lira olarak hesaplanmıştı. Osmanlı maliyesi için bu çok büyük bir meblağ idi. Dış borçlar ve 1877-1878 savaşı sonrası Rusya'ya ödenen savaş tazminatı, memur maaşlarının dahi ödenirken sıkıntılar yaşandığı bir dönemde, bu kadar maliyeti yüksek bir projenin uygulanması hemen hemen imkânsız gibiydi. Devlet finansman meselesini Müslümanlardan toplanacak bağışlarla giderme yoluna gitmiştir.⁴⁷ Bu yol yapımında kutsal bir yol olması nedeniyle yabancı sermaye ve şirketlere başvurulmak istenmemişti. Hicaz Demiryolu hattı projesi devletin kendi bütçesiyle yapılması düşünülse de halkın oldukça büyük destekleri görülmüştür. Sultan Abdülhamid'in 50 bin lira ile başlattığı bağış kampanyasına birçok devlet adamı ve memur katkıda bulunduğu gibi halkın da oldukça yüklü meblağlarla kampanyaya katıldığı görülmüştür. Müslüman sermayesi ile yapılması planlanmış olsa da gayrimüslim tebaada hattın yapımına gönüllü olarak katkı sağlamıştır. Hindistan, Rusya, Avrupa, Amerika gibi yerlerde yaşayan Müslümanlar da yardımlar göndermişlerdir. Bazı gazetelerde, demiryolunu finanse etmek için yardım kampanyaları düzenlenmiştir.⁴⁸ Birçok Avrupa devleti hattın yapılmasına tepki göstermiş hatta İngiltere bölgedeki çıkarları zedeleneceği için bu demiryolunun bir hayal olduğunu, Osmanlı Devleti'nin mali durumunun bu hattın yapımına yetmeyeceğini, toplanan paraların başka yerlerde kullanılacağı gibi iddialarla kampanyaları sabote etme eylemine girişmiştir.

Hattın ilk ihtiyaçları için Ziraat Bankası 100.000 liralık kredi sağlamıştır. Banka yapılan anlaşma ile 1908 yılına kadar Hicaz Hattı için her sene 50.000 lira verecekti. Hicaz Demiryolunun finansmanında ikinci sırayı bağışlar oluşturmuştur. 1.127.894 lira bağış toplanmış ve bu bağışlar toplam maliyetin %28,4 ünü oluşturmuştur. Buna ilave olarak kurban derilerinin satışından da elde edilen kârlar eklenince bu oran %34 lere kadar

⁴⁴ Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları (1908-1914)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2018, C. 3, s. 169.

⁴⁵ U. Gülsoy, Hicaz Demiryolu..., s. 51-52.

⁴⁶ U. Gülsoy ve W. Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu...", s. 302-304.

⁴⁷ Ufuk Gülsoy, "Anadolu Devrinde Anadolu ve Bağdat...", s. 302-304.

⁴⁸ N. Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları (1908-1914)...", s. 170.

çıkıştır.⁴⁹ Hamidiye Hicaz Demiryolu inşaat masrafları yolun inşaatı devam ederken arttığı için memurların maaşları zamanında ödenememiş, bir maaş tutarında yapılacak kesintisinin yüzde beş nispetindeki kısmı taksitlerle alınacağı bildirilmiştir.⁵⁰

Hicaz Demiryolu'na Osmanlı Devleti kurtuluş çaresi gözüyle bakmıştır. Yapılan Bağdat ve Hicaz hattı ile İslam dünyası birleştirilmek istenmiştir. Avrupalı devletler bu durumun farkında olduklarından Osmanlı Devleti'ne birçok engel oluşturmuşlardır. İngilizler Birinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli ajanları devreye sokarak, bölgedeki bedevileri kışkırtarak demiryolu hattının birçok yerini tahrip ederek kundaklatmışlardır. Hatta Maan- Medine arası 680 kilometrelik yol büyük tahribata maruz kalmıştır. Hicaz Demiryolu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar yoğun olarak kullanılmıştır.⁵¹ 1916'da Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşp isyan etmesi hattın sonunu hazırlamıştır. 10 Ocak 1919'da Medine'nin teslim olması ile Hicaz Demiryolu üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti fiili olarak sona ermiştir.⁵² Müslümanlar tarafından büyük sevinçle başlanan Hicaz Demiryolu hattının geçtiği yerler, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti hattın yapımında büyük tecrübe ve birikim kazanmış ve tecrübeli yetişmiş insan gücü oluşmuştur.⁵³ Osmanlı Devleti'nin başarısını sergileyen Hicaz Demiryolu bugün Türkiye sınırları dâhilinde bulunmamaktadır. Aradan yüzyıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen Hicaz Demiryolu yeniden aktif hale getirilememiştir. Ortadoğu bölgesi küçük devletçiklerden oluşan istikrarsız bir bölge haline gelmiştir.⁵⁴

SONUÇ

İlk çağlardan itibaren ulaşım insanların hayatına yön veren bir alan olmuştur. Önceleri doğal hayatın izin verdiği ölçüde yollar kullanılmıştır. Özellikle Coğrafi Keşiflerden sonra sömürgeciliğin artmasıyla güçlü devletler yeni elde edilen bakir topraklardaki ham maddeleri ülkelerine kolayca taşımak, ardından da işlenen ürünleri kolay şekilde pazarlayabilmek için hızlı ve güvenilir ulaşım araçlarına ihtiyaç duyunca demiryolları oluşturulmaya başlanmıştır.

19. yüzyılda kara ulaşımında demiryolu sayesinde büyük bir devrim yaşanmıştır. Çünkü büyük oranda hayvan gücüyle yapılan kara taşımacılığında demiryolunun kullanılması taşımacılık sektörüne çok büyük bir ivme kazandırmıştır. Demiryollarının, dünyada ortaya çıkışı ve gelişiminden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne hızlı bir biçimde girmiştir. Bunda yabancı devletlerin rolü büyük olmuştur. Osmanlı Devleti'nin demiryolu yapacak maddi olanağı ve teknolojisi olmadığından bu konuda yabancı sermaye ve teknolojisine ihtiyaç duyulmuş. Demiryollarının yapımında yabancı devletler Osmanlı Devleti'nden imtiyaz alabilmek için adeta birbirleri ile yarışmışlardır. Zira imtiyazı elde eden devletin kilometre garantisi ile zarara uğraması önleniyordu. Hatta bu garanti sebebiyle yolların özellikle uzatıldığı görülmüştür. Çünkü hattın döşendiği alanın belirli bir kilometresinde hattı döşeyen devlet birtakım haklara sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti sınırları içerisine ilk demiryolları hattı 1851'te Kahire-İskenderiye arasında yapılmıştır. Anadolu'da ilk demiryolu hattı ise 1856'da İzmir-Aydın arasında yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde demiryolları ağırlıklı olarak Sultan II. Abdülhamid zamanında yapıldı. Daha ziyade Osmanlı demiryollarının, yabancı sermayedarlar tarafından yapıldığını görmekle beraber burada Hicaz Demiryolu tamamıyla yerli sermaye ile yapılmak istenerek

⁴⁹ İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*, s. 77.

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.* / 2602 – 53, 24 Zilkade 1321 [11 Şubat 1904].

⁵¹ M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına...", s. 200.

⁵² U. Gülsoy, "Anadolu Devrinde Anadolu ve Bağdat...", s. 248.

⁵³ N. Kanberoğlu, *Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları (1908-1914) ...*, s. 175

⁵⁴ İ. Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi...*, s. 81.

diğerlerinden farklı bir özelliği sahip olmuştur. Hicaz Demiryoluna adeta Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesi olarak bakılmış. Sultan II. Abdülhamid Han bu demiryolunun yapımı için “benim eski rüyamdır” tabirini kullanmış ve 50 bin lira da kendisi bağış yaparak bir bağış kampanyası başlatıp bu demiryolunun yapımını tamamlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında eski Mekke Emiri Hüseyin'in isyanında özellikle demiryolunun tahrip edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Hicaz ile bağlantısının koparılması İngiliz istihbaratının öncelikli hedefi olmuştur. Savaş sırasında birçok noktadan sabotaja ve imhaya maruz kalan Hicaz Demiryolu hattı Osmanlı Devleti savaşı kaybedince Türk topraklarının dışında kalmış ve aradan geçen yüzyıla rağmen bir daha aktif hale getirilememiştir. Günümüzde hala İslam Dünyası arasında böyle bir ulaşım imkânı sağlayan bir hat bulunmamaktadır. Böyle bir hattın yeniden günün teknolojik gelişmeleri de göz önüne alınarak hızlı tren hattı olarak inşa edilmesi bölgedeki ülkelerin ve insanların da refah seviyelerini artıracaktır.

Netice olarak o günün şartlarında demiryolları hızlı ve güvenli bir ulaşım aracı olarak kullanılmıştır. Günümüzde de kara taşımacılığında en ucuz ulaşım aracı olarak birçok demiryolu kullanılmaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte hızlı tren hatları günümüz kara ticaretinin en gözde ulaşım ağları olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti zamanında başlatılan, tamamlanan veya tamamlanamayan hatların daha da geliştirilerek yeni hatlar eklenerek ve modern teknolojiler kullanılarak inşa edilmesi, yeniden insanların kullanımına sunulması kalkınma ve refah seviyelerinin artırılması için elzemdir.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Ali, “Osmanlı Anadolu'sunda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın Hattı (1856-1866)”, Ekmeleddin İhsanoğlu- Mustafa Kaçar (ed.), Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1995, ss. 249-271.

Aysal, Necdet, “Osmanlı ve Yunan Demiryollarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2014, ss. 327-352.

Barda, Süleyman *Münakale Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958.

Beydilli, Kemal, “Bağdat Demiryolu”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat-demiryolu>, Erişim Tarihi: 21.03.2024

BOA, *DH.MKT.* / 2602 – 53, 24 Zilkade 1321 [11 Şubat 1904].

Bridges, J.K, *Kara Ulaştırma Tarihi*, Arkın Kitapevi, 1968.

Burak, Durdu Mehmet, İngiliz J.R. Pilling'in Osmanlı Demiryolu İmtiyazını Ele Geçirme Mücadelesi, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara,2005, ss. 3-26.

Demir, Tanju, “Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)”, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Demirarslan, Deniz, “Batılılaşma/Modernleşme Dönemi Demiryolu Politikası ve İstasyon Binası Mimarisi:İzmit ve Hereke Tren İstasyonları”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarih Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli, ss. 1635-1649.

Earle, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.

Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

Gülsoy, Ufuk, “Anadolu Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, Osmanlıda Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu, (ed. Vahdettin Engin-Ahmet Uçar-Osman Doğan), Çamlıca Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 287-292.

Gülsoy, Ufuk ve Ochsenwald, William, “Hicaz Demiryolu”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, C. 17, ss. 441-445.

Gürbüz, Ali Kemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Balıkesir, C.2, S. 3, 1999, ss. 169-193.

Kanberoğlu, Nesrin, “Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları (1908-1914)”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2018, ss. 158-187.

Numan, İbrahim, "Hicaz Demiryolu İstasyon Binalarının Fonksiyon ve Mahiyetleri Hakkında", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 25-27 Ekim 2000, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, ss. 449-455.

Onur, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarih (1860-1953)*, K.K.K Yayınları, 1953.

Öztürk, İlker, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984.

Satan, Ali, *Osmanlı'da Ulaşım*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

Soy, Hacı Bayram, “Anadolu ve Bağdat Demiryolu Çerçevesinde Osmanlı-Alman Yakınlaşması”, Osmanlı Özel Sayı-I Siyaset ve Teşkilat, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, ss. 309-316.

Tamçelik, Soyalp, “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi ve İktisadi Sosyal Etkileri”, *Erdem Dergisi*, 2000, C. 12, S.35, ss. 483-535.

Taylan, Tevfik, *Demiryolu İşletmesi*, Yüksek Mühendis Mektebi Matbaası, C.1, İstanbul, 1936.

Temizgüney, Firdes, *Erzurum'a Demiryolu'nun Gelişi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

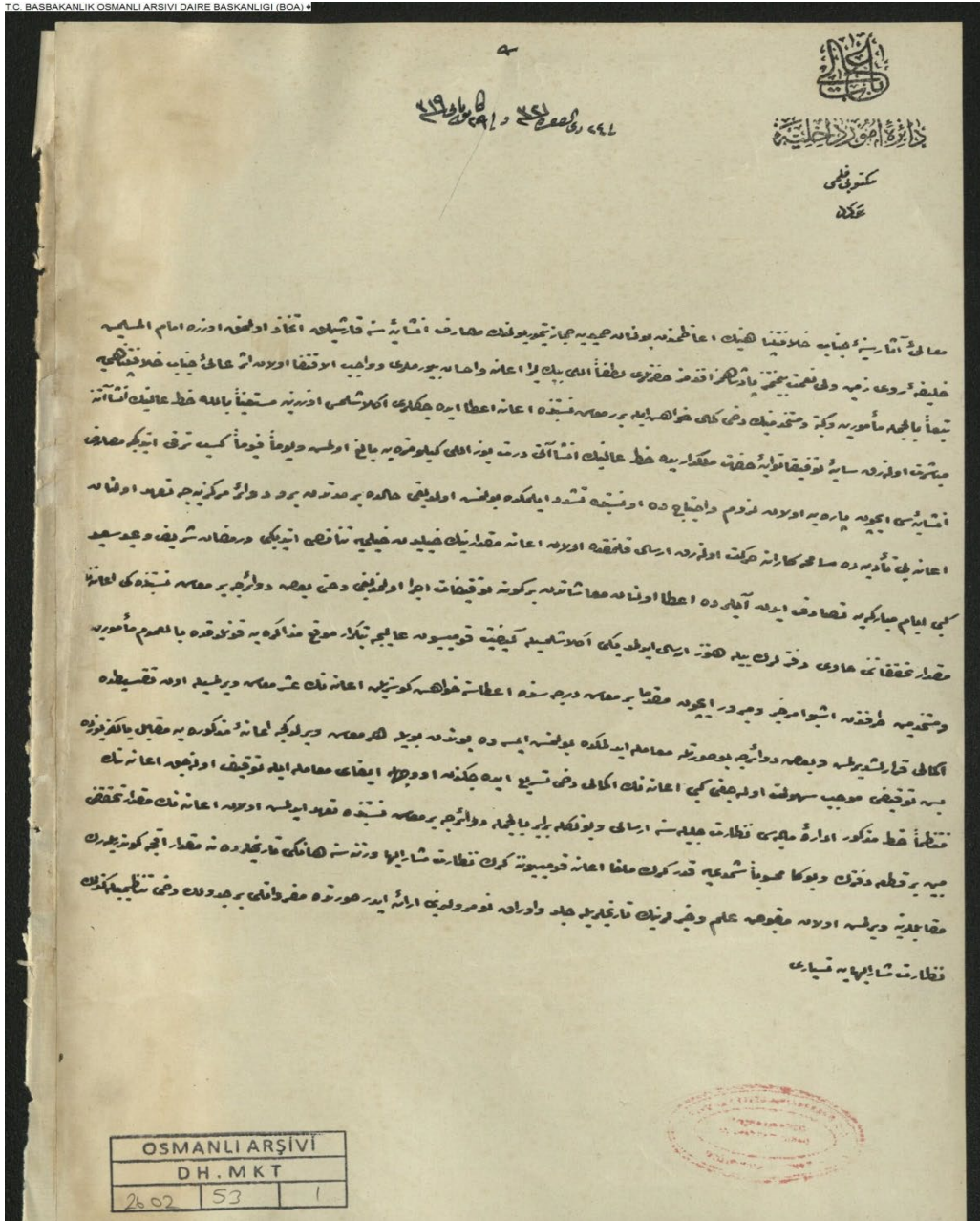
Tümertekin, Erol, *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları 1987.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, “Demiryolları”, <https://www.tcdd.gov.tr/kurumsal/>, Erişim Tarihi: 02.02.2024.

Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elâzığ 2002, ss. 311-324.

Yıldız, M. Cengiz, “Osmanlı'dan Günümüze Demiryolu Politikalarına Genel Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Ankara, 2004, ss. 311-324.

EKLER

Ek-1: Hicaz Hamidiye isimli projenin finansmanı hakkındaki Arşiv Belgesi 153(DH.MKT./2602-53)

Transkript

Hüve

Bab-1 Ali

Daire-i Umur-1 Dahiliye Mektubi Kalemi

Aded

Fi 24 Zilkade sene 321 ve fi 29 Kanun-i Sani sene 319

Meâli-i âsâr-ı seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhînin azamından bulunan Hamîdiye Hicaz tîmur yolunun mesârif-i inşâiyesine karşılık ittihaz olunmak üzere İmâmü'l-müslimîn Halîfe-i rû-yi zemin veli nimet beynimiz padişahımız hazretleri latîfen elli bin lira âine ve ihsan buyurmaları ve vacibü'l-iktizâ olan eser-i âlî cenâb-ı hilâfet-penâhiye tabiyyen bi'l-cümle memûrin ve ketebân ve müstahdemîn dahi kemâl-i havâhis ile birer maaş nisbetinde iane ita edecekleri anlaşılması üzerine müstezîyyen Billâh hatt-ı âlinin inşâatına mübâşeret olunarak sa'ye-i tevfi ken tevâbe-i hazret-i mülûkdarîde hatt-ı âlinin inşâatını dört yüz elli kilometreye bâliğ olmuş ve yevmen füyûmen kesb-i terakkî ettikçe mesârif inşâiyesi için paraya olan lüzûm ve ihtiyâç da o nisbete düşvâr eylemekte bulunmuş olduğu hâlde bir setten? Berû devâir-i merkeziyece taahhüd olunan iâneyi tediye müsamaha kârane hareket olunarak irsal kılınmakta olan iâne miktarının hayliden haylice tenâkîsi ettiği ve Ramazan-ı Şerîf ve İyd-i seyde gibi eyyâm-ı mübârekeye tesâdüf eden aylarda itâ olunan maaşattan bir güne tevkîfât icra olunmadığı dahi bazı devâirce bir maaş tesbitindeki iâne miktar tahakkukatını hâvî defterlerin bile henüz irsal eylemediği anlaşılmasıyla keyfiyet-i komisyon-ı âlicenin tekrar mevki-i müzâkereye konulduktan bi'l-umûm memûrin ve müstahdemîn tarafından işbu emr-i hayr ve mîrvar? İçin mukaddema bir maaş derecesinde itâsına havâhiş gösterilen iânenin öşr-i maaş verilmesiyle on taksitte ikmâli kararlaştırılmış ve bazı devâirce bu suretle muâmele eylemekte bulunmuş ise de bundan böyle her maaş verildikçe iâne-i mezkûreye mukâbil yalnız yüzde beş tevkîfi muceb-i suhûlet olacağı gibi iânenin ikmâli dahi tesrî edeceğinden o vechle ifâ-i muâmele ile tevkîf olunacak iânenin muntazamen hatt-ı mezkûr idâre-i mâliyesi nezâret-i celîlesine irsâli ve bununla berâber bi'l-cümle devâirce bir maaş tesbitinde taahhüd edilmiş olan iânenin miktar-ı tahakkukunu mübeyyin bir kıta defterin ve buna mahsuben şimdiye kadar gerek mülga iâne komisyonuna gerek nezâret-i müşârun-ileyhâ veznesine hangi tarihlerde ne miktar akçe gönderilerek mukâbillerine verilmiş olan makbûz ilmühaberlerinin tarihleriyle kablû? Ve evrak numrularını irâe ederek sûrette müfredatlı bir cedvelin dahi tanzîmiyle kezâlik nezâret-i müşârun-ileyhâya tisyârî

Özet: Hicaz Hamidiye isimli projenin finansmanı hakkında detaylı bilgiler içeriyor. Metinde, İmamü'l-müslimin olarak tanımlanan halifenin veya liderin desteğiyle, Hicaz Demiryolunun inşası için elli bin liralık bir bütçenin tahsis edilmesi ve bu bütçenin memurlar, yazıcılar ve diğer çalışanlar arasında paylaşılması kararlaştırılmıştır. Yolun inşaatı devam ederken, finansal gereksinimlerin arttığı ve bazı aylarda maaşların zamanında ödenmediği belirtilmektedir. Ayrıca, belirli bir maaş derecesinde ödemelerin on taksitte tamamlanacağı ve ödemelerin her yapıldığında yüzde beş oranında kesinti yapılacağı ifade edilmektedir. Bu paragraf ayrıca, ödemelerin mali idare nezaretine ulaştırılması, defterlerin düzenlenmesi ve belgelerin hazırlanması gerektiğini belirtmektedir.

MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİNİN ALBAYRAK GAZETESİ'NE YANSIMALARI*

REFLECTIONS OF MARAŞ NATIONAL STRUGGLE ON ALBAYRAK NEWSPAPER

İsrafil KARATAŞ**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 30/10/2024 Düzeltme/Revised: 18/11/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Karataş, İ. (2024). Maraş Millî Mücadelesinin Albayrak Gazetesi'ne Yansımaları. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 155-172. <https://doi.org/10.52735/bellek.1576452>

ÖZ

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmış ve İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Hemen ardından mütarekenin hükümlerine ve Wilson Prensiplerine aykırı olarak İtilaf devletleri tarafından Anadolu coğrafyası işgal edilmeye başlanmıştır. İşgale uğrayan yerlerden biri de stratejik öneme sahip Maraş vilayeti idi. Maraş, önce İngilizler tarafından işgale uğramıştır. İngilizlerden sonra Fransızlarca işgal edilmiştir. İngilizlerin halka iyi davranması sebebiyle Maraş'taki sekiz aylık İngiliz işgal dönemi genel olarak olaysız sona ermiştir. Fakat 31 Ekim 1919 tarihinde başlayan Fransız işgalinin kalıcılığı, bölgede bir Ermeni devletinin kurulma ihtimali ve Ermenilerin Müslüman halka kötü davranması burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına neden olmuştur. Bu cemiyete paralel Maraş'ta kurulan kuvâ-yı milliye, Fransızların ve Ermenilerin emellerini gerçekleştirmelerini engellemek adına Maraş halkının da desteğini ardına alarak silahlı bir mücadele başlatmıştır.

Dönemin bazı gazeteleri de bu süreçte Maraş'ın mücadelesine yayınlarıyla destek vermişlerdir. Erzurum'da yayın yapan millî mücadele yanlısı Albayrak Gazetesi, Maraş ile birlikte onun çevresindeki işgalleri yakından takip etmiş ve bu işgallerin haksız olduğunu anlatmaya çalışmıştır. İşgallerin haksız olduğunu anlatmak ve işgalleri sonlandırmak için Batı'ya karşı olabildiğince yumuşak bir dil kullanmıştır. 1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği değerlere ve 1918 Wilson Prensiplerine atıfta bulunarak işgallerin sona erdirilmesi gerekliliğinden söz etmiştir. Fransa ile Avrupa'nın açıkladığı hümanist fikirlere rağmen Osmanlı coğrafyasında emperyalist politikalar yürütülmesini Batı'nın bir çelişkisi olarak vasıflandırmıştır. Bunun yanı sıra hem Türklerin hem de Batı milletlerinin dikkatlerini işgallere çekerek uluslararası bir kamuoyu oluşturma gayreti içerisine girmiştir.

Bu çalışmada hedeflenen, Fransızlar tarafından Maraş'ın işgalinin ve kurtuluşunun Albayrak Gazetesi'ne yansımalarını irdelemektir. Ayrıca gazetenin işgal karşısında tutumunu ve bölgede millî direnişin oluşumundaki

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, israfil.karatas@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4940-9344

katkılarını ortaya koymaktır. Çalışmanın hazırlanmasında ağırlıklı olarak başta Albayrak Gazetesi, telif eserler ve kısmen arşiv belgelerinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Millî Mücadele, Albayrak Gazetesi, Fransa, Ermeniler

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman Empire was defeated in the First World War. As a result, the Armistice of Mondros was signed between the victorious states and the Ottoman Empire on October 30, 1918. Immediately afterwards, in violation of the provisions of the armistice and the Wilson Principles, the victorious states began to occupy the Ottoman geography. One of the strategic points of occupation was the province of Maraş. Maraş was first occupied by the British, along with the surrounding provinces of Ayntab and Urfa. As it was known that the British occupation was temporary and the British treated the people well, this eight-month period passed without incident. With the Syrian Entente signed between Britain and France on September 15, 1919, France ceded its rights in Mosul to Britain and in return left Urfa, Antep and Maraş to France. In accordance with the agreement, the French entered Maraş on October 29, 1919 and took over the city from the British on October 31. The French mostly used Armenians in the occupation. The Armenians' ugly attacks on the people of Maraş from the first day of the occupation led to the beginning of the incidents. Realizing that the aim of the French was to establish an Armenian state in the Çukurova region, including Maraş, the people started to fight by forming militia forces.

During the French occupation period, events such as the Sütçü İmam incident and the Flag incident took place in Maraş. There were battles in the city between the enemy and the Maraş force-militia, which completed its organization. After 22 days of these battles, the French army realized that they could not hold on in Maraş and had to retreat to İslahiye on February 11, 1920. In this respect, Maraş was the first city to be liberated from the enemy by its own means. During the occupation and liberation of Maraş, some press organs closely followed the developments and supported the Muslim people. At the same time, they made a special effort to explain the illegality of the occupation to the whole world. The pro-national struggle Albayrak Newspaper published in Erzurum is only one of these press organs.

Many studies have been conducted on the occupation and defense of Maraş, which constitutes one of the important processes of the War of Independence. However, it is seen that no detailed and specific article has been written on the reflections of this issue on Albayrak Newspaper. There is no doubt that reading the Maraş National Struggle through the press of the period will make important contributions to Turkish history in terms of making sense of the subject. Therefore, the need to prepare such an article was felt. The aim of this study is to examine the reflections of the occupation and liberation of Maraş by the French on Albayrak Newspaper. While doing this, the newspaper's attitude towards the occupation and its role in the formation of national resistance in the region were revealed.

Copyrighted and researched works, especially Albayrak Newspaper, and partially archival documents were used in the preparation of this article. The French occupation period started on October 31, 1919 and ended with the withdrawal of the enemy from the city on February 11, 1920. All issues of Albayrak Newspaper related to this process were scanned and the news and columns about Maraş were analyzed and used in the study. All academic studies on the national struggle of Maraş have been scanned and the works that will be useful to us have played an instrumental role in the emergence of this research. In addition to these sources, archival documents were partially utilized.

This study, which is based on these sources, consists of an introduction, four chapters and a conclusion. In the introduction, it is explained how Maraş and its surroundings were occupied by the British and the French. In the first chapter, the reflections of the first days of the French occupation on the Albayrak newspaper are analyzed. In the second part, again using the Albayrak newspaper, what happened during the period from the Sütçü İmam incident to the beginning of the battles of Maraş and how they were handled by the newspaper were explained. The battles within the city are described in the third part of the study. In the fourth part, the reflections of the Maraş victory in the newspaper are analyzed.

At the end of the research, important findings were reached. In order to keep the public's reaction to the occupations alive, the newspaper followed a publication policy that emphasized the Turkishness of the region and explained the injustice of the occupations in the southern provinces, including Maraş. Special articles were published to raise the morale and courage of the people of Maraş. By explaining the aims of France and Europe to the public, the newspaper warned the public and endeavored to create a national consciousness. The newspaper applied a different method to end the occupation of the region. It tried to draw the attention of European public opinion, especially France, to these occupations and thus aimed to put pressure on the governments of foreign public opinion and intellectuals. Arguing that the occupation of Maraş and its surroundings was in violation of the Mondros Armistice and Wilson's Principles, the newspaper criticized the occupying France and Europe, using a

soft and peaceful language to try to dissuade them from their policies. . The arguments used to dissuade France and Europe from their imperialist policies are also quite interesting. Based on Wilson's Principles and the French Revolution of 1789, *Albayrak* described the Western occupation of the Ottoman geography as a hypocritical policy.

Keywords: Maraş, National Struggle, Albayrak Newspaper, France, Armenians

GİRİŞ

Osmanlı devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918 tarihinde 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi isimli ateşkes sözleşmesini imzalamıştır. Mütarekenin 7. ve 24. maddelerine bakıldığında normal bir silah bırakışması sözleşmesinden ziyade devletin “*kayıtsız şartsız teslim*” edildiği görülmektedir. İmzası bulunan İtilaf devletlerinin gerçek amacı, Osmanlı devletinin geri kalan topraklarını işgal etmektir.¹ Bu manada 7. maddede “*Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceysi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır*” ifadesi bulunmaktaydı. Diğer yandan 24.madde’de ise, “*Vilâyat-ı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza ederler*” hükmü yer almaktaydı.² Mütareke hükümlerine aykırı olarak İtilaf devletlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik işgallerinin başlaması hemen gerçekleşmiştir. İngilizler, mütarekenin 7.maddesine dayanarak petrol bakımından zengin yataklarının bulunduğu Musul’u 3 Kasım 1918 tarihinde işgal etmişlerdir. Yine İngiltere, 9 Kasım 1918’de İskenderun’a asker çıkartmıştır.³ Yine mütareke hükümlerine göre Toroslarda müttefiklerin güvenliklerini tehdit edici bir tehlikenin olması durumunda ilgili yerleri işgal etme hakkına sahipti. Böyle bir durum oluşmamasına rağmen bölgedeki Türk birliklerinin çoğunluğu lağvedilmiş ve ardından içerisinde yerli Ermenilerin de bulunduğu bir Fransız taburu Dört Yol’u işgal etmiştir. 17 Aralık 1918’de yine çoğu Ermenilerden meydana getirilmiş 1.500 kişilik Fransız kuvveti, Mersin’i ele geçirmiştir. Akabinde Fransızlar, Tarsus, Adana, Misis ve Pozantı’yı, İngiliz birlikleri de 17 Aralık 1918’de Antep, 22 Şubat 1919’da Maraş ve 24 Mart 1919’da Urfa illerini işgal etmişlerdir.⁴

Türkiye’nin güney bölgesindeki Maraş ilinin İngilizler tarafından işgali, mütareke hükümlerine aykırı olmakla birlikte aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu bölgesini paylaşmak adına İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Ekim 1916 Sykes-Picot anlaşmasına da aykırıydı. Yapılan bu anlaşmaya göre,

“1. Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa’ya, Musul hariç Irak İngiltere’ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekti.

2. Suriye’nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün’ü kapsayan bir Büyük Arap Krallığı kurulacak, ancak bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacaktı.

3. Filistin’de, Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak, uluslararası bir yönetim kurulacaktı.”⁵

¹ Baskın Oran, “Mondros Silah Bırakışması”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeleri Yorumlar*, C. I: 1919-1980, Ed. Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.110-112.

² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 520-521, 524.

³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, 3.basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 79-80.

⁴ F. Rezzan Ünalp, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 22, Yaz 2018, s. 207-208.

⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarihi (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 495.

Dolayısıyla Fransa'nın hakkı olan Maraş'ı İngiltere işgal etmiştir. İngilizlerin bu politika değişikliğinin altında yatan neden, Sykes Picot anlaşmasında Fransızlara Musul üzerinde pay vermek zorunda kalınmasıydı. Maraş ve diğer komşu illeri, Fransızlardan önce işgal ederek bu illeri Fransa'ya karşı pazarlık kozu olarak kullanmak istemiştir. İki ülke arasında 15 Eylül 1919'de yapılacak Suriye İtilafnamesi ile İngiltere, bu hedefine ulaşmıştır.⁶

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Anadolu'da işgallerine başlayan İngilizler, sırasıyla Musul, İskenderun ve Antep'i 7.maddeyi bahane ederek haksız bir şekilde işgal etmişlerdi. Türk ordusunun bölgeden çekilmesinin ardından yine aynı gerekçelerle 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş, İngilizlerce işgal edilmiştir.⁷ İngilizlere karşı işgalden hemen önce tavrı alan Maraşlılar, şehrin işgalini engellemek için Maraş-Narlı arasındaki Aksu köprüsünü yıkmışlar, fakat nehrin üzerine dar bir köprü kuran İngilizler işgal hareketini sürdürmüşlerdir. Şehrin işgali Maraşlı Müslüman halkın hoşuna gitmezken yerli Ermenilerce büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Fransız işgal ordusu, Ermeniler tarafından bando ile karşılanmış ve "Yaşasın İngilizler, Yaşasın Ermeniler, Kahrolsun Türkler" şeklinde sloganlar atmışlardır.⁸

Maraş'ı ilk işgal eden İngiliz birliklerinin çoğunluğu Müslüman Hintli askerlerden ibaretti.⁹ Hemen ardından İngilizler, şehirdeki Amerikan Koleji, Abarabaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik kiliseleriyle Alman Çiftliği binalarına yerleşmişlerdir.¹⁰ Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Partisi'nin binası basılarak partinin bütün belgelerine el konulmuştur.¹¹ Sekiz ay süren İngiliz işgal döneminde Ermenilerin Türklere karşı tahrikleri ön plana çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında tehcire tabi tutulan Maraş Ermenileri, İngilizler tarafından Süleymanlı ve Maraş'a yerleştirilmişlerdir. İngilizlerden destek alan Ermeniler, İngiliz işgali sürecince Türklere karşı yalan, hakaret ve iftiralara başlamışlardır. Özellikle Fransız işgali esnasında bu tür hareketleri daha da hızlanmıştır. Tehcirden dolayı Türklere intikam almak isteyen Ermeniler, kendilerini haksız yere göçe zorladıkları gerekçesiyle bazı Türklere aleyhine hukuk davası açmışlardır. Ermenilerin artarak devam eden "şımarıklıkları" karşısında İngilizler, bölgedeki Türklere ayaklanabileceğini düşünerek tedbirler alma yoluna gitmişlerdir.¹² Alınan tedbirler sayesinde İngiliz işgali dönemi "görelî" olaysız ve sakin geçmiştir.¹³

İngiltere ile Fransa arasında imzalanan 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnamesi ile Fransa Musul'daki haklarını İngiltere'ye devrederken bunun karşılığında Urfa, Antep ve Maraş'ı Fransa'ya bırakmıştır.¹⁴ Anlaşma gereği 29 Ekim 1919 tarihinde Maraş'a giren Fransızlar, 30 Ekim'de şehri İngilizlerden teslim aldılar.¹⁵ 15 Ekim 1919 tarihinden itibaren

⁶ İsrail Kurtcephe ve Aydın Beden, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5.Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya 2015, s. 213.

⁷ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 5-6.

⁸ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, IV. Cilt, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 55-56.

⁹ Yaşar Arslanyürek, "İngilizlerin Maraş'ı İşgali", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17 (Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş), 2020, s. 22-23.

¹⁰ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, s. 56.

¹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dahiliye Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR), Yer Bilgisi: 97/169, (1337 c 14/15.02.1919).

¹² Y. Akbıyık, *Millî Mücadelede...*, s. 10-13; *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, s. 56.

¹³ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İngiliz İşgali Döneminde Maraş'ta Türk-Ermeni İlişkileri", *Millî Direnişten İstiklal Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 285-287.

¹⁴ Orhan Doğan, "İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş'ın Kurtuluş Mücadelesi (Önemli Olaylar/Öne Çıkan İsimler)", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, Ed. Mehmet Özkarcı vd., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 252.

¹⁵ F. Rezzan Ünalp, "Sivas Kongresi ve Suriye İtilafnamesi Kararları Ekseninde Maraş'ın Kurtuluşu Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Direnişten İstiklal Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 107.

İngilizlerin Maraş'ı Fransızlara teslim edeceği söylentisi hem Müslüman yöre halkını hem de Sivas'taki Heyeti Temsiliye'yi telaşa düşürmüştür. Bölgede yaşayan Ermenilerin öteden beri Fransa ile yakın ilişkilere sahip olması, dolayısıyla Ermenilerin Fransızlar üzerinde etkili olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiş ve bu durum Maraş'taki Müslümanları telaşlandırmıştır. Öte yandan Güney'deki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla Sivas'tan Elbistan'a gelen 3. Kolordu Kumandanı Kurmay Albay Selahattin Bey, Sivas'taki vekiline verdiği talimatta bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden önce milli bir direniş teşkilatının kurulmasını ve 3. Kolordu'nun milli direnişleri desteklemesini istemekteydi. XIII. Kolordu Komutanlığı'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta ise, Fransız işgalinin kuzeye doğru genişleyebileceğinden söz edilmekte ve tedbir olarak Elbistan'da III. Kolordu'dan bir kuvvetin bulundurulması talep edilmekteydi.¹⁶ Bütün bu argümanların bir araya gelmesi neticesinde Fransız işgalinin daha ilk günlerinden itibaren milli direniş örgütlerinin kurulması için itici bir güç oluşturduğu söylenebilir.

Fransız işgaline karşı ilk milli direniş örgütlenme çağrısı, Maraş'ın ileri gelenlerinden Doktor Mustafa Bey tarafından yapılmıştır. İşgalden sadece birkaç gün önce yapılan çağrıda Ermenilerin Adana'da Müslümanlara yaptığı işkencenin Maraş'ta da gerçekleştirileceğinden söz ederek halkı teşkilatlanmaya ve düşmana karşı koymaya davet etmiştir. Direniş çağrısı karşılık bulmuş ve işgalden önce 28 Ekim 1919 tarihinde Doktor Mustafa Bey ile birlikte bazı Maraş'ın ileri gelenleri güvenli bir yer olan Elbistan'a gelmişler ve örgütlenmenin sağlanması, silah ve cephanenin toplanması için mücadeleye başlamışlardır. 29 Ekim 1919 tarihinde ise, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyet, Elbistan'da kurulmuş ve bu teşkilat ilerleyen aylarda Maraş'ın tamamına yayılmıştır.¹⁷ İki aylık bir çalışmanın sonunda Elbistan, Pazarcık ve Göksun teşkilatları kurulabilmiştir.¹⁸ Bu arada Heyeti Temsiliye'nin de Maraş'ın önemine izafeten Maraş ile özel ilgilenmiş ve şehri inzibat ve hareket açısından III. Kolordu'ya, Maraş Mutasarrıflığı dahilindeki Maraş, Pazarcık ve Elbistan'ı idare açısından Sivas'a bağlamıştır.¹⁹ Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından ordudan istifa ettirilmiş olan subaylardan Yüzbaşı Selim Bey (Yörük Selim) ve Yüzbaşı Asaf Bey (Kılıç Ali) de bölgenin teşkilatlandırılması için görevlendirilmişlerdir.²⁰

Maraş başta olmak üzere güney bölgesindeki işgallere karşı sessiz kalmayan ve milli direniş destekleyen bazı yerel gazeteler de bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlileri, Erzurum'da yayın faaliyetlerini sürdüren *Albayrak Gazetesi*'ydi. 14 Mart 1913 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete, Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edildiği tarihe kadar (11 Nisan 1915) yayın hayatını sürdürmüş ve neticede 93 sayı çıkartabilmiştir. Bunlardan sadece 2 sayısı günümüze ulaşabilmiştir. Bu dönemdeki yayınlarında Türkçülüğün savunuculuğunu yapan bir politika takip etmiştir.²¹ Rus işgalinden sonra, 5 Mart 1919 tarihinde, ikinci yayın dönemine

¹⁶ Nejla Günay, "Millî Mücadele'nin İlk Zaferi: Maraş Milli Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 29, Milli Mücadele Özel Sayısı (2019), s. 51-52.

¹⁷ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 210-211; Ahmet Eyicil, "Maraş'ın Örgütlü Bir Şekilde Savunulması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, C. 17 (Özel Sayı), s. 62-65. Elbistan'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sulh Hakimi Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının çabaları sonucunda meydana gelmiştir. Bir müddet sonra cemiyetin yaptığı çalışmalarla Maraş kuvâ-yı milliyesi kurulmuştur. N. Günay, *Millî Mücadelenin İlk Zaferi...*, s. 54.

¹⁸ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 213.

¹⁹ N. Günay, *Maraş'ın Millî Mücadelesi...*, s. 27

²⁰ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 212.

²¹ Alaattin Uca, "Erzurum'da Millî Mücadele Döneminde Yayınlanan Albayrak Gazetesi'ndeki İlanlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 42, 2010, s. 259; Tolga Başak, *Millî Mücadele Günleri'nde Cevat Dursunoğlu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 117.

başlayan gazete 14 Şubat 1921 tarihine kadar yayın faaliyetlerini devam ettirmiş ve toplam 131 sayı çıkmıştır. Bunlardan ise sadece 110 tanesi elde mevcuttur.²²

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsü konumunda bulunan *Albayrak* Gazetesi, ikinci yayın döneminde de Türkçü bir politika takip etmiştir. Yayın faaliyetlerini sürdürdüğü Erzurum'un yanı sıra Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamının haklarını savunmuştur. Gazete her sayısına "*Vilayat-ı Şarkiyye Ermenistan olamaz*" sloganı ile çıkmıştır. Elviye-i Selase'de ve Erzurum'da Ermenilerin yaptığı zulümleri dile getirirken aynı zamanda bu süreçte işgale uğramış olan İzmir, Adana, Maraş ve Antep'in sorunlarını da sütunlarına taşıyarak dikkatleri bu bölgelere çekmeye çalışmıştır.²³ Bu anlamda gazete, güney illerinin işgal edilmesinden sonra yani 41. sayısından 78. sayısına kadar başyazıların üst tarafında "*Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntab*" yazısına yer vermek suretiyle bölgedeki haksız işgallere dikkatleri çekmiş, bölge halkını direniş konusunda cesaretlendirmiştir.²⁴ En önemlisi de 41. sayıdan 120. sayıya kadar olan yayınlarında gazetenin başyazarı Süleyman Necati (Güneri)'nin şu şiiri yer almaktaydı: "*Vatan tûbasında mukaddesi bir dal/ Şarki Anadolu İslam ocağı/ Ellere verilmez canan ocağı/ Adana, Urfa'yı unutmak muhal/ Hatırdan çıkar mı Maraş illeri*"²⁵

Millî Mücadele'nin önemli süreçlerinden birini teşkil eden Maraş'ın işgali ve savunması ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu konunun *Albayrak* Gazetesi'ne yansımaları üzerine detaylı ve özgün bir akademik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Maraş Milli Mücadelesinin dönemin basını üzerinden okumanın konuyu anlamlandırma açısından Türk tarihine önemli katkılar sunacağı da şüphesizdir. Dolayısıyla böyle bir makale hazırlama ihtiyacı hissedilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Fransızlar tarafından Maraş'ın işgalinin ve kurtuluşunun *Albayrak* Gazetesine yansımalarını irdelemektedir. Bu yapılırken gazetenin işgal karşısında tutumu ve bölgede milli direnişin oluşumundaki rolü ortaya konulmuştur. Çalışmanın hazırlanmasında ağırlıklı olarak başta basın kaynakları olmak üzere telif eserler ve kısmen arşiv belgelerinden faydalanılmıştır.

1. Fransız İşgalinin İlk Günleri ve Albayrak Gazetesi

İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi gereği²⁶ 29 Ekim 1919 tarihinde Maraş'a giren Fransızlar, 30 Ekim günü Maraş'ı İngilizlerden teslim aldılar. İşgalci kuvvetlerinin %25'i Fransız olup geri kalanı Cezayirlilerden, özellikle de Ermenilerden oluşmaktaydı.²⁷ Fransız ordusunun çoğunlukla Ermenilerden müteşekkil olması, Türkleri endişeye sevk etmiş ve bölgede bir Ermeni devletinin kurulacağını bir göstergesi olarak algılanmıştır. Şehre giren Fransız bölüğü, yerli Ermeniler tarafından görkemli bir şekilde karşılanmıştır. Şehrin girişi Fransız ve Ermeni bayrakları ile süslenmiştir. Ermeni Transata bandosu ile karşılanmışlardır. Kadınlar evlerin çatılarından işgalcilerin şehre girişini izlerken erkekler de ellerinde bayraklarla sokaklara dökülmüş ve "*Kahrolsun Türkler, Yaşasın Fransızlar ve Ermeniler*" tezahüratlarında bulunmuşlardır.²⁸ İşgalden hemen sonra yerli

²² A. Uca, *Erzurum'da Milli Mücadele...*, s. 259.

²³ Haluk Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 48.

²⁴ Bkz. *Albayrak Gazetesi* 41-78 arası sayılar.

²⁵ Bkz. *Albayrak Gazetesi*, 41-120 arası sayılar.

²⁶ BAO, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS), 56-1/42 (1338 M 26/21Ekim 1919).

²⁷ Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş 1984, s. 40.

²⁸ Cengiz Gönen, *Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın İlk Kahramanı Maraş*, Lazer Yayınlar, Ankara 2005, s. 96-97.

Ermeniler ve Fransızların Türklere karşı hakaret ve aşağılamaları²⁹ ileride daha büyük olayların çıkacağına birer işaretiydi.

Fransızların Ermenilerle birlikte Maraş'ı işgaline karşı Mustafa Kemal Paşa sert tepki göstermiştir. O, 4 Kasım 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına Fransızların gerçekleştirdiği işgalin; İtilaf devletleri temsilcileri, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesi nezdinde protesto edilmesini istemiştir. Ardından bu karar, bütün müdafaa-ı hukuk cemiyetlerine ve belediyelere gönderilmiştir. 6 Kasım 1919 tarihinde ise Heyet-i Temsiliye, Maraş, Antep ve Urfa'nın işgalinin yerel halk ve bölgedeki milli teşkilatlar tarafından protesto edilmesi gerekliliğini mutasarrıflıklara iletmiştir.³⁰ Bu doğrultuda Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde protesto telgrafları ve mitingleri gerçekleştirilirken³¹ Türk basınında da işgallere karşı tepki yazılarının yoğunluk kazandığı görülmektedir.³² Erzurum'daki Albayrak da işgal aleyhinde yaptığı yayınlarla kamuoyunu uyarmak ve milli bir bilinç oluşturmak adına yayın faaliyetlerine hız vermiştir.

Erzurumlular, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ile Maraş'ın işgaline karşı bir protesto hazırlamıştır ve *Albayrak*, bunu 23 Kasım 1919 tarihli sayısında yayınlamıştır. Protesto metninde Suriye İtilafnamesi, "Beş bin senelik kadim bir tarih sahibi bulunan Türkleri" her türlü hak ve hürriyetlerden yoksun bırakmaya çalışan bir anlaşma olarak değerlendirilmiş ve Avrupa ve Amerika'nın bu haksızlık karşısında sessiz kalmaması gerektiği vurgulanmıştır.³³ Bunun öncesinde yine gazete, 2 Kasım 1919'daki 41. sayısında "Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntab" yazısına yer vermek suretiyle bölgedeki haksız işgallere dikkatleri çekmiş ve tepkisini dile getirmiştir.³⁴ En önemlisi de gazete, 2 Kasım gününden yani 41. sayısından 120. sayısına kadar Başyazar Süleyman Necati (Güneri)'nin şu şiirine yer vermek suretiyle işgali unutturmamaya ve milli duyguları canlı tutmaya özen göstermiştir: "Vatan tûbasında mukaddesi bir dal/ Şarki Anadolu İslam ocağı/ Ellere verilmez canan ocağı/ Adana, Urfa'yı unutmak muhal/ Hatırdan çıkar mı Maraş illeri"³⁵

Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi Türk illerinin yapay bazı emrivakilerle başka bir millete teslim edilmek üzere bazı adımların atılmakta olduğunu öne süren *Albayrak*, bu girişimleri üzüntü ile karşıladığının altını çizmiştir. Üzüntüsünü derecesini artıran gelişmenin, bu girişimlerin ardında yer alan devletin Fransa'nın olduğu söylentisidir. Oysa onlar, 1789 Fransız İhtilali'ni gerçekleştirerek hürriyet, hak ve adaletin öncüsü olmuş ve Türklerin kalbinde oldukça büyük saygın bir yer edinmişlerdi. Fransa'nın böyle hukuksuz ve adaletsiz işgalin içerisinde olamayacağını gazete şu sözlerle aktarmıştır:

"Hukuk-ı Beşer Beyannamesiyle beşeriyete yeni bir nur, bir hayat bahşeden necip Fransızların bir asır sonra bu adil ve hak yolundan rücu ile bir milletin hak hürriyet ve istikbalini sarf-ı kuvvetle diğerine vermeğe çalışacağına inanmak bizim için gayr-i mümkündür. Çünkü zikredilen memleketlerimizin nüfusu, lisanı, hürriyeti, tarihi, vaziyet-i ictimaiyesi velhasıl bütün mevcudiyetleriyle Türk oldukları malum ve muhakkak iken bunu kuvvet ve nüfuz-ı siyasi istimaliyle değiştirmek hak ve adaletle hazin bir istihza teşkil eder. Böyle bir vaziyet ve faaliyeti Fransız

²⁹ Y. Özalp, *Mustafa Kemal...*, s. 41-51.

³⁰ Hale Şıvgın, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Y. 1988, C. 4, S. 11, s. 488.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede...*, s. 82-113.

³² Geniş bilgi için bkz. İsa Kalaycı, "Yerli ve Yabancı Basında Maraş'ın Milli Mücadelesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 2020, C. 17 (Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı), s. 89-112.

³³ "Talgrafname Sureti", *Albayrak*, 23 Teşrinisani 1919, Sayı: 46, s. 1-2.

³⁴ Bkz. *Albayrak Gazetesi* 41-78 arası sayılar.

³⁵ Bkz. *Albayrak Gazetesi*, 41-120 arası sayılar.

*milletinin kabul edeceğine ihtimal vermeyi, Fransız tarihine karşı pek garip bir bühtan telakki ederiz... ”.*³⁶

Albayrak, Osmanlı devletinin güney vilayetlerinin Fransızlar tarafından haksız bir şekilde Ermenilere teslim edildiğinin farkında olmasına rağmen bu söylentileri inandırıcı bulmayıp bunların doğru olması halinde Fransa'nın dünyaya ilan ettiği hümanist fikirleriyle taban tabana çelişeceğini öne sürmekteydi. Bu önemli eleştiri yöntemi, *Albayrak*'ın bulduğu yöntemdi. Zira Fransa ve Avrupa'ya yönelik eleştirilerinde onları kızdırmayacak bu yöntemi Maraş'ın kurtuluşuna kadar devam ettirmiştir.

Öte yandan Wilson Prensiplerine de atıfta bulunan gazete, dünyaya ilan edilen bu prensiplere sadık kalmanın Fransızlar için insani bir görev ve milli bir şeref olduğundan yola çıkarak Maraş ile birlikte işgal edilen Adana, Urfa ve Antep illerinin Türklerden kopartılamayacağı kanaatine varmıştır.³⁷ Gazetenin bulunduğu bir diğer yöntem de Fransa ile birlikte Avrupa'yı emperyalist politikalarından vazgeçirmek için 1918 Wilson Prensiplerine sürekli atıflarda bulunmaktır.

2. Maraş'ta Olayların Başlangıcı ve Albayrak Gazetesi

Fransızlardan güç alan Ermeniler, işgalin daha ilk günlerinden itibaren Türkleri tahrike ve onlara hakarete başlamışlardır. 31 Ekim 1919 tarihinde Uzunoluk caddesinde hamamdan çıkan Türk kadınlarına sarhoş Ermeni askerleri saldırmıştır. Bu askerler; “*Artık burası Türklerin değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez*” şeklinde tahrik edici cümleler sarf ederek kadınların peçesini yırtmışlardır. Kel Hacı'nın kahvesinden olaya şahit olan Türkler, Ermeni askerlerini uyarmıştır. Buna rağmen onları dinlemeyerek Çakmakçı Sait ve Gaffar Kabuloğlu Osman isminde bir Türk'ü yaralamışlardır. Ardından Ermenilere müdahale eden Sütçü İmam, silahını ateşleyerek bir Ermeni askerini öldürmüştür. İmam, olay yerinden kaçmıştır.³⁸ Tarihte Sütçü İmam veya Uzunoluk olayı olarak bilinen bu vakadan sonra Türklerle Ermeniler arasındaki çatışma giderek artmıştır. Maraş'ın işgalinde yer alan Fransız üniformalı Ermeni askerleri, Türklerden intikam almak adına Türklere yönelik katliamlara ve değişik şekillerdeki zulümlerine hız vermişlerdir.³⁹

Maraş'ta gerginliğin tırmanmasına neden olan bir diğer olay ise, 27 Kasım 1919 tarihli Bayrak olayıdır. Maraş'taki asayişin sağlanamaması üzerine Osmaniye Valisi Yüzbaşı Andre, 26 Kasım 1919'da Maraş Valiliği görevine getirilmiştir. 28 Kasım'da Andre'nin Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağını indirip yerine Fransız bayrağını astırması üzerine Ulu Camii'nde Cuma namazına gelen halk, bu durumu protesto etmiş ve kaleye tırmanıp Türk bayrağını kalenin burcuna tekrar dikmişlerdir. Bu tür olaylar, Maraş'ın merkezinde milli direniş örgütünün güç kazanmasını sağlamıştır.⁴⁰ Bunun karşısında Fransızlar ise, Türklere yönelik baskılarını artırmaya çalışmıştır. Bayrak olayından sonra asayişi sağlayamayan Andre, görevden alınarak yerine 13 Aralık 1919'da Fransız Kumandanı General Querette getirilmiştir.⁴¹

Albayrak, şehir içinde asayişin bozulmasından sonrasında da Maraş ve çevre illerinin haksız bir şekilde işgal edildiğini öne süren yayınlarını sürdürmüştür. Gazeteye göre, Adana, Maraş, Antep ve Urfa illeri sekiz asırdan beri Türklerin öz yurdudur. Fransız ihtilali ile Wilson

³⁶ “Özyurtlarımız İçin”, *Albayrak*, 6 Teşrinisani 1335, Sayı: 42, s. 1.

³⁷ Aynı yer.

³⁸ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede...*, s. 123-125.

³⁹ Ahmet Eyicil, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten Dergisi*, C. 67, S. 250, Aralık 2003, s. 929.

⁴⁰ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 216.

⁴¹ Ahmet Eyicil, “Maraş'ın Örgütlü Bir Şekilde Savunulması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 2020, C. 17 (Özel Sayı), s. 74-75.

Prensipleri insanlık için yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Çünkü Fransız İhtilali, şahsi hürriyet ve milli egemenlik ilkesini, Wilson Prensipleri ise milletlerin kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi gerekliliğini dünyaya ilan etmiştir. Gazete, bu durumda Fransız İhtilali ile Wilson Prensiplerine ait bu ilkelerin Türkler için uygulanmamasının Batı'ya zarar vereceğinin inancını taşımaktaydı. Adana, Maraş, Antep ve Urfa'nın işgalinin ve buralarda sürdürülen zulmün Fransızların talimatıyla yapıldığına ihtimal vermek istemeyen gazete, bu duruma mutlaka son verilmesi gerekliliğini ifade etmiş ve bazı uyarılarda bulunmuştur:

“...Binaenaleyh bugün o düsturlarla taban tabana zıt ve tarihi, içtimai, iktisadi, harsi vaziyetleri değiştirmeye matuf faaliyetlere sahne olan Adana, Maraş, Ayıntap, Urfa'da Fransız eliyle yapıldığı gösterilen o faaliyetlerin devam edeceğine kanaat edemiyoruz. Zira Wilson Prensipleri'nin müdafii ve mübdilleri meyanında bulunan Fransa'nın yaptığını yıkmak gibi bir meselenin Fransızlar gibi mert ve necip, şerefli milletten sudur-ı müstebi'd görünmek zaruridir. Dünyada kendi ismiyle yapılan nurlu bir tarihi kendi eliyle yıkmak gibi bir keyfiyet-i fazıl bir kavmin kabul edemeyeceği şüphesiz bulunduğundan Fransızların zikrettiğimiz öz yurtlarımızda rivayet edilen gayr-i hukuki faaliyetlere devam edeceklerini ümid edemiyoruz. Bu ümidi en ziyade takviye eden şey, gözümüz önünde türlü bir saha şeklinde mütecellî olan Fransa tarihidir. Fransızların müstakir içtimai bir vaziyeti tarihi, ananevi bir mevcudiyeti bertaraf etmek gibi gayr-i hukuki ve gayr-i tabii faaliyetleri hoş göreceğine itimad edemiyoruz. Er geç Fransa efsâr-ı umumiyesinin bu garip rivayetlere nihayet vereceğine mümtaiz”.⁴²

Fransız tarihine, Türklerle olan dostluğuna, yayımlanan Wilson Prensiplerine ve 1789 Fransız İhtilali'ne atıfta bulunarak Fransa'yı; Ortadoğu politikasından vazgeçirtmeye çalışan gazete, Fransız kamuoyuna da seslenerek Fransa halkının işgaller konusunda Fransa hükümetine baskı oluşturmasını istemekteydi. Gazetenin bu söylemiyle; Fransız halkının dikkatlerini Anadolu'daki haksız işgallere çekerek işgalleri önlemek için mücadele verdiği düşünülebilir. Bütün bunlar yapılırken gazetenin yumuşak bir dil kullanarak Fransa'yı Türklerle karşı tahrik etmemeye özen gösterdiği de görülmektedir.

Albayrak, Fransız ordusu içerisinde yer alan yerel Ermenilerin; Maraş, Antep, Adana ve Urfa'da yaşayan Müslümanlara karşı saldırılarına sessiz kalmamıştır. Fransız askerlerinin çoğunluğunun özellikle Adana, Antep, Zeytun, Maraş, Urfa ve Anadolu Ermenilerinden oluştuğunu ileri süren gazete, onların işgalin ilk gününden itibaren “İslamlara, İslam kadınlarına, Osmanlı bayrağına” saldırdıklarını ve böylece bölgede olayların çıkmasına sebep olduklarını iddia etmiştir. Gazete, Ermenilerle asırlardan beri yakın temas içerisinde bulunan Türklerin, onların saldırılarının nerelere kadar varacağı hususunda en iyi tahminleri yapabileceklerini aktarmış ve ardından Fransa ve Avrupa'yı Ermeniler konusunda yumuşak bir dille uyarmıştır. Ermenilerin, Fransızların maddi ve manevi nüfusundan faydalanarak Türk ve Müslümanların hayatına, namusuna ve mukaddesatına saldırdığı tespitinde bulunan gazete, saldırıların durması için Fransız askeri kıyafetinde bulunan Ermenilerin tamamının bölgede çıkartılması gerektiğini savunmuştur. Türklerin ise, aslında adalet ve barış istediğini belirterek Batı'ya şu şekilde seslenmiştir:

“...İhdasına çalışılan vaziyet daha şamil ve ateşli bir safhaya girmeden işe beşeriyetin müdahale ederek Wilson Prensiplerine müstehnid Türk hukukunu da teslim ettirmesini bekleriz. Bugünkü alemi medeniyet dediğimiz zümre-i siyasiye hak hak derken hakkı öldürmeye çalışmak gibi bir fillin faili makamında görmek istemiyoruz. Vicdanımız bu halin tasavvuruna bile isyan ediyor. Acaba Avrupa ve bilhassa bu derekeye düşürülmek istenilen İngiltere ve Fransa aşkar-ı umumiye ve münevveresi hakikatın daha ziyade kapalı tutulmasına müsaade edecek mi? Tarihlerine zulümle şaibedar sahifeler ilavesine rıza gösterecekler mi?”.⁴³

⁴² “Yine Aziz Yurtlarımız İçin”, *Albayrak*, 9 Teşrinisani 1919, Sayı: 43, s. 1.

⁴³ “Adana, Urfa ve Maraş'ta Neler Oluyor?: Milletın Temenni ve Heyecanları”, *Albayrak*, 16 Teşrinisani 1919, Sayı: 45, s. 1.

Görüldüğü gibi, gazete Batı'yı yumuşak bir dille eleştirmekte ve Batı kamuoyunu da işgaller karşısında hükümetlerine karşı ses yükseltmeye davet etmekteydi.

İşgaller karşısında gazete, her ne kadar Fransa'yı yumuşak bir dille eleştirip uyarıya da bazen Fransa'ya karşı dilini sertleştirmiştir. Osmanlı devletinin topraklarının bir kısmı İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi ile iki devlet arasında paylaşılmıştır. Sömürgeciliğin reddedildiği ve Wilson Prensiplerinin yayınlandığı bir dönemde toprakları paylaşılan devletin reyine bile başvurulmamasının Batı'nın uygulamalarıyla fikirlerinin birbirleriyle ters düştüğünü göstermektedir. Gazete buradan şu önemli sonucu çıkartmıştır:

“...İlhakın, gizli muahedelerin aleyhinde bulunmalarına rağmen bazı Avrupa diplomatları hala makyavelizmin sadık birer muakkibidirler. Avrupa efkâr ve kanaat-i umumiyesi hilafında olarak hükümetlerin bu yolda yürümelere şayan-ı dikkat bir keyfiyet değil midir? Bunlara bakıp da garbî elinde tutan kuvvetin, ortaya atılan hukuki ve insani esaslar olmayıp yine kapitalizm ve bunun doğurduğu emperyalist emeller olduğuna kanii olmamak kabil olmuyor. Eğer her milletin kendi mukadderatını tayin etmesi hakkı kabul edilmişse, eğer milliyetlere hürmet olunması lüzumu hakiki ve samimi olarak ileri sürülmüşse Suriye İtilafnamesine ne nam verilmek iktiza edeceği zemininde izhar-ı acz etmemek mümkün müdür?”.⁴⁴

Suriye İtilafnamesi üzerinden yapılan tespitlerin hemen ardından Türk milletinin “müthiş bir suikast” karşısında olduğu uyarısında bulunularak milletin canını ve kutsal değerlerini korumak için bütün koruma araçlarına başvurmasının meşru hakkı olduğu dile getirilmiştir. 20. yüzyılda masum kanın dökülmesine gerek kalmadan mevcut siyasetin yanlışlığından dönülerek hak ve adaletin tecelli edileceğine inancın bulunduğu da belirtilmeden geçilmemiştir.⁴⁵

Wilson Prensiplerine güvenerek Türklerin mütareke imzaladığı düşüncesinde olan *Albayrak*, güney illerinde yapılan işgallere işaret ederek gelinen noktada galip devletlerin kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını belirtmiş ve tepkisini şöyle aktarmıştır:

“Fakat şimdi siz söyleyiniz, ey programları ile fazıl, hareketleriyle makûs bir hüviyet gösteren galip devletler. Siz ki tarihin insan kafalarından kaleler kurmayı bir fazilet tanıyan devrini bugün Türk'ün öz vatanında ihya etmek istiyorsunuz. Siz ki bütün kuvvetlerin fevkinde bir hakkın mevcut olduğunu bağırdığınız Türk'ün hak ve adalet isteyen sedasını hala silahla boğuyorsunuz”.

Bu tespitlerden sonra Türklerin ne kadar zor durumda olursa olsun saldırılara karşılık vereceği uyarısında bulunmuştur.⁴⁶ Savaş sonrası Wilson Prensipleriyle adil bir düzen kurulacağı düşünülürken, küçük ihtiraşlara ve emperyalist amaçlara bu yüce değerler kurban edilmiştir. Versay Anlaşması'nı buna en iyi örnek olarak gösteren gazete, Batı'nın bu kötü siyasetten dönmesini ve bu siyaseti Osmanlı topraklarında uygulamamasını istemiştir.⁴⁷ Anlaşılacağı üzere, *Albayrak* Batı'nın çelişkilerini örneklerle aktararak Maraş'ın işgaline olabildiğince ses yükseltmiştir. Maraş'ın da diğer iller gibi haksızlığa uğradığını ve bu politikadan vazgeçilmesi gerekliliğini anlatmıştır. Bütün bu emperyalist politikaların sürdürülebilir olmadığından yola çıkarak ilgili devletleri yumuşak bir dille uyarmıştır.

Fransa'nın işgal ettiği güney illerindeki Ermeni mezalimleri gün geçtikçe artmaktaydı. *Albayrak*, bir yandan bu mezalimleri sütunlarında kamuoyu ile paylaşmakta diğer yandan da galip devletlere karşı tepkisini dile getirmekteydi. Batı'nın da Türklere karşı hümanist davranacağına ilişkin ümidini kesmediğini aktarmaktaydı.⁴⁸

⁴⁴ “Suriye İtilafnamesi Münasebetiyle”, *Albayrak*, 23 Teşrinisani 1919, Sayı: 46, s. 1.

⁴⁵ *Aynı Yer*.

⁴⁶ Müştak Sıtkı, “Galip Devletlere”, *Albayrak*, 27 Teşrinisani 1919, Sayı: 47, s. 1.

⁴⁷ “Tezelzül Alametleri”, *Albayrak*, 11 Kânunuevvel 1919, Sayı:51, s. 1.

⁴⁸ “İzmir, Adana: Hakka Karşı Silah Çekilmemelidir”, *Albayrak*, 21 Kânunuevvel 1919, Sayı: 54, s. 1.

İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Osmanlı devleti ile imzalanacak barış anlaşmasıyla ilgili açıklamalarından bahseden *Albayrak*, Türklerin de bu noktada barış anlaşmasıyla ilgili taleplerini saptayıp ilan etmesi gerektiğini açıklamıştır. Gazete bu barış anlaşmasının neleri içermesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Müstakil bir Türkiye İzmirsiz, Adanasız, Urfasız, Maraşsız, Şarki Anadolusuz, İstanbulsuz bir enkazdan başka bir şey olamaz. Bugün İstanbul, İzmir ve Adana'daki vaziyet muvakkat bir mahiyette bulunduğu halde devletimizi hareketsiz, atıl bir vaziyete halkı huzursuz, endişeli bir hayat sokmuş ve bunun devamı yaşamak hakkını nez etmek maksadına matuf garip bir suikasta delalet eylemekte bulunmuştur. İzmirsiz bir Konya, bir Hüdavendigâr nasıl kötürüm, mevcudiyetsiz bir hiç ise Adanasız, Maraşsız, Urfasız, Ayıntabsız, bir cenub-i Anadolu da bir hiçten, ölüme mahkûm bir marizadan başka bir şey değildir”.⁴⁹

Buradan *Albayrak*'ın Anadolu'nun bütünlüğünden yana tavır aldığı ve topraklarının bölünmez bütünlüğünü savunduğu söylenebilir.

3. Maraş Muharebesi ve Albayrak Gazetesi

Bayrak olayından sonra Maraş'taki asayişli sağılayamayan Fransız Yüzbaşı Andre, olaylarla ilgili rapor vermek üzere Antep'e davet edilmiştir.⁵⁰ 1 Aralık 1919 tarihinde Antep, Urfa ve Maraş'ın da içerisinde yer aldığı Doğu Bölgesi komutanlığına Fransız General Querette atanmış ve hemen ardından Fransızların Maraş'taki vaziyetini düzeltmek adına 15 Aralık 1919'da Maraş'a gelmiştir.⁵¹ Şehre gelir gelmez Fransız General, Maraş'ın ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Türk tarafının kabul edemeyeceği bazı talepler sunması nedeniyle sert tartışmalar yaşanmıştır. Fransızların çevre illerden Maraş'a takviye kuvvetler sevk ettiği esnada Ermeniler de bazı camileri bombalayarak Türklere karşı saldırıya geçmişlerdir. Fransızların Antep'ten Maraş'a asker ve top sevkiyatını Kılıç Ali'ye bağlı kuvvâ-yı milliye engellemeye çalıştıysa da Fransızlar az bir kayıpla şehre girmeyi başarmışlardır. Maraş'a yakın yerlerde Fransızlarla milis güçler arasında 21 Aralık 1919'dan 21 Ocak 1920 tarihine kadar yaklaşık bir ay çatışmalar yaşanmıştır.⁵² Bu süreç zarfında sırasıyla taraflar arasında Maraş çevresinde şu çarpışmalar cereyan etmiştir: “*Eloğlu/Türkoğlu Çarpışmaları (5-7 Ocak 1920)*, *Araplar Çarpışması (13 Ocak 1920)*, *Harabe Çarpışması (19 Ocak 1920)*”.⁵³ Çarpışmaların temel nedeni, Fransızların çevre illerden Maraş'a kuvvet yığmasını engellemektir. Fransızlar, bütün engellere rağmen yaklaşık 4.000 kişiden oluşan bir askeri kuvvet toplamıştır. Askerlerin içerisinde Senegalli, Cezayirli, Ermeni ve Fransız yer almaktaydı.⁵⁴

Kılıç Ali'nin kendisini tehdit ettiğini ve kuvvâ-yı milliyenin yolları keserek açıkça savaş ilanında bulunduğunu düşünen Fransız General Querette, 21 Ocak 1920 tarihinde Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı, Nafia Mühendisi Abdülatif, Belediye Reisi Hacı Bekir Sıdkı ve Maraş'ın ileri gelenleri ile karargâhta bir toplantı yapmıştır. Toplantıda General, kendisinin tehdit edildiğini, kuvvâ-yı milliyenin yolları keserek açıkça savaş ilan ettiğini, bunun Fransa'ya karşı isyan anlamı taşıdığını, bu olayların sorumluluğunun Maraşlılara ait olduğunu ifade ederek serbest bırakılmalarının Pazarcık'ta milis güçlerin dağıtılmasına bağlı olduğunu aktarmıştır. Rafet Hoca'nın Pazarcık'a kuvvet göndermeden önce bir zabitle Pazarcık'taki durumun incelenmesi teklifi General tarafından reddedilmiş ve toplantıda bulunanların bir kısmı tutuklanmış ve diğer kısmı da Fransızlara itaat etmeleri

⁴⁹ “Sulha Doğru”, *Albayrak*, 25 Kânunuevvel 1919, Sayı: 55, s.1.

⁵⁰ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede...*, s. 149.

⁵¹ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 217.

⁵² N. Günay, *Milli Mücadele'nin İlk Zaferi...*, s. 57.

⁵³ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 218.

⁵⁴ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 221.

hususunda halka nasihat vermek üzere serbest bırakılmışlardır.⁵⁵ Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluşan Maraş'ın ileri gelenlerin tutuklanması, Türkleri tahrik etmiş ve bir Türk jandarmasının öldürülmesi olayların fitilini ateşlemiştir. Fransız askerlerinin hükümet binasını işgal etmek için harekete geçişi karşısında milis güçler, ateşle karşılık vermişlerdir. Fransızlar bunun üzerine Maraş'ın merkezini top ve tüfek ateşine tutmuşlardır.⁵⁶ Önceden teşkilatlanmış milis güçlerle Maraş halkı, Fransız ve Ermenilere karşı 21 Ocak 1920'den 12 Şubat 1920'ye kadar süren 22 günlük şehir muharebesi gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷

Maraş muharebelerini yakından takip eden *Albayrak*, olayların nasıl başladığı hakkında bilgi vermiştir. Gazeteye göre, Fransız General Querette 18 Ocak 1920 tarihinde Maraş'a gelmiş ve Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'e Maraş hükümetini kontrol edeceğini, dolayısıyla hükümet konağındaki bazı odaların hemen boşaltılmasını emretmiştir. Cevdet Bey, Osmanlı hükümetinden bu konuda yetki istenmesini talep etmişse de Querette, bunu kabul etmemiştir. Maraş halkının, Fransız Generalinin isteğini öğrenmesi üzerine General protesto edilmiştir. Maraş halkı tarafından General ile görüşmek üzere gönderilen heyet, hapsedilerek Fransız askerleri her taraftan Maraş'a ve halkına top ve makineli tüfeklerle seri bir şekilde saldırmıştır. Halk kendisini korumak için karşı saldırıya geçmiş ve şehirde çatışma başlamıştır. Maraş'a çevre kasabalardan yardıma koşan Türkler olmuştur. Özellikle Pazarcık halkı, "*tüfenk ateşlerine karşı davul çaldırarak*" şehre girmiş ve ardından çatışmalara katılarak Müslümanlara yardım etmiştir. Maraş'taki saldırılardan üzüntü duyan Elbistanlılar ise, Fransızların hareketini protesto etmiş ve dindaşlarının imdadına koşacaklarını bildirmişlerdir. Çatışmalar, çevre illeri de etkilemiş olup halkın tahrik olmasına neden olmuştur. Urfa'da çoğu Fransız üniformalı Ermeni müfrezeleri ile Müslümanlar arasında çatışma çıkmıştır.⁵⁸

Maraş'taki çatışmaları aktarmaya devam eden gazeteye göre, şehirdeki Müslümanlara karşı getirilen Fransız takviye kuvvetleriyle 21 Ocak 1920'den itibaren Müslümanlara yönelik katliam başlamıştır. Çevre kasabalardan Maraşlıların yardımına gelen ve şehre girmeyi başaran halkın üzerine top ve makineli tüfeklerle ateş açılmış olmasına ve bunun neticesinde çok sayıda zayıat verilmesine rağmen şehirdeki bazı noktalar Müslümanlarca ele geçirilmiştir.⁵⁹

Maraş muharebelerinin başlamasıyla birlikte *Albayrak*, Türklerin Fransız üniforması altındaki Ermenilerce katledildiği ve Avrupa ile Fransa'nın buna seyirci kaldığını belirterek artık Avrupa siyasetine güvenlerinin kalmadığını açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türklerin, Fransız İhtilali'nin getirdiği değerlere ve Wilson Prensiplerine güvenerek silahlarını bıraktıklarının altını çizen gazete, dünya barışı için silahı elinden alınması gerekenin Türkler değil, galip devletler olduğunu belirtmiştir. Ermenileri, "*şarkın yırtıcı canavarları*" olarak tarif eden gazete, son bir yıldır Paris basının, Türklerin taleplerini haklı görürken şimdi bazı muhteris Fransız kumandanlarının katliam hareketine girişmesi karşısında kendilerinin insanlıktan nefret etmeye başladığını ve Fransızların asırlardan beri Türklerle ilgili tatbik ettikleri politikalara güvenlerinin kalmadığını belirtmiştir.⁶⁰ Görüldüğü gibi, *Albayrak*, şehir içi muharebelerinin sebeplerini ve çatışmaların gidişatı hakkında yaptığı haberlerle Maraş halkını savunmaya çalışmış ve Müslümanlara

⁵⁵ Serdar Yakar (Yay. Haz.), *Maraş Milli Mücadelesinde Arslan Bey*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014, s. 70-71.

⁵⁶ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede...*, s. 200.

⁵⁷ Fahri Kılıç, "Maraş Savunmasında Temsil Heyeti'nin Yürüttüğü Faaliyetler", *Milli Direnişten İstiklal Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 212.

⁵⁸ "Maraş Hadisesi Nasıl Başlıyor", *Albayrak*, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s. 2.

⁵⁹ "Diyarbakir Muhabirimizden", *Albayrak*, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s. 1.

⁶⁰ "İnsaniyet Ağlasın", *Albayrak*, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s. 1.

yönelik yapıldığı iddia edilen katliamlara karşı tedbir alınmasını sağlamak için yazılar kaleme almıştır.

Fransızların saldırıları karşısında Gazete, Anadolu'nun ve Maraş'ın bir Türk toprağı olduğunu ve öyle olmaya devam edeceğini şu sert sözlerle dünyaya duyurmuştur:

*“Fransa'nın fazıl ve insaniyetperver evladına ve bütün cihana karşı göstermek istiyoruz ki Anadolu Türk'ündür. Türk orada kalacak. Burada yaşayacak, burada ölecektir. Damarlarımızda bu kan, ruhumuzda bu aşk payidar oldukça hiçbir kuvvet bizi buradan ayıramaz. Fransa'nın hunhar cefli Maraş'ı top altında yakmakla Türk'ün ırkı kesilmez. Hak, dünyadan kaldırılamaz. Şanlı Türk tarihinde pek çok buhranlar vardır. Ergenekon'dan çıkan ehli salib ordularına mukavemet eden, Çanakkale mücadelesiyle seciyesini ispat eden Türk bu vahşi istila ordusu, kan ve ateş yağmurları karşısında mevcudiyetlerini koruyacaktır. İnsaniyet düşünülmez, sulh takarrür etmezse bunu Türk'ten ziyade sükûnete muhtaç olanlar düşünsün. Bugün hakaretle çiğnenen hak, yarın mütecevizlerin başında patlayacaktır”.*⁶¹

Bütün bu sert eleştiri ve uyarılara rağmen *Albayrak*, Fransa'ya ve Fransız kamuoyuna *“Biz Türkler uğradığımız felaketlere, maruz kaldığımız tecavüzlere rağmen yine sizi büyük tanıyoruz ve sizden hak ve adalet bekliyoruz”* şeklinde seslenmiştir. Yine bu sesleniş altında da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızların hak, adalet ve hürriyet sözlerine güvendiklerini tekrarladıktan sonra Fransa'nın bir yerde de tehdit edildiği görülmektedir. *“Hukuk-i Beşer için kan döken Fransa”* dan Maraş'taki katliama atıfta bulunularak *“Hani nerede o sizin o insaniyet, adalet rüyalarınız. Buna karşı ne diyeceksiniz?”* şeklinde hesap sorulmuş ve ardından şu şekilde tehdit edilmiştir:

*“...Türk'ün hukuku, Türk'ün hayatı, Türk'ün hürriyeti niçin tanılmıyor. Türk'ün vatani, Türk'ün mabedi niçin çiğneniyor. Türk her neye mal olur ise olsun hukukunu müdafaya azmetmiştir. Tarihin rivayet ettiği faziletine intizar ediyoruz. Bunda da aldandığımızı anlarsak, Türk vatanından olur ise siz de emin olunuz ki saadet yüzü göremeyeceksiniz. Şarkta akan masum kanlarından hasıl olan tufan-ı bela garbı herhalde boğacaktır. Maraş'taki canilik hareketi Fransız tarihinde değil yamyam vakayı meyanında kaydolmalıdır. Yükseltilen feryadı işitiniz. Tarihi dostunuz olan Türkler ağlarken gülmeyiniz. Galibiyetin neşesi Paris'in yaldızlı kubbeleri sizi sermest etmesin. Çiğnenen haktır ve er geç yükselecektir. Tarihin Fransız kavmini gafletle kaydetmesini asr-ı dilde dostluğumuz namına arzu etmiyoruz. Düşününüz ki tarih tekerrürden ibarettir”.*⁶²

Maraş'ta Ermenilere yönelik katliam yapıldığı iddialarına karşın *Albayrak*'ın tam aksine Türklere karşı bir katliamın varlığından söz ederek bu süreçte de tüm dünyaya karşı Maraşlıların sözcülüğünü üstlendiği söylenebilir.

Albayrak, 5 Şubat 1920 tarihli sayısında Maraş'taki çatışmaların Türklerin lehine sürdüğünü şöyle anlatmıştır:

*“Öz Türk ve İslam ellerinden biri olan Maraş'ın gönüllü kan ve ateş tufanlarıyla fethetmek isteyen kumandan ruhiyetindeki Ermeni haydutları çelikten bir set gibi karşılına çıkan Türk'ün azim ve imanı karşısında sendelediler. Ve anladılar ki Türk'ü mezara gömmek ve onun büyük naaşını tarihin münkariz milletlere ayırdığı sayfalara yazmak için elindeki silahından evvel gönlündeki imanını almak lazımmış”.*⁶³

Aynı sayıda yer alan bir habere göre de yine Maraş çatışmaları, kuvâ-yı milliye lehine devam etmekte olup işgalci kuvvetlerle birlikte Fransız kumandanın şehir dışındaki Amerikan kurumlarına iltica ettiği, Fransızların artık kabul etmeyeceği bu kumandanı Amerikan bayrağının da kurtaramayacağı ve döktüğü masum kanlarının cezasını çekeceği bildirilmiştir.⁶⁴

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Aynı yer.

⁶³ Müştak Sıtkı, “Azim ve İman Karşısında Çelik Burçlar Devrilir”, *Albayrak*, 5 Şubat 1920, Sayı: 65, s. 1.

⁶⁴ “Müteferrik Haberler”, *Albayrak*, 5 Şubat 1920, Sayı: 65, s. 1.

8 Şubat günkü sayıda da Maraş'ta çatışmaların sürdüğü ve Fransız kıyafetli Ermenilerin birçok mahalleden uzaklaştırıldığı haber edilmiştir.⁶⁵

Bu arada Maraş'taki kanlı olaylar, Erzurum halkı tarafından protesto edilmiş ve hazırlanan bir protesto metni galip devletlerin İstanbul'daki siyasi temsilcilerine ve tarafsız devletlerin elçiliklerine gönderilmiştir. Telgrafın metni 12 Şubat 1920'de *Albayrak*'ta yayınlanmıştır: Maraş'taki durum şu şekilde anlatılmıştır:

“Hürriyet, hak ve adalet pişdarı olarak tanınan ve Türk'ün kalbinde büyük bir mevki-i hürmete malik bulunan güzel Fransa'nın bir evladı olup Ayıntap, Urfa ve Maraş'ta Ermeni düşmanlığının iğfalat ve ihtirasına tabi olan Fransız kumandanı General Gert'in altı gündün beri oralarda tarihin en karanlık ve kızıl sütunlarında bile emsali görülmemiş bir imha siyasetini takip ettiğini ve bilhassa Maraş'ta Osmanlı memurlarını karargahında hapsederek masum halk ile kadın ve çocukları katl ve şehri topa tutarak ihrak ettirdiğini kemali teessür ve hayretle haber aldık”.

Olayların sorumlusunun Ermenilerin olduğu iddia edilmiştir. Ermeniler; sadece insani ve vatani hak ve hürriyetlerinin savunulmasının dışında bir davası bulunmayan Türkleri yok etmeye çalışan ve bu uğurda dünyayı tehlikeye atmaktan çekinmeyen Fransız kisvesine bürünmüş kişiler olarak tarif edilmiştir. Bazı “*müfrit kumandanların*” da bu hedefe alet olduğunu söyleyen gazete, İnsan Hakları Beyannamesi ile insanlığa yeni bir “*nur bahşeden*” Fransa'nın çocuk ve kadın katliamını engelleyeceğini ve böylece Fransa'nın tarihine kara bir lekenin sürülmesinden kendisi kurtaracağı tahmininde bulunmuştur. Son olarak Fransa'nın Maraş'taki siyasetine son verilmesini ve böylece Fransız askerinin vatan toprakları dışında ölmelerinin önlenmesi istenmiştir.⁶⁶

4. Maraş'ın Kurtuluşu ve Albayrak Gazetesi

21 Ocak 1920'de başlayan Maraş muharebelerinde çok fazla zayıat veren Fransızlar, 11 Şubat'ı 12 Şubat'a bağlayan gece gizlice şehri terk etme kararı vermişlerdir.⁶⁷ Maraş Ermenileri, Fransızların çekilme kararı üzerine, Fransız kuvvetlerine katılma isteğinde bulunmuşlardır. Başlarda bu teklif kabul edilmese de daha sonra ısrarlar üzerine Fransızlar, bir kilometre ara ile Ermenilerin kendilerini takip etmesine müsaade etmişlerdir.⁶⁸ General Querte'nin öncülüğündeki Fransız kuvvetleri, Türklere sezdirmeden 11 Şubat 1920 gecesi 200'ü yaralı olmak üzere 4.500 kişiden oluşan bir konvoyla İslâhiye istikametine doğru yola çıkmışlardır. Bunların 3.000'i Ermeni idi. Konvoyda 1.200 hayvan, 150 araba ve 15 deve yer almaktaydı.⁶⁹ Geri çekiliş esnasında aşırı soğuk, yoğun kar yağışı ve fırtına nedeniyle Fransız ve Ermeniler yollarda çok fazla kayıp vermişlerdir.⁷⁰ Fransızların tamamen çekilmesi üzerine 12 Şubat 1920 günü şehirde kalan Ermeni askerleri, kuvâ-yı milliye tarafından teslim alınmışlardır. Fransızların Maraş'ı terk etmesi Türkler tarafından coşkuyla karşılanırken Ermenilerde hayal kırıklığı meydana gelmiştir.⁷¹

Albayrak Başyazarı Müştak Sıdkı, Maraş'ın kurtuluşunu “*Kurtulan Maraş*” başlığı altında büyük bir sevinçle okuyucularını duyurmuştur. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletlerin Türklerin asırlardır yaşadığı toprakları parçalamak ve Türkleri yok etmek için harekete geçtiklerini anlatmıştır. Galip devletleri bu yönde cesaretlendiren önemli olaylardan birisi de Osmanlı devletinin başında “*kör ve gafil bir hükümetin*” olması idi. İzmir'in Rumlara, Anadolu'nun doğusunun da Ermenilere peşkeş çekildiğinden söz ederek

⁶⁵ “Müstahberat-ı Hususiye”, *Albayrak*, 8 Şubat 1920, Sayı: 66, s. 1.

⁶⁶ “Telgrafname Sureti”, *Albayrak*, 12 Şubat 1920, Sayı: 67, S.2.

⁶⁷ Mehmet Yetişgin, “Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları, 1920-1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Y. 2004, C. 20, S. 58, s. 72.

⁶⁸ M. Yetişgin, *Ermenilerin Maraş'tan...*, s. 74.

⁶⁹ Y. Akbıyık, *Milli Mücadelede...*, s. 237.

⁷⁰ C. Gönen, *Ulusal Kurtuluş Savaşının...*, s. 221-222.

⁷¹ F. Ünalp, *Birinci Dünya Harbi Sonunda...*, s. 227-228.

Ermeni ve Rumları da şu şekilde suçlamıştır: “*Bunlar Türk’ün büyük vatanında nimetle yaşamış, refah bulmuş, hakkı tanımış fakat her an mirasına konmak için hainane emeller beslemekten geri kalmamış hainler*”. İzmir’den sonra Maraş’ta da “*cerrahi bir ameliyata*” girildiği, ancak bu ameliyat karşısında Maraşlıların susmadığını ve birlik halinde işgalcilere karşı 15 gün süren bir muharebe gerçekleştirdiğini aktaran yazar, Maraşlıların Ermeni ve Fransızlar karşısındaki mücadelesini övmüştür. Fransızların kendi kuvvet üstünlüğü karşısında Maraşlıların teslim olacağı yanılığısına düştüğüne vurgu yapılmış ve kazanılan zafer karşısında dünyaya şu mesajın verildiğini belirtmiştir:

“Artık ne mert ve güzel göğsünde lekeler ve levsler, ne de saadetini, istirahatını ihlal eden kabuslar ve artık Maraş kahramanlar tarihinin bir mukaddeme-i gururu oldu ve cihana anlattı ki deyuların tılsımı kuvvetleri bile hakkın nermin fakat imanlı kadınlarını kırmaktan acizdir. Dünyaya fazilet nuru vermek arzu edenler, hakkın mihrabı mukaddesi önünde eğilmelidirler. Yoksa her muhteris köklü emellerinin harabesi önünde sızlar”.

Yazar, yazısını “*Bizden Maraş’a, Maraş’ın anlı şanlı evladına ebedi minnet ve şükran*” sözleriyle sonlandırmıştır.⁷²

Maraş’ın kurtuluşundan sonra *Albayrak*’ın galip devletlerin Wilson Prensiplerine uymamasını ve savaş sonrası uygulamaları ile kendi içinde çelişkiye düşmesini ve ikiyüzlü politikasını gündeme getirmiştir. Paris Barış Konferansı’nda İngiliz ve Fransızların Wilson Prensiplerine ters düşen milletlerin geleceklerine ilişkin haksız kararlar almasını eleştirmiş ve kazanılan Maraş zaferine atıfta bulunarak onları özetle şöyle uyarmıştır:

*“Urfa, Maraş hunharlığı, Çanakkale tecavüzünün tekrar etmemesini, hürriyetin kudsiyet-i maneviyesini bilenlerden istirahat ederiz. Vakayı inkılabiye had bir şekil almaktadır. Hakka hürmet etmeyenleri hakkın doğurduğu kuvvet önünde secde ettirmeye insaniyet karar vermiştir. Sözden ziyade faaliyet ihtiyaç olduğuna artık Türkler de iman etti. Maraş’ın şanlı müdafası mevzuumuzun canlı şahididir. Türk’ün kalbi kadar saf olan Maraş afakında Osmanlı bayrağının tekrar temevvüc ettiğini tebşir ederiz. Haksızlığın ölüme mahkum bulunduğunu medeni aleme karşı bir daha kanlı vesaikle ispat ettik. Mücahitlerimizi takdis ve tebrik ederiz.”*⁷³

Yine *Albayrak*’ın haberine göre, Erzurum’da *İbret Yeri* isimli bir piyes grubu tarafından “*Maraş Cinayetleri*” başlıklı piyes sahnelenmiştir. Piyeste Maraş’ın Fransızlar tarafından işgalinden kurtuluşuna kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Fransızların Maraş’ın işgali için görevlendirdiği Fransız General, Fransız kisvesi altındaki Ermeni komitecilerinin ve generalin Ermeni tercümanının tahriklerine ve verdiği yanlış bilgilere aldanarak kanlı olayların çıkmasına neden olmuştur. Bayrak olayının Ermeni tahrikleriyle çıktığının iddia edildiği piyeste, olayları sona erdirmek için Maraş’ın ileri gelenlerinin general ile görüşerek mütareke gereğince Maraş’ın işgal sahası olmadığı ve mütarekenin şartlarına aykırı olduğunu söylemesine rağmen General, Ermeni tercümanının tahriklerine kapılarak Maraş ileri gelenlerini tutuklatmış ve şehre ateş açılması emrini vermiştir. Kadın ve erkek bütün Maraşlıların şehir muharebelerine katılmasıyla Fransızlar Maraş’tan çekilmek zorunda kalmış ve Fransızların gizlice çekildiğini gören Ermeni tercüman akıl sağlığını yitirmiştir.⁷⁴ Maraşlıların mücadeleleri neticesinde Fransızların Maraş’ta çekilmesi nedeniyle Erzurum’da bulunan 15.Kolordu Kumandanlığının kararıyla belediye bahçesinin ismi *Maraş Bahçesi* olarak değiştirilmiştir.⁷⁵ Benzer bir karar Van Vilayet Meclisi idaresince alınmıştır. Van’da Hayrane cami yakınlarında yeni yapılmış olan caddeye *Maraş Caddesi* ismi vermiştir.⁷⁶

Fransa’nın Maraş’tan çekilmesi diğer Türk şehirlerinin kurtulacağı yönünde bir ümidin doğmasını sağlamıştır. Bu anlamda *Albayrak* Başyazarı Müştak Sıdkı, bir yazısında Maraş’ın

⁷² Müştak Sıdkı, “Kurtulan Maraş”, *Albayrak*, 15 Şubat 1920, Sayı: 68, s. 1.

⁷³ Mithat, “Hakkın Galebesi”, *Albayrak*, 19 Şubat 1920, Sayı: 69, s. 1.

⁷⁴ “Maraş Cinayetleri”, *Albayrak*, 19 Şubat 1920, Sayı:69, s. 1.

⁷⁵ “Makam-ı Vilayetten”, *Albayrak*, 23 Şubat 1920, Sayı:70, s. 2.

⁷⁶ “Müteferrik Haberler”, *Albayrak*, 26 Şubat 1920, Sayı:71, s. 2.

kurtuluşunun ve diğer işgal atındaki illerde kazanılan başarıların zafer umudunu arttırdığını vurgulamaktaydı.⁷⁷

Albayrak, Fransız kuvvetlerin Maraş'tan İslâhiye'ye doğru çekilişleriyle ilgili gelişmeleri de yakından takip ederek haberleri sütunlarına taşımaktaydı. Gazetenin bölgeden aldığı bir malumatına göre, Maraş muharebesi sonrasında Maraş'tan Adana'ya 12 vagon yaralı taşınmış ve şehirden çekilen Fransızların çoğu soğuklardan dolayı yollarda ölmüştür.⁷⁸

SONUÇ

Albayrak, Maraş işgaline en başından itibaren milli bir duruş sergileyerek tepki göstermiştir. İşgaller karşısında halkın tepkisini canlı tutmak adına bölgenin Türklüğüne vurgu yapan ve Maraş dahil olmak üzere güney vilayetlerdeki işgallerin haksızlığını anlatan bir yayın politikası takip etmiştir. Maraş halkının moralini ve cesaretini yükseltmek adına özel yazılar yayınlanmıştır.

Gazete, Maraş ve çevresinin tarihi ve nüfusuyla birlikte Türk olduğunu anlatmak suretiyle bu bölgelerin Türk coğrafyasından ayrılamayacağını sürekli vurgulamış ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Fransa ile Avrupa'nın amaçlarını halka anlatarak kamuoyunu uyarmış ve milli bir bilinç oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Gazete, bölgenin işgalini sonlandırma adına farklı bir yöntem daha uygulamıştır. Fransa başta olmak üzere Avrupa kamuoyunun da dikkatlerini bu işgallere çekmeye çalışmış ve böylece dış kamuoyunun ve aydınlarının hükümetlerine baskı oluşturmalarını hedeflemiştir.

Maraş ve çevresinin işgalinin başta Mondros Mütarekesi olmak üzere Wilson Prensiplerine aykırı olduğunu savunan gazete, işgalci Fransa'yı ve Avrupa'yı eleştirirken yumuşak ve barışçıl bir dil kullanarak onları bu politikalarından vazgeçirmeye çalıştığı görülmektedir. Sadece Maraş muharebelerinin olduğu dönemde eleştirisini sertleştirmiştir. Fransa ve Avrupa'yı emperyalist politikalarından vazgeçirmek için kullandığı argümanlar da bir hayli enteresandır. Eşitlik, adalet, hümanizm ve özgürlük gibi kavramlara 1789 Fransız İhtilali ile imza atan ve savunan Fransa'nın Maraş ve çevresini işgal ederek bu değerlerle çeliştiğini öne sürmüştür. Bunun yanı sıra Fransa ile birlikte Batı'nın da 1918 yılında dünyaya ilan ettiği Wilson Prensiplerine ters bir politika yürüttüğünü ifade ederek Batı'yı haksız işgallerden vazgeçmeye davet eden yumuşak bir dil kullanmıştır. Bu anlamda kullanılan bir diğer argüman ise, tarihten gelen Türk-Fransız dostluğuna atıfta bulunulması ve Fransa'nın adaletine olan güvendir.

Albayrak, Wilson Prensipleri ve 1789 Fransız İhtilali'nden yola çıkılarak Batı'nın Osmanlı coğrafyasındaki işgallerini zaman zaman ikiyüzlü politika olarak tanımlamış ve Batı'yı ve halklarını daha fazla kan dökülmemesi ve Batı'nın tarihinin lekelenmemesi adına onları uyarmaktan geri durmamıştır. Maraş'ın işgalinin Türk zaferiyle sonuçlanması neticesinde gazete, bu uyarılarını diğer işgal altındaki şehirler için daha fazla tekrarlamıştır. Maraş'ın kurtuluşu, *Albayrak* tarafından yakından takip edilmiş ve sevinçle karşılanmıştır. Bu zaferden istifade işgalci devletlere üstü kapalı gözdağı verilirken yapılan yayınlarla zaferin diğer işgal altında bulunan vilayetlere umut olması sağlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR), Yer Bilgisi: 97/169, (1337 c 14/15.02.1919).

⁷⁷ Müştak Sıdkı, "Ağaran Ufuk", *Albayrak*, 26 Şubat 1920, Sayı:71, s. 1.

⁷⁸ "Mustahberat-ı Hususiye", *Albayrak*, 4 Mart 1920, Sayı:73, s. 2.

BAO, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH. KMS), 56-1/42 (1338 M 26/21Ekim 1919).

Telif ve Tetkik Eserler

Akbıyık, Yaşar, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Arslanyürek, Yaşar, “İngilizlerin Maraş’ı İşgali”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kahramanmaraş), 2020, ss.16-42.

Başak, Tolga, *Milli Mücadele Günleri’nde Cevat Dursunoğlu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2000.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, “İngiliz İşgali Döneminde Maraş’ta Türk-Ermeni İlişkileri”, *Milli Direnişten İstiklal Harbi’nin İlk Zaferine Maraş’ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss. 279-292.

Doğan, Orhan, “İngiliz ve Fransız İşgali Altındaki Maraş’ın Kurtuluş Mücadelesi (Önemli Olaylar/Öne Çıkan İsimler)”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Ed. Mehmet Özkarcı vd.), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş 2008, ss. 251-274.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Eyicil, Ahmet, “I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi”, *Belleten Dergisi*, Cilt: 67, Sayı: 250, Aralık 2003, ss. 911-948.

Eyicil, Ahmet, “Maraş’ın Örgütlü Bir Şekilde Savunulması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, Cilt: 17 (Özel Sayı), ss. 59-88.

Gönen, Cengiz, *Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın İlk Kahramanı Maraş*, Lazer Yayınları, Ankara 2005.

Günay, Nejla, “Maraş’ın Milli Mücadelesi”, *Milli Direnişten İstiklal Harbi’nin İlk Zaferine Maraş’ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss. 279-292.

Günay, Nejla, “Milli Mücadele’nin İlk Zaferi: Maraş Milli Mücadelesi ve Maraş’ın Kahramanlığı”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 29, Milli Mücadele Özel Sayısı (2019), ss. 47-74.

Kalaycı, İsa, “Yerli ve Yabancı Basında Maraş’ın Milli Mücadelesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2020, Cilt:17 (Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kahramanmaraş Özel Sayısı), ss. 89-112.

Kılıç, Fahri, “Maraş Savunmasında Temsil Heyeti’nin Yürüttüğü Faaliyetler”, *Milli Direnişten İstiklal Harbi’nin İlk Zaferine Maraş’ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss. 197-224.

Kurtcephe, İsrail ve Beden, Aydın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5.baskı, Eğitim Yayınevi, Konya 2015.

Oran, Baskın, “Mondros Silah Bırakışması”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeleri Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, Ed. Baskın Oran, 13.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 110-112.

Özalp, Yalçın, *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele’nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş 1984.

Selvi, Haluk, *Milli Mücadele’de Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Şıvgın, Hale, “Mustafa Kemal’in Maraş’ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 1988, Cilt: 4, Sayı: 11, ss. 481-494.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, 3.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, IV. Cilt, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Uca, Alaattin, “Erzurum’da Milli Mücadele Döneminde Yayınlanan Albayrak Gazetesi’ndeki İlanlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 42, 2010, ss. 259-282, s. 259.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarihi (1789-1994)*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Ünalp, F. Rezzan, “Birinci Dünya Harbi Sonunda Maraş’ın İtilaf Devletlerince İşgali ve Maraş Savunması”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı: 22, Yaz 2018, ss. 205-235.

Ünalp, F. Rezzan, “Sivas Kongresi ve Suriye İtilafnamesi Kararları Ekseninde Maraş’ın Kurtuluşu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Milli Direnişten İstiklal Harbi’nin İlk Zaferine Maraş’ın Kurtuluşununun 100. Yılı*, Ed. Nejla Günay-Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, ss. 101-124.

Yakar, Serdar, (Yay. Haz.), *Maraş Milli Mücadelesinde Arslan Bey*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 2014.

Yetişgin, Mehmet, “Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920-1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 2004, Cilt: 20, Sayı: 58, ss. 65-82.

Sürelî Yayınlar

Albayrak Gazetesi

SPOR ÂLEMİ DERGİSİNE GÖRE İKİNCİ SPOR KONGRESİ (1925)*

SECOND SPORTS CONGRESS ACCORDING TO SPORTS ÂLEMİ MAGAZINE (1925)

Şenay ATAM**
Ahmet Caner ÇATAL***
Murat KURU****

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 29/11/2024 Düzeltme/Revised: 26/12/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Atam, Ş., Çatal, A. C. ve Kuru, M. (2024). Spor Âlemi Dergisine Göre İkinci Spor Kongresi (1925). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 173-184. <https://doi.org/10.52735/bellek.1593235>

ÖZ

Yayım hayatına 6 Kasım 1919 tarihinde başlayan Spor Âlemi Dergisi spor tarihi açısından öneme sahiptir. 1928 yılına kadar yayımlanan derginin imtiyaz sahibi Said Tevfik, başyazarı Burhaneddin Bey'dir. On beş günde bir yayımlanan dergide futbol ağırlıklı olarak boks, tenis, hokey, yüzme, bisiklet, cirit, atletizm gibi diğer spor dalları hakkında okuyuculara bilgilere yer verilmiştir. Dergi, Birinci Dünya Savaşı'nın henüz bittiği, Ankara'da Millî Mücadele'nin başladığı dönemde yayımlanmıştır. Bu durum dergiyi daha ilgi çekici hale getirmektedir. Uzun yıllar süren savaşın insanlarda meydana getirdiği psikolojik ve sosyolojik değişimler spor etkinliklerine de yansımıştır. Spor, özellikle de futbol sadece oynayanlar açısından değil izleyenler açısından da ilgi çeker hale gelmiştir. Özellikle işgal yılları döneminde İstanbul ve Anadolu'daki gençlerin savaş haricinde müsabakalarla karşı karşıya geldiği bir rekabet süreci başlamıştır. Spor Âlemi Dergisi de sporun daha da ilgi çekici hale gelmesi için üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeyi amaç edinmiştir.

Millî Mücadele'nin kazanılması ve ardından 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla her alanda olduğu gibi spor alanında da yeni adımlar atılmaya başlanmıştır. Spor alanında dünyadaki gelişmelerin takip edilmeye başlandığı ve buna ayak uydurulmaya çalışıldığı süreçte ilk defa devletin de 1924 yılı itibarıyla bazı çalışmalar yapmaya başladığı görülmüştür. Bu yılda Birinci Türk Spor Kongresi toplanmış, hatta ulusal düzeyde bir futbol turnuvası düzenlenmiştir. 1925 yılında bu kongrenin ikincisi yapılmış, Başvekil İsmet Paşa kongreye bizzat katılmıştır. Kongrede ele alınan konular ve yapılan konuşmalar ise Spor Âlemi Dergisinin 1 Ekim 1925 tarihli sayısında detaylarıyla anlatılmıştır. Yedinci yılına giren Spor Âlemi Dergisi de bu dönemde haftalık olarak

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, senayatom@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8672-3063

*** Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ahmetcanercatal@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5112-6170

**** Öğretmen, TC. Millî Eğitim Bakanlığı, nebukatzazar@icloud.com, ORCID ID: 0009-0001-1834-937X

yayımlanmaktadır. Spor Âlemi Dergisinde kongre üyelerinin seçimi, kongrede alınan kararlar gibi hususlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle kongrede kesinleştirilen hususların ayrı başlıklar halinde anlatıldığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmada Türk Sporunun yeni şekillenmeye başladığı süreçte Spor Âlemi Dergisinde detayları ile anlatılan İkinci Spor Kongresi'nde ele alınan konular ve bunların Türk sporuna etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Spor Âlemi, Spor Kongresi, Futbol, Türkiye İdman Cemiyeti

EXTENDED SUMMARY

Spor Âlemi Magazine, which started its publication life on 6 November 1919, has an important place in the history of sports. Published until 1928, the magazine's concessionaire was Said Tevfik and its editor-in-chief was Burhaneddin Bey. The magazine, which was published every fifteen days, provided readers with information on sports branches such as boxing, tennis, hockey, swimming, cycling, javelin, athletics, with a focus on football. The magazine was published at the end of the First World War and the beginning of the National Struggle in Ankara. This situation makes the magazine more interesting. The psychological and sociological changes brought about by the long years of war were also reflected in sports activities. Sports, especially football, became interesting not only for those who played but also for those who watched. Especially during the occupation years, a process of competition began in which young people in Istanbul and Anatolia faced each other in non-war competitions. Spor Âlemi Magazine also aimed to fulfil its duty to make sports more interesting.

The successful conclusion of the Turkish War of independence of the Republic of Turkey in 1923 paved the way for the way for the introduction of new initiatives in sports, alongside other areas of national development. Starting in 1924, it was observed that the state began to undertake certain studies for the first time during a period when global developments in sports were being followed and efforts were being made to keep up with them. A Turkish Sports Congress took place this year, and a national football tournament. The second congress of this nature was convened in 1925, and Prime Minister İsmet Pasha was present. The topics discussed and speeches made at the congress were described in detail in the issue of Spor Âlemi Magazine dated 1 October 1925. Spor Âlemi Magazine, which entered its seventh year, was published weekly during this period. The congress, which started at 14:30 on Friday, was held in the meeting hall in the Municipality Building in Ankara. The congress, which lasted for three days, continued with negotiations after İsmet Pasha's opening speech. Issues such as the election of the members of the congress and the decisions taken at the congress were discussed in detail in Spor Âlemi Magazine.

It is noteworthy that the issues finalised in the congress were described under separate headings. In this study, the issues addressed in the Second Sports Congress, which was described in detail in the Spor Âlemi Magazine during the period when Turkish Sports was just beginning to take shape, and their effects on Turkish Sports were emphasised.

At the Second Sports Congress, a number of issues related to sports were discussed and decisions were taken. However, it is seen that the expectations of the writers of Spor Âlemi Magazine were not met in terms of whether the congress was productive or not. Especially after the presidency was passed from Hamdullah Suphi Bey to Fethi Bey, it was emphasised that the discussions were far from their purpose and Fethi Bey remained a spectator. It was stated that the fact that when a delegate expressed an opinion on the unity of sports and the needless gossip should be left aside, it was accepted as a club or personal opinion and another delegate took the floor and tried to refute his opinion was an indication that the congress could not unite around a dominant idea. Although economic insufficiency was one of the main issues complained about by the federations, the fact that no idea was put forward at the congress was seen as a deficiency. Therefore, at the Second Sports Congress, no representative expressed a satisfactory opinion on the value and development of sports, and according to Spor Âlemi Magazine, it was just an empty congress and could not go beyond being a congress where simple problems were solved. Although Spor Âlemi Journal was critical of the Second Sports Congress, it is important for the development of sports in the newly established Republic of Turkey that the leading names of Turkish sports come together and share their thoughts on what to do in order to develop sports.

Keywords: Spor Âlemi, Sports Congress, Football, The Turkish Sport Association.

GİRİŞ

Günümüzde spor olarak adlandırılan faaliyetlerin Türk kültüründe günlük yaşamın bir parçası olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tarihsel süreçte yaşam koşulları nedeniyle fiziki ve ruhsal açıdan güçlü ve sağlıklı olmak zorunda olan Türk insanının o dönemde adı her ne kadar

“spor” olarak adlandırılmamış olsa da bu faaliyetleri günlük rutini içerisinde yaptığını söylemek çok da zorlayıcı bir ifade olmasa gerek. Özellikle ata binmek, ok atmak, güreşmek gibi faaliyetler hem kadınlar hem de erkekler açısından günlük hayatın bir parçasıdır¹. Hatta dönemin insanları için önem taşıyan günlerde koşu ve güreş gibi alanlarda yarışlar düzenlendiği kaynaklarda mevcuttur.

Osmanlı Devleti döneminde sporsal faaliyetlere özellikle savaşa hazır olmak maksadıyla önem verilmiştir. Okçuluk, kılıç kullanımı, güreş, ata binme gibi faaliyetler noktasında talimlere önem verilmiştir. Bu talimlerin yapıldığı ve öğretildiği yerler Enderun Mektebi, Askeri Kurumlar ve Spor Tekkeleridir². Günümüz spor kulüplerine benzer bir yapılanmanın Osmanlı’daki karşılığı Spor Tekkeleridir. Spor Tekkeleri vakıf sistemiyle yönetilmiştir. En önemli özelliği ise vakıf gelirlerinin spor ve spor ve sporcuya harcanmasıdır. Osmanlı Devleti’ndeki tüm bireylere açık olan spor tekkelerinde sağlıklı, becerikli ve güçlü bireyler yetiştirilerek sporcuyu ve savaşçı bir halk oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern Türk sporunun temellerinin atıldığı spor tekkeleri günümüz kulüplüğünün temellerini oluşturmuşlardır.³

Tanzimattan sonraki süreçte her alanda batılılaşmanın yaşandığı dönemde spor, eğitim kurumlarına “riyazet-i bedeniye” (beden terbiyesi) şeklide giriş yapmış, burada da en çok jimnastiğe ağırlık verilmiştir⁴. Birinci Meşrutiyet döneminde ilk defa Türklerin kurduğu spor kulüpleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanların spora olan ilgisinin giderek artmasıyla İkinci Meşrutiyet döneminde hükümet, beden eğitimi ve sporu sadece okul müfredatlarında yer alan beden eğitimi dersinden ibaret görmeyip bir program dâhilinde yaygınlaştırılması için yapılan çalışmalara ortam hazırlamıştır. II. Meşrutiyet dönemine kadar yasal bir çerçeve içerisinde resmi olmadan faaliyetlerini yürüten spor kulüpleri için kanuni düzenlemeler yapılmış, spor faaliyetleri teşkilatlı olarak yürütülmeye başlanmıştır⁵. Hatta Osmanlı Devleti resmi anlamda 1912 yılında olimpiyat oyunlarına katılmıştır⁶. Ancak bu çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu ve sporun ulusal çapta yaygınlaştırıldığını söylemek güçtür.

Osmanlı Devleti’nde modern spor faaliyetleri İstanbul, İzmir ve Selanik gibi belli başlı birkaç merkezin dışında yaygınlık gösterememiş ve halka mâl edilememiştir. Bu şehirlerde çağdaş anlamdaki ilk spor kulüplerini çoğunlukla ekonomik refah seviyesinin görece daha iyi olan Osmanlı topraklarında bulunan yabancılar, ya da Osmanlı azınlıkları tarafından açıldığını vurgulamak gerekir⁷. Türkler tarafından açılan kulüplerin ise ekonomik ve idari sıkıntılarla uğraştıkları bilinmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve akabinde meydana gelen işgaller

¹ Murat Özmaden, “Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı (TİCİ) Dönemi Milli Ruh ve Milli Temsil, Siyasi ve Milli Propaganda ile Ülkeyi Tanıtma-Tanıtmaya Çabaları”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 10, s. 1441.

² Fikret Soyer, “Osmanlı Devleti’nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 1, s. 211.

³ Haydar Gölbaşı, “Osmanlı Devleti’nde Spor Tekkeleri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, s. 43-52.

⁴ Veli Onur Çelik ve Nefise Bulgu, “Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, s. 141.

⁵ Necla Günay, “Osmanlı Devleti’nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü”, *Belleten*, C. 81, S. 292, s. 920.

⁶ Cem Atabeyoğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Spor”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1477; Efkân Canşen, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Spor Politikaları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, s.35; Çağdaş Saydam, “Türkiye’de Spor Politikaları ve İstanbul Planlarında Spor”, *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, Vol. 7, Issues 46, p. 2353.

⁷ Sabri Sami Tüfek, *Cumhuriyet Döneminde Spor (1923- 1938)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 11.

sürecinde okullarda eğitimin bile aksadığı bir dönemde sportif faaliyetlerin düzenli yürütülmesinden bahsetmek pek mümkün değildir⁸.

Türkiye’de spor alanında çağdaşları seviyesinde sistematik biçimde kapsamlı çalışmalar Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonraki süreçte her alanda yapılan kalkınmaya yönelik girişimlerin spora da yansdığı görülmektedir. Her ne kadar maddi imkânsızlık bu dönemde de gün yüzüne çıksa da sporun gelişmesi için neler yapılabileceği ile ilgili spor kongreleri düzenlenmek suretiyle çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bu düzenlenen kongrelerden biri de 1925 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) öncülüğünde gerçekleştirilen İkinci Spor Kongresidir. Bu kongreye dair detaylı bilgiye dönemin spor faaliyetleri hakkında geniş yer veren Spor Âlemi Dergisinden ulaşılabilmektedir.

1. Spor Âlemi Dergisi

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra gelen basın özgürlüğü ile birlikte artan süreli yayınlara spor ile ilgili olanları da eklenmiştir⁹. Spor ile ilgili olarak Mehmed Burhaneddin (Burhan Felek) tarafından yayınlanan “Futbol” ile spor dergiciliği 28 Eylül 1910 tarihinde başlamıştır. Ardından 1911’de Selim Sırrı “Terbiye ve Oyun” dergisini, Cem’i Halidise “İdman” dergilerini çıkarmışlardır¹⁰.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kasım ayında yayın hayatına giriş yapan Spor Âlemi dergisi 10 yıl içerisinde bazen hafta bir bazen iki haftada bir olacak şekilde toplamda 308 kez yayınlanmıştır. Anadolu’nun işgali, Kurtuluş Savaşı ve akabinde Cumhuriyet’in İlanı süreçlerinde de yayın hayatına devam eden dergi, tüm siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen Türkiye’de spora dair bilgiler vermeye çalışmıştır. Derginin imtiyaz sahibi Çelebizade Said Tefvik, başyazarı (sermuharir) Burhaneddin Bey’dir. On beş günde bir yayınlanan ve “yalnız spordan bahseden” resimli dergi olduğu belirtilen Spor Âlemi’nin ilk sayısı 6 Teşrin Sani 1335 (6 Kasım 1919) tarihinde çıkmıştır ve 1928 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir¹¹. Spor Âlemi dergisinde ağırlıklı olarak futbol, boks, güreş, tenis, atletizmin yanı sıra kürek, kayak, bilardo, hokey, paten hokeyi, okçuluk, havacılık, izcilik ve jimnastik gibi tüm spor dallarını kapsayan konular ele alınmıştır. Derginin yayın politikasına bakıldığında sporun sadece beden geliştirilmesi, sağlıklı yaşam gibi fiziksel bir etkinlikten ibaret olmadığını aynı zamanda toplumu batılı yaşam tarzı ve modernleşmeyle tanıştıranın yolu olarak da görmektedir. Dergide İstanbul’dan, Anadolu’dan, Avrupa’dan, bazen de Amerika’dan spor haberleri verilmiş, alanında otorite sporcular tarafından spor dallarının kuralları gibi hususlar yazı ve çizimlerle açıklanmıştır¹².

Derginin yayınlanmaya başladığı yıllar Birinci Dünya Savaşı’nın bittiği mütareke yıllarıdır. Bu yıllarda İstanbul oldukça hareketlidir. İstanbul’un halihazırda olan kozmopolit yapısı işgalcilerin gelmesiyle ileri seviyeye gelmiştir. Kimlikler arası mücadele adeta savaş

⁸ Erol Evcin, “Atatürk’ün Spora ve Sporculara Bakışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 55, s. 306.

⁹ Mustafa Mutlu, “Spor Âlemi Dergisinin Kısa Ömürlü Bir Kardeş Yayını: Keşşaf”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 26, s. 534.

¹⁰ Hakan Aydın, “İdman (1913-1914), İlk Kapsamlı Spor Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.27, s.154.; Hamza Çakır, “Türk Basımında İlk Spor Gazetesi “Futbol””, *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, S. 26, s.170; Zafer Toprak, “Türkiye’de Sporun Tarihi – Spor Âlemi Dergisi ve Türkiye’de İdman,” *Tombak – Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi*, S. 20, 1998, s. 5-9; Faruk Eken, “İlk Resmi Spor Dergisi: Türk Spor Kurumu Dergisi’ne Bir Bakış (1936-1938)”, *Belgi Dergisi*, C.2, S. 20, s. 2539; Levent Ceylan vd., “Türk Spor Politikasının Tarihsel Gelişimi: Devlet ve Spor”, *Sporda Akademik Yaklaşımlar-6*, Ed. İdris Kayantaş ve Mehmet Söyler, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020, s. 178.

¹¹ Toprak, a.g.m., s. 5; Ali Eroğul, Spor Âlemi (1919-1929): *A Turkish Sports Magazine in the Transition Period From the Ottoman Empire to the Turkish Republic*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 44-49.

¹² A. Eroğul, a.g.t., 56-60.

meydanlarından spor sahalarına taşınmıştır. Böylece spor daha çok kitlelere ulaşmış, spor yapanların yanında izleyen taraftar grupları oluşmaya başlamıştır¹³.

Spor Âlemi ise Osmanlı topraklarında dünyadan getirdikleri spor haberleri ile sporun Osmanlı'dan dünyaya açılan penceresi haline gelmiştir. Aynı zamanda dergi sahipleri sporun sevdirmesi ve yaygınlaştırılması için turnuvalar düzenlenmesine öncülük etmişler, Anadolu'daki takımların desteklenmesi için spor malzemeleri ve kupalar göndermişlerdir.¹⁴ Spor Âlemi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresini etkin bir biçimde yansıtmakla kalmamış, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da yayın hayatına devam ederek Türkiye'de sporun sevilmesi ve yaygınlaşması için çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁵

2. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ)'nin Kurulması

Temelleri İstanbul'da atılan TİCİ resmen 31 Temmuz 1922 Pazartesi Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda kurulmuştur¹⁶. Ali Sami (Yen) Bey başkanlık görevine seçilmiş ve kuruluşundan kısa bir süre sonra futbol, güreş ve atletizm federasyonlarının kuruluş süreçleri tamamlanmıştır.¹⁷ Diğer şehirlerde mıntıklar kurularak teşkilâta bağlanmıştır. Mıntıkların kurulmasını takip eden süreçte mıntıka lig maçları düzenlenmeye başlanmıştır. TİCİ'nin Futbol Federasyonu TİCİ'ne bağlı bütün mıntıkların düzenlediği ligler üzerinde etkili ve son karar mercii durumundadır¹⁸.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Ankara hükümetinin spora dair ciddi yaklaşımları 1924 Olimpiyatları'na katılım sürecinde şekillenmeye başlamıştır. 1924 Paris Oyunları'na Selim Sırrı Tarcan'ın komite tarafından davet edilmiş ve buraya gidebilmek için hükümetten yardım istemiştir. Savaştan yeni çıkmış bir devletin bu isteği olumlu karşılayacağını beklemeseler de uluslararası arenada daha görünür olunmasını sağlayacak olimpiyat oyunlarına katılmayı dış politik bir fırsat olarak gören Ankara, mektuba olumlu cevap vermiş ve böyle TİCİ'nin statüsü değişmiştir¹⁹.

TİCİ bundan sonraki süreçte devletin "meşru spor örgütü" durumuna geçmiştir. Olimpiyat Oyunlarına katılmak için başlayan süreç, bunun için gerekli olan federasyonları kurulması, uluslararası birliklere kaydının yapılması yönetim organizasyonunun yapılması gibi bir dizi çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bunun yanında kamuya yararlı dernek sayılması sayesinde çeşitli vergilerden muaf tutulmuş, doğrudan devlet desteği sayesinde de faaliyetlerini hızlandırmıştır²⁰.

Türkiye'yi dışarıda temsil etmeye hükümetçe yetkili kılınmış tek spor örgütü durumuna gelen TİCİ, 5-12 Eylül arasında Birinci Umumi Kongresi'ni Ankara'da Türk Ocağı'nda gerçekleştirmiştir. Kongre başkanlığını Adliye Vekili Necati Bey yapmıştır. Bu kongrede TİCİ'nin yeni nizamnamesi onaylanmış böylece spor yönetiminde kurumsallaşma süreci

¹³ Z. Toprak, a.g.m., s. 5-6.

¹⁴ A. Eroğul, a.g.t., s. 61-63.

¹⁵ Z.Toprak, a.g.m., s. 5-6.

¹⁶ Mehmet Yüce, *Ayak Topu Hikayeleri*, Tam Saha, S. 126, 2015, s. 62; başka bir kaynakta cemiyetin kuruluş tarihi 22 Mayıs 1322 olarak kayıtlıdır bkz. Fevzi Çakmak, "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (Türk Spor Kurumu)", *Türkiye Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>.

¹⁷ F. Çakmak, a.g.m., s.1.

¹⁸ M. Yüce, a.g.m., s. 62.

¹⁹ Harun Özmaden, *Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)'nın Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları, Fonksiyonlarındaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 54.

²⁰ F. Çakmak, a.g.m., s.3; E. Canşen, s. 37, Ç. Saydam, a.g.m., p. 2353; Ömer Faruk Yücel ve Arda Umut Saygın, *Cumhuriyet Devri Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları Çerçevesinde Maç Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 11, S. 1, s. 439.

başlamıştır²¹ Kongrede basketbol, voleybol ve tenis federasyonlarının İzmir’de kurulması teklif edilmiş ve Tenis Federasyonu’nun İzmir’de kurulmasına karar verilmiştir. Bundan başka birçok spor dalı için federasyon kurulması ve spor için belediyelerin ve bakanlıkların işleri kolaylaştırmaları hakkında bir dizi karar alınmıştır. Daha sonra federasyon başkanlarının seçimleri yapılmış, on federasyonun başkanları belirlenmiştir. Bunlar arasından en ilgi çeken elbette futbol federasyonu başkanı seçimi olmuş, ilk futbol federasyonu başkanı Yusuf Ziya (Öniş) Bey olmuştur²².

3. İkinci Spor Kongresi

Türkiye’de sporun geliştirilmesi için yapılan birçok çalışma devam etmiş ve TİCİ’nin ikinci genel kongresi 18 Eylül 1925 Cuma günü Ankara’da belediye salonunda yapılmıştır. Saat 14.30’da başlayan kongrenin açılış konuşmasını Başvekil İsmet Paşa yapmıştır.

İsmet Paşa konuşmasında “şimdiye kadar spora dair yapılan çalışmalara karşılık elde edilen neticelerin istenilen derecede olmadığını ve sarf edilen emeklerin karşılığının istenilen düzeyde olmamasına tahammül edilemeyeceğini belirtmiştir”²³.

Paşa’nın bu sözleri “söyleyen kişi saltanatın gençliğinden habersiz bir veziri değil, Cumhuriyet idaresinin asil ruhlulu, gençliğin samimi ve alakadar mürşidi kıymetli başvekilidir” şeklinde Spor Âlemi Dergisi’nde yorumlanmıştır. Dergi yazarları Paşa’nın konuşmasının bu yüzden önemli olduğunu vurgulamışlardır. İsmet Paşa’nın yüksek fikirli sözleriyle sadece siyasete değil, icabında aynı kuvvetli cümlelerle gençliğe de hitap edebildiğinin üzerinde durulmuştur. Paşa’nın konuşmasının özünde fikri samimiyet ve gençliğe uyarı bulunduğu Spor Âlemi yazarlarının üzerinde durdukları hususlardır.

Paşa kongrede samimi ve açık bir ifade ile iktisadın “irad-ı gayri mütenasip” nazariyesine de dokunmuştur. Konuşmasını “eskiden herkesin hükümet sporu himaye etmeli, Avrupalılar siyasi seyahatlerde bile spor teşkilatlarından istifade ediyorlar” söylemlerinden bahsederek sürdüren İsmet Paşa, hükümetin spora verdiği destek sayesinde bu tarz konuşmaların yersiz olduğunu belirtmiştir. Kamuoyunun ve hükümetin geniş desteğini alan spordan faydalı neticeler beklemenin her Türk vatandaşının hakkı olduğunu da vurgulamıştır.

Paşa muhtemelen Türkiye ve Rusya arasındaki dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi için 1924’te düzenlenen futbol karşılaşmasına atıfta bulunarak “Oldukça eski bir hadise fakat çok canlı hakikatleri ifade eden meşhur anı Moskova seyahati...! Hiç unutamam: “bu olamaz, spor kulüpleri hurredir (hür köle olmayan). Hükümetin ve siyasetin propagandası olmak ne demek ne hakla gideceksiniz” söylemlerinin yersiz olduğunu Paris Olimpiyatlarında başarı elde eden Uruguay örneğiyle açıklamıştır. “Bir Uruguay’ı bizlere haritada arattıran Paris Olimpiyatında temin ettiği muvaffakiyettir. Son Bulgaristan turnesinin Türk-Bulgar siyasi ilişkileri üzerinde ne derin bir tesir yaptığından şüphe var mı? Gazi Paşa’dan tutunuz da en aşağı tabakaya kadar her fert sporumuzla alakadardır”. Ayrıca hükümetin, tüm ekonomik zorluklara rağmen binlerce lirayı ayırdığı sporun bu gibi getirilerinin beklenmesinin normal olduğunu vurgulamıştır.

Günümüzde sahte dostluğun ve açık düşmanlığın sadece iki rakip kulüp arasında değil, aynı kulübün içerisinde de olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı kulüp içerisinde yer alan kişilerin (büyükler, küçükler, gençler, ihtiyarlar dahası futbolcular, atletler, denizciler gibi guruplara tesadüf ederiz). Hatta kulüp içerisinde yer alan gruplar içerisinde bile bir takım girift meselelerden dolayı ayrılıklar olduğunu belirtmiştir. Paşa sözlerine “Gençliğin doğru görüşle, açık sözlülükle, bakir samimiyetlerle birbirlerine bağlanmaları icap ederken, o maalesef

²¹ Ali Emrah Tokatlıoğlu, *İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Spor ve Siyaset İlişkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 42-43.

²² H. Özmaden, a.g.t., s. 102.

²³ *Spor Âlemi*, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 12.

mütekabil bir âdem-i emniyet, çetrefil bir samimiyet, muzır bir zıddiyetle yekdiğerine alakadardır”. Böyle bir durumun sporun içerisinde yer almasının Ateşin bir çora teşkil etmesi lazım gelen gençliğin ta içerisinde böyle şahsi menfaat ve şahsi menfaatlerin öne çıktığı spor anlayışı ile vatanın kendilerinden beklentileri arasında uçurum olduğunu belirten İsmet Paşa sözü spor oluşumlarına da getirmiştir. “Her husustaki teşkilatımız gibi sporda da ala maşallah federasyonlar, mıntıklar, birlikler tas tamam ve yerli yerindedir. Fakat bunların vaziyetini biz bir türlü anlayamıyoruz” diyerek kuruluş maksadı gençlerin fikri ve bedeni gelişimlerini sağlamak olan federasyon ve kuruluşların kendi şahsi menfaatlerinden dolayı birbirleriyle hasım olan birkaç “kodaman”ın hâkim olduğu birtakım grupların elinde kaldığını ifade etmiştir. Cahil çocuk, lise talebesi, akli eren ermeyen herkesin buna alet olduğunu belirten İsmet Paşa, sporda şeffaflığa ve samimiyete vurgu yapmıştır. Üstelik bunun sporun gelişmesine mani bir durum olduğundan üzerinde hassasiyetle düşünülmesi gerektiğini söyleyerek federasyon ve kulüpleri bu konuda uyarmıştır.

Spor Âlemi Dergisi’nin Paşa’nın bu konuşmasına bakışı ise “kongrede çeşitli övgüler, teşekkürler bekleyenlerin İsmet Paşa’nın samimiyeti, açık kalpliliği ve tok sözlülüğüyle karşılaştıkları, Başvekalin sözlerinin gençlik ve sporla ilgilenenler için üzerinde ciddiyeyle düşünülmesi lazım gelen veciz bir ders, şimdilik samimi bir ihtardır” şeklinde yorumlanmıştır.

İsmet Paşa konuşmasında yeni Türkiye’mizin esaslarını vurgulamış aynı tatbikin kulüplere de uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Paşa, Yeni Türkiye’nin dünyada diğer hükümetler arasında güzide bir yerde, her türlü baskı ve tahakkümden uzak, hür ve yeni bir vatanın adı olduğunu bunun spora da yansımaları beklediğini şu sözlerle aktarmıştır:

“Bu kıymetli fikri sporumuza da tatbik ederek diyeceğim ki: “kulüpler içinde kulüpçülükten bağımsız, üyeleri arasında tam bir samimiyet, ahlak ve karakter, ilkelerine sadakat, teşkilatlarında her türlü menfaat, baskıcılık ve tahakkümlerden bağımsız, kaynakları bol bir gençlik, vesaiti bol faal bir spor teşkilatı, bu spor teşkilatı Türkiye Cumhuriyeti’nde de müessesdir. Ben bekliyorum bu günü, böyle günü...!. İsmet Paşa bu sözlerle konuşmasını noktalamış sporun öneminden, Türkiye’nin uluslararası arenada tanınırlığına vereceği desteğin küçümsenmemesi gerektiğini, sporun dayanışma ve samimiyetin yanında son zamanlarda toplumu birleştirici bir güç olduğunu vurgulamış ve konuşmasının ardından kongreyi başlatarak salondan ayrılmıştır.

4. İkinci Spor Kongresinin Çalışmaları

İsmet Paşa’nın açış konuşmasının ardından çalışmalarına başlayan kongrede öncelikle divan seçimi yapılmıştır. Kongre Divan başkanlığına Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, ikinci başkanlığına Fethi Tahsin Bey (futbol hakemi ve Hilal Spor Kulübünün kurucu başkanı) tayin edilmiştir. Katipliğe Kenan Bey, Saim Turgut Bey, Feridun Dünder Bey ve Hami Bey seçilmişlerdir²⁴.

Hamdullah Suphi Bey kongre konuşmasından sonra işlerinin çokluğundan bahsederek başkanlığı ikinci Başkan Fethi Tahsin Bey’e terk etmiş, Fethi Tahsin Bey kongrenin sonuna kadar başkanlığı başarıyla yerine getirmiştir.

Müzakereler, kongrenin başlamasından bir gün evvel mıntıklardan gelen temsilciler tarafından hazırlanan gündem maddeleri çerçevesinde devam etmiştir. Öncelikle federasyon yetkilileri raporlarını sunmuş, genellikle maddi sıkıntılardan duyulan rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

Bundan sonra TİCİ’nin nizamnamesinin tadilatıyla meşgul olmak üzere Ali Sami, Yusuf Ziya, Burhaneddin, Ahmed Şerafeddin ve Üsküdar İdman Ocağından Şevket Beylerden

²⁴ H. Özmaden, a.g.t., s. 102.

mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir. Edirne mıntkasından Ekrem ve Trabzon mıntkasından Celal Beyler de hesap müfettişi seçilmişlerdir. Tadil komisyonu nizamnamenin tadil edilecek maddeleriyle meşgul olurken müfettişler de 1924 ve 1925 senelerinin genel merkez ve federasyonların muhasebelerini tetkik etmişlerdir.

Kongrenin gündem maddeleri olarak Askeri Mıntkalar Nizamnamesi, Sporculara Verilen Cezaların Affı Meselesi, Maarif Spor Teşkilatı, TİCİ Nizamnamesinde Yapılan Bazı Tadilatlar, Federasyon Seçimleri, İdmançılar Bayramı konuları ele alınmış ve karara bağlanmıştır.

5. İkinci Spor Kongresinde Karara Bağlanan Konular

5.1. Askeri Mıntkalar Nizamnamesi

Kongrede asker sporcuların vaziyeti gündeme gelmiş ve ordu mensuplarının spor yapmasını sağlamak amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. Askeri mıntkalar için düzenlenen layihanın maddeleri görüşülmüştür. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı (Genel Kurmay) Talim ve Terbiye Reisi Miralay Hüseyin Hüsnü Emir Bey, heyete hazırladığı layihayı vermiş ve on iki maddeden oluşan layihasını müdafaa etmiştir.

Yapılan müzakereler neticesinde askeri mıntkalar layihası ile ilgili olarak şu kararlar alınmıştır:

a. En aşağısı alay olmak üzere her alay bir spor yurduna sahip olacaktır. Alay olmayan yerlerdeki askerler sivil kulüplerde müsabaka yapabilecektir.

b. Sivil ya da zabıt olan askeri okul öğrencileri bu askeri yurtlar haricinde hiçbir kulübe giremezler.

c. Teşkilat-ı askeriye içerisinde bulunan askeri müesseseler, asker alım dairelerinde okul ve hastanelerde bulunan sivil memurlar sivil kulüplere girebilirler. Yedek subay adayları hizmet görevini yapanlar önceden mensup oldukları kulüpler buldukları şehirde ise eski kulüpleriyle ilişkileri devam edecektir. Yalnız mensup oldukları askeri yurtda ve eğer yurtda mensup ise eski takımına karşı oynamayacaklardır. Askeri yurtlar buldukları yerin spor mıntkalarında bir kulüp gibi lig maçlarına iştirak edebilirler. Askeri takım mıntka şampiyonluğu kazanırsa Türkiye müsabakalarına iştirak için Ankara'ya gidecek ve masrafları federasyon tarafından karşılanacaktır.

d. Milli ve karma takımlarda bulunan askerler mensup oldukları garnizon kumandanından müsabaka eğer memleket haricinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye izniyle Savunma Bakanlığında müsabaka için izin alacaklardır. Bütün askeri teşkilat bir mıntka addedilir. Mıntka reisi de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisidir.

Ordu spor teşkilatının düzenlenmesinden sonra diğer gündem maddelerine geçilmiştir²⁵.

5.2. Sporculara Verilen Cezaların Affı

Yıl içerisinde çeşitli sebeplerle ceza alan sporcuların cezalarının affı kongrede gündeme gelen diğer bir konudur. Futbol Federasyonu Başkanı Yusuf Ziya Bey özellikle İstanbul sporunu ilgilendiren 13 imzalı bir takrir vermiştir. Bu takrir ile spor teşkilatının henüz genç olması hasebiyle kesinleşen ya da henüz kesinleşmemiş cezaların kaldırılması talep edilmektedir. Bu talebi Güreş Federasyonu Başkanı Burhaneddin Bey de teyit etmiş fakat İstanbul murahhaslarından Mahmud Eşref ve bilhassa Şerafeddin Beylerin verdiği izahat üzerine bu takrir reddedilmiştir. Cezaların affıyla ilgili Şerafeddin Beyin verdiği takrir 75 oy ile kabul edilmiş ve buna göre önceden verilen ve kesinleşen cezalar aff edilmiştir. Özellikle şikeye cüret edenlerin şiddetli biçimde cezalandırılması hususuna takrirda yer verilmiştir.

²⁵ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 13.

Kulüp değiştirdiği gerekçesiyle cezalandırılan oyuncular bu takrime göre cezalandırılacak grupta yer almadığından cezaları af olunmuřtur²⁶.

5.3. Maarif Spor Teşkilatı

Maarif teşkilatı meselesi kongrede mevzu bahis olan ve genel hatlarıyla karara bağlanan bir konu olmuştur. Maarif Vekaletinin tespit ettiği esaslara göre öğrenciler 17 yaşından evvel futbol oynayamayacaklardır. Bu yaştan sonra da ancak kendi okullarının kulübünde oynayabileceklerdir. Bu kararlar için sebep olarak öğrencilerin spor ve bilhassa futbol yüzünden tembellik ettiklerinin ileri sürülmesidir. Maarif Vekilinden konu ile ilgili olarak görüş istenmiş ve O da eğitim bakımından düzenlilik göstermeyen öğrencinin futbol oynamasına ve kulüplere girmesine mâni olmak şeklinde bir fikir ileri sürmüştür. Böylece öğrencilerin futbol oynamak ve bir kulübe girebilmek için daha fazla çalışması amaçlanmıştır.

Spor Âlemi Dergisi bu konuya biraz mesafeli yaklaşmıştır. Bu haliyle yapılan bir düzenlenme ile kulüplerin olumsuz etkileneceğini zira kulüplerin en kıymetli üyelerini öğrencilerin oluşturduğunu vurgulamıştır. Bir taraftan futbolda gelişme sağlanabilmesi için binlerce lira harcanırken alınacak bu kararın istenilen gayeden uzaklaşmak demek olacağı belirtilmiştir. Dergi yazarları Maarif Vekaletinin bu meseleye memleket sporu için zarar gelmeyecek bir şekilde yaklaşacağını umduklarını beyan etmiřlerdir²⁷.

5.4. Nizamnamede Yapılan Tadilat ve Seçimler

Kongrenin son günü TİCİ Nizamnamesinde zaman içerisinde duyulan ihtiyaçlara binaen bazı maddelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Kongrenin ilk gününde konuyla ilgili oluşturulan encümenin yaptığı çalışmalar neticesinde önerdikleri düzenlemeler okunmuş ve bu öneriler genellikle kabul görmüştür.

Yapılan tadilata göre bundan böyle mıntıklar fennî, idarî, malî bütün hususlar için doğrudan doğruya federasyonlarıyla temas edecektir. Yalnız tescil ve bütçe konularında eskiden olduğu gibi genel merkeze bilgi verilecektir. Kulüplere verilen cezalar ikinci derecede mıntika merkezi tarafından incelendikten sonra karara bağlanacaktır nihai karar ise federasyon tarafından verilecektir.

Verilen ilk karar birkaç kulübü ilgilendirecek mahiyette ise TİCİ başkanlığında federasyonların başkanlarının katıldığı divan kurulunda görüşüldükten sonra karara bağlanacaktır.

5.5. TİCİ Genel Merkezinin Yeniden Yapılandırılması

TİCİ Merkezi Ankara'da olduğu için genel merkezin Ankara'da kalması kararlaştırılmıştır. Her üç ayda bir genel merkezde bir toplantı düzenlenecektir. Genel merkeze diğer mıntıklardan birer murahhasın gelmesi uygun görülmüş ve bunun için de bir seçim yapılmıştır. Neticede Ankara mıntikasından binbaşı İsmail Hakkı, Edirne mıntikasından Ekrem, İzmir mıntikasından da Hamid Arslan beyler genel merkez azalığına seçilmiřlerdir²⁸.

5.6. İdman Bayramı Günü

Sporun gençler arasında yaygınlaştırılması ve sevdirmesi, milli birlik ve beraberliğin artırılması maksadıyla kongrede Cumhuriyet'in ilanı gününün İdman Bayramı günü olarak belirlenmesi ve kutlanması kararlaştırılmıştır. O gün Türkiye'nin her tarafından hayır kurumları

²⁶ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 13.

²⁷ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 14.

²⁸ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 14.

yararına büyük spor turnuvaları düzenlenmesi ve bununla ilgili çalışmaların yapılması uygun görülmüştür²⁹.

5.7. Genel Merkez Yönetim ve Federasyonların Belirlenmesi

Genel merkez ve federasyon başkanlıkları için seçimler yapıldıktan sonra kongre bitmiştir. Yapılan seçim neticesinde TİCİ Başkanlığına Ali Sami Yen seçilmiştir. İkinci başkanlığa Saib Servet Bey, Yazı İşlerine Kamil Bey, Muhasebe ve Vezne işlerine Ferid Faik Bey ve üyeliklere de İsmail Hakkı (Ankara), Ekrem (Edirne), Hamit (İzmir) Beyler seçilmişlerdir. Federasyon Başkanlıkları ise şu şekilde teşekkül etmiştir.

Futbol Federasyonu: Başkan Yusuf Ziya (102 oy ile) Bey; İkinci Başkan Fethi Tahsin, Yazı İşleri Sedat Rıza, Muhasebe ve veznedar Ahmed Şerefeddin, Müfettiş Saim Turgut Beyler.

Atletizm Federasyonu: Başkan Unvan (107 oy ile) Bey, İkinci Başkan Burhaneddin, üyeler ise Refik Cevdet, Fethi, Ahmet Fikri Beyler.

Güreş ve Halter Federasyonu: Başkan Burhaneddin Bey, İkinci Başkan Fikri, üyeler Seyfi ve Sadullah Vehbi beyler.

Su Sporları Federasyonu: Başkan Bahriye kumandanı Celal Bey, İkinci Başkan Farisi Bey, üyeler Selahaddin Hayreddin ve Kâmil Beyler.

Hokey Federasyonu: Başkan Tahir Bey, İkinci Başkan Hakkı Bey, üyeler Feridun Şinasi ve Mahmud Eşref Beyler.

Tenis Federasyonu: Başkan Mustafa Server Bey, İkinci Başkan Galip Bey, üye Zeki Bey.

Boks Federasyonu başkanlığına Kemal Ragıp Bey yeniden seçilmiştir³⁰.

Spor Âlemi Dergisi'ne göre yapılan seçimler bazı kişilerin propaganları etrafında şekillenmiş ve Türk sporu için istenilen netice gerçekleşmemiştir. Seçilen kişilerin önyargılarını bir tarafa bırakarak tarafsız bir şekilde Türk sporunun gelişmesi için çalışmaları yönünde telkinde bulunulmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kasım ayında yayım hayatına giriş yapan Spor Âlemi Dergisi Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Türkiye'de sporun halka sevdirilip benimsenmesi için önemli yazıların yayınlandığı bir spor dergisi olmuştur. Dergide Türk halkına yabancı olan spor dallarının tanıtılmasından, yapılan spor faaliyetlerinin duyurulmasına birçok önemli konulara değinilmiştir. Türkiye'de sporun geleceği ile ilgili önemli planlamaların yapıldığı spor kongreleri de dergide kendine yer bulmuştur. İkinci Spor Kongresinde spora dair birtakım meseleler görüşülmüş ve kararlar alınmıştır. Ancak kongrenin verimli geçip geçmediği noktasında Spor Âlemi Dergisi yazarlarının beklentilerinin karşılanmadığı görülmektedir. Özellikle başkanlığın Hamdullah Suphi Bey'den Fethi Bey'e geçtikten sonra tartışmaların amacından uzak seyrettiği ve Fethi Bey'in de buna seyirci kaldığı vurgulanmıştır. Sporun birleştiriciliği ve gereksiz dedikoduların bir tarafa bırakılması yönünde bir delege bir fikir attığında bunun bir kulüp ya da şahsi görüş kabul edilip bir diğerinin söz alıp onun görüşünü çürütmeye çalışması gibi hadiselerin yaşanmasının kongrenin hâkim bir fikir etrafında bütünleşemediğinin göstergesi olarak

²⁹ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 14.

³⁰ Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4, s. 14.

belirtmiştir. Federasyonlar tarafından şikâyet edilen konuların başında ekonomik yetersizlik gelmekle birlikte çözüm noktasında kongrede herhangi bir fikrin ortaya konulmamış olması bir eksiklik olarak görülmüştür. Dolayısıyla İkinci Spor Kongresinde sporun hakettiği değeri görmesi ve geliştirilmesi noktasında hiçbir temsilci tatmin edici fikir beyan etmemiş ve Spor Âlemi Dergisi'ne göre öylesine boş geçmiş ve basit sorunların halledildiği kongre olmaktan öteye gidememiştir. Her ne kadar Spor Âlemi Dergisi İkinci Spor Kongresi için eleştirel yaklaşmış olsa da henüz yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde sporun gelişebilmesi için Türk sporunun önde gelen isimlerinin bir araya gelip neler yapılacağı ile ilgili düşüncelerini paylaşımları sporun gelişimi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınlar

Spor Âlemi, 1 Ekim 1925, 7. Yıl, S.4.

Tetkik Eserler

Atabeyoğlu, Cem, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Spor”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1474-1518.

Aydın, Hakan, “İdman (1913-1914), İlk Kapsamlı Spor Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 27, 2009, ss. 153-170.

Canşen, Efkan, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Spor Politikaları”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 17, S. 1, 2015, ss.33-48.

Ceylan Levent vd., “Türk Spor Politikasının Tarihsel Gelişimi: Devlet ve Spor”, Sporda Akademik Yaklaşımlar-6, (Ed. İdris Kayantaş ve Mehmet Söyler), Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020.

Çakır, Hamza, “Türk Basınında İlk Spor Gazetesi “Futbol””, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S. 26, 2008, ss.169-196.

Çakmak, Fevzi, “Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (Türk Spor Kurumu)”, Türkiye Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>.

Çelik, Veli Onur ve Bulgu Nefise, “Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 24, 2010, ss. 136-140.

Eken, Faruk “İlk Resmi Spor Dergisi: Türk Spor Kurumu Dergisi’ne Bir Bakış (1936-1938)”, Belgi Dergisi, C.2, S. 20, 2020, ss. 2537-2552.

Eroğul, Ali, Spor Âlemi (1919-1929): A Turkish Sports Magazine In the Transition Period From the Ottoman Empire to the Turkish Republic, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Erol Evcin, “Atatürk’ün Spora ve Sporculara Bakışı”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 33, S. 55, 2014, 303-78,

Gölbaşı, Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Spor Tekkeleri”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 15, 2018, ss. 43-52.

Günay, Necla, “Osmanlı Devleti’nde Kurulan Spor Cemiyetleri ve Jimnastik Derslerinin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü”, Belleten, C. 81, S. 292, 2017, ss.917-946.

Mutlu, Mustafa, “Spor Âlemi Dergisinin Kısa Ömürlü Bir Kardeş Yayını: Keşşaf”, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.10, S. 26, 2021, ss. 533-554.

Özmaden, Harun, Cumhuriyet Dönemi İlk Spor Teşkilatı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (1922-1936)’nın Yapılanma Sürecinde Beden Eğitimi ve Sporun Fonksiyonları, Fonksiyonlarındaki Değişimler ve Toplumsal Hayata Etkileri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1999.

Özmaden, Murat, “Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı (TİCİ) Dönemi Milli Ruh ve Milli Temsil, Siyasi ve Milli Propaganda ile Ülkeyi Tanıma-Tanıtmaya Çabaları”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, C. 7, S. 10, 2010, ss. 1439-1457.

Saydam, Çağdaş, “Türkiye’de Spor Politikaları ve İstanbul Planlarında Spor”, International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences, Volume 7, Issues 46, p. 2352-2363.

Soyer Fikret, “Osmanlı Devleti’nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 24, S. 1, 2004, ss. 209-225.

Tokatlıoğlu, Ali Emrah, İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türkiye’de Spor ve Siyaset İlişkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Toprak, Zafer, “Türkiye’de Sporun Tarihi – Spor Âlemi Dergisi ve Türkiye’de İdman,” Tombak – Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi, S. 20; 1998, ss. 5-9;

Tüfek, Sabri Sami, Cumhuriyet Döneminde Spor (1923- 1938), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

Yüce, Mehmet, “Ayak Topu Hikayeleri”, Tam Saha, S. 126, 2015, ss. 60-65;

Yücel, Ömer Faruk, Saygın, Arda Umut, “Cumhuriyet Devri Beden Terbiyesi ve Spor Politikaları Çerçevesinde Maç Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, C. 11, S. 1, 2023, s. 437-473.

Kitap İncelemesi / Book Review

Ahmet Çaparlar, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik, Kitabevi, İstanbul 2024, XX+300 sayfa, ISBN 978-625-8055-66-5*

Ahmet Çaparlar, 1828-1829 Ottoman-Russian War: Campaign Organization and Logistics, Kitabevi, İstanbul 2024, XX+300 pages, ISBN 978-625-8055-66-5

Akif BAYĞIN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 24/06/2024 Düzeltme/Revised: 13/12/2024 Kabul/Accepted: 17/12/2024

Kitap İncelemesi / Book Review

Atf / Cite as: Baygın, A. (2024). Ahmet Çaparlar, *1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik*, Kitabevi, İstanbul 2024, XX+ 300 sayfa., ISBN 978-625-8055-66-5. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 185-190.
<https://doi.org/10.52735/bellek.1504406>

ÖZ

Ahmet Çaparlar'ın “1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik” başlıklı eserinde, 1828-1829 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen savaşlar, askerî sefer organizasyonu ve lojistik stratejiler kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Özellikle askerî seferlerin organizasyon ve lojistik stratejileri üzerine yoğunlaşan bu eser, savaş sürecindeki başarı ve başarısızlıkların derinlemesine bir analizini gerçekleştirmektedir. İlk olarak 2022 yılında doktora tezi olarak tamamlanan ve 2024 yılında kitap formatında yayımlanan bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin askerî tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden çatışma dönemini detaylı bir şekilde incelemektedir.

“1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik” başlıklı eser, giriş bölümü, dört ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Yazar “Giriş” (s.1-23) bölümünde, araştırma konusunun temel sorunlarını tanımlayarak, araştırma yöntemini, amaç ve önemini açıklamaktadır. Ayrıca, bu bölümde literatürdeki çalışmalarla karşılaştırmalı bir bakış açısı sunarak, boşlukları tespit etmektedir. Çaparlar, literatürdeki mevcut araştırmaların genellikle belirli savaş dönemlerine odaklanıldığını veya askerî hareketlerin yalnızca taktik

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doktorant, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-mail: akfbygn@gmail.com, **ORCID: 0000-0002-6968-790X**

boyutlarıyla sınırlandırıldığını tespit ederek, bu boşluğu kapsamlı bir lojistik ve organizasyon analiziyle doldurmayı hedeflemektedir. Metodolojik olarak, Ahmet Çaparlar'ın "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik" başlıklı çalışması, zengin ve çeşitli kaynak materyalleri içermektedir. Çaparlar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlardan elde edilen belgeleri temel alarak, savaş dönemindeki yazışmaları, emirleri ve raporları detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Bu belgeler, savaşın idaresi ve lojistik organizasyonunun nasıl yürütüldüğüne dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Araştırmada ayrıca, dönemin önemli isimlerinin mektup ve günlükleri gibi birincil kaynaklar da değerlendirilmiştir. Bu kaynaklar sayesinde dönemin siyasi ve askerî liderlerinin karar alma süreçlerine ışık tutulmuştur. Giriş bölümünde tanıtılan ve sıklıkla atıfta bulunulan kaynaklar arasında, Baron Von Moltke'nin gözlemlerini içeren ve savaşın Balkan cephesindeki Rus harekâtını anlatan *1828 Seferi*, adlı eserleri öne çıkar. Ayrıca, Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi'nin *Târih-i Lûtfî* adlı eseri gibi dönemin Osmanlı kaynaklarından yararlanılarak, savaşın Osmanlı yönetimi ve halk üzerindeki etkilerine dair değerli bilgiler sunulmaktadır¹. Bu kaynakların bir araya getirilmesi Çaparlar'ın eserine derinlik kazandırmış ve dönemin askerî ve lojistik organizasyonlarına dair kapsamlı bir anlayış sunmuştur.

Eserin ilk bölümü (s. 25-100) "Seferberlik ve Ordu" başlığı altında, savaş öncesinde alınan siyasi ve askerî kararları, seferberlik uygulamalarını ve ordu teşkilatındaki yeniden yapılanma süreçlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bölüm, Osmanlı Devleti'nin savaşa nasıl hazırlandığını, ordu düzenlemelerini, seferberlik çağrılarını ve ilk askerî harekâtları detaylı bir şekilde incelemektedir. Özellikle, Rusya'nın savaş ilanının ardından Osmanlı yönetiminin verdiği tepkiler ve alınan stratejik kararlar, orduya yapılan yenilikler ve lojistik planlamalar üzerinde durarak Osmanlı Devleti'nin savaş ilanını müteakip ilk adımlarını ve karşı harekât planını detaylandırır. Rusya'nın tehditkâr tavırları karşısında, Osmanlı yönetimi, mevcut askerî gücünü yeniden yapılandırmak ve güçlendirmek için acil önlemler almıştır. Seferberlik ilanı, askerî depoların tekrar donatılması, yeni asker toplama ve eğitim kamplarının kurulması gibi çeşitli stratejik adımlar atıldığı görülmektedir².

Birinci bölümde ayrıca, Osmanlı'nın sınır kalelerini güçlendirme çabalarına da yer verilmiştir. Rus ordusunun muhtemel ilerleyiş rotaları göz önünde bulundurularak, stratejik öneme sahip kalelerin tamirata ve tahkimat süreçlerine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı mühendislik birimlerinin üstlendiği roller, yaşanan teknik ve lojistik sorunlar, kullanılan malzemeler ve inşaat teknikleri üzerinde durulmaktadır³. Çaparlar, savaşın ilk dönemlerinde Osmanlı ordusunun personel sayısını artırma yöntemlerini de analiz etmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye gibi yeni ve modern birliklerin kurulduğu, ayrıca yerel halktan ve dış bölgelerden gönüllü veya zorunlu asker toplama faaliyetleri detaylandırılır. Bölgeden bölgeye asker sayısını artırmak için yapılan seferberlik çağrıları ve bu çağrılara halkın verdiği tepkiler üzerinde durulmuştur⁴. Ordu için gerekli lojistik desteğin sağlanması, bu bölümde önemli bir yer tutar. Askerî birliklerin yiyecek, giyecek ve mühimmat ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, lojistik yolların nasıl güvenli hale getirildiği ve bu süreçte uygulamada yaşanan aksaklıklar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, savaş sırasında hastalıklarla ve yaralanmalarla başa çıkmak için kurulan sağlık birimleri ve seyyar hastaneler hakkında bilgiler verilmiştir.

Eserin ikinci bölümü (s. 101-141) "Silah ve Mühimmat" başlığı altında, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı ordusunun cephanelik yönetimi ve silah tedarik stratejilerini incelemektedir. Bu bölüm, Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında lojistik faaliyetlerine yönelik çözüm yöntemlerinin detaylarını barındırmaktadır. Çaparlar, bu süreçte kullanılan silah çeşitlerinden, mühimmat üretimine, tedarik yollarından, saha operasyonlarına kadar bir dizi konuyu ele almaktadır. Osmanlı ordusunun savaş için gerekli olan temel silah ve mühimmat çeşitlerini ve bunların tedarik edilme yollarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca ordunun kullanımında olan tüfekler, topçular ve hafif silahlar gibi sıcak çatışma araçlarının yanı sıra, barut, kurşun gibi temel mühimmatların nasıl ve nereden sağlandığı üzerinde durulur. Silahların ve mühimmatın üretim süreçleri ve bakım operasyonları, bu bölümün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çaparlar, Osmanlı Devleti'nin yerel imkanlarını kullanarak nasıl bir silah üretim kapasitesi geliştirdiğini, bu silahların bakım ve onarım işlemlerinin nasıl yürütüldüğünü detaylandırır. Ayrıca, savaş sırasında ele geçirilen mühimmat ve silahların yeniden kullanılabilir hale getirilme süreçlerine de değinmektedir. Savaşın seyrini doğrudan etkileyen lojistik sorunlar ve bu sorunlara

¹ A. Çaparlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 3-4.

² A. Çaparlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 161.

³ A. Çaparlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 32.

⁴ A. Çaparlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 31.

getirilen çözümler, bu bölümde geniş bir şekilde işlenen diğer bir konudur. Osmanlı'nın silah ve mühimmat tedarikinde yaşadığı zorluklar, tedarik yollarının güvenliğini sağlama çabaları ve acil durumlar için alınan stratejik kararlar ele alınır. Bu kapsamda, savaş alanına yakın bölgelerde kurulan geçici silah fabrikaları ve mühimmat depoları hakkında bilgiler verilmektedir. Çapırlar, Osmanlı ordusunun savaş koşullarına adaptasyon yeteneğini ve teknolojik yeniliklere açıklığını da bu bölümde vurgulamaktadır. Özellikle, yeni silah teknolojilerini entegre etme ve mevcut silah sistemlerini modernize etme çabaları, ordunun savaş dönemindeki performansını artırma yolundaki önemli faktörler arasında değerlendirilir. İkinci bölüm, özellikle belirli muharebeler ve çatışmalar sırasında silah ve mühimmat organizasyonunun pratikte nasıl işlediğine dair örnek olay incelemeleri ile zenginleştirilmiştir⁵. Bu incelemeler, teorik planlamaların sahada nasıl uygulandığını ve karşılaşılan zorlukların nasıl üstesinden gelindiğini gösterir.

Eserin üçüncü bölümü (s. 143-186) "Ulaşım ve Haberleşme" başlığını taşımaktadır ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin ulaşım ve haberleşme ağlarının nasıl işlediğine dair detaylı bir analiz sunmaktadır. Çapırlar bu bölümde, savaşın seyrini etkileyen lojistik ve iletişim stratejilerini, karşılaşılan engelleri ve getirilen çözümleri incelemiştir. Bölüm, Osmanlı'nın savaş sürecinde kullandığı ana ulaşım hatlarını ve menzil noktalarını tanımlayarak başlar ve bu yolların tarihi önemi, stratejik konumu ve savaş döneminde nasıl kullanıldığına dikkat çekmektedir. Çapırlar, menzil sisteminin savaş zamanında lojistik destek sağlamadaki rolünü ve Osmanlı ordusunun hareket kabiliyetini nasıl artırdığını detaylandırarak savaş sırasında ordunun merkez ile cephe arasında ve cepheler arası haberleşmeyi nasıl sağladığını, kullanılan teknik ve araçları incelemiştir⁶. Bunlara ek olarak, o dönemdeki mektupçular, haberciler ve ilk telgraf hatlarının kullanımı gibi konulara değinmektedir.

Savaş sırasında ulaşım yollarının bakımı ve onarımı, bu bölümde ayrıca ele alınan bir konudur. Çapırlar, sefer yollarının nasıl ve kimler tarafından yapıldığını, bu yolların stratejik önemini ve savaşın seyrini nasıl etkilediğini tartışır. Yol yapım ve onarım çalışmalarının lojistik üzerindeki etkileri, savaşın lojistik yönlerini anlamada kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı'nın savaş sırasında kullanılan ulaşım araçları ve nakliyat organizasyonu, bu bölümde detaylı bir şekilde incelenir. Çapırlar, at arabalarından kamplara kadar kullanılan çeşitli taşıma araçlarını, bu araçların nasıl ve nerede kullanıldığını ve savaşın lojistik yükünü taşıma kapasitesini nasıl etkilediğini ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nin deniz ve nehir yollarını kullanarak nasıl bir lojistik avantaj sağladığı, bu bölümde incelenen bir diğer önemli konudur⁷. Çapırlar, Osmanlı donanmasının ve nehir taşımacılığının savaş sırasında nasıl kullanıldığını, bu yolların stratejik önemini ve savaş dönemindeki operasyonlara nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaktadır.

Eserin dördüncü bölümü (s. 187-247) "İaşe Temini ve Beslenme", 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı ordusunun iaşe tedariki ve askerlerin beslenmesi konularını ele almaktadır. Çapırlar, bu bölümde savaş sırasında ordunun yemek, su ve diğer temel ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, lojistik destek sistemlerinin etkinliği, karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklara getirilen çözümler üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm, Osmanlı ordusunun iaşe tedarik sürecine genel bir bakış sunmaktadır. Çapırlar, savaş sırasında gıda stoklarının nasıl yönetildiğini, hangi tür gıdaların tercih edildiğini ve bunların cepheye nasıl ulaştırıldığını açıklamıştır. Ayrıca, iaşe tedarikinde kullanılan yöntemler ve bu süreçte uygulamada yaşanan aksaklıklar üzerinde durulur. Zahire alımı ve bu ürünlerin fiyatlandırılması, ordunun iaşe stratejisinin kritik bir parçasıdır. Çapırlar, Osmanlı'nın nasıl ve nereden zahire satın aldığını, fiyatlarının nasıl belirlendiğini ve savaş koşullarında zahire temininde yaşanan ekonomik zorlukları ele almaktadır. Osmanlı ordusunun günlük beslenme düzeni ve erzak dağıtımı, bu bölümün önemli odak noktalarından biridir. Çapırlar, askerlerin aldığı besin çeşitlerini, bu besinlerin sağlık ve moral üzerindeki etkilerini ve lojistik destek ekiplerinin bu süreçte üstlendikleri rolleri tartışmaktadır. Ayrıca, cephede karşılaşılan beslenme sorunlarına ve bu sorunlara getirilen çözümlere yer vermektedir. Savaş sırasında kullanılan at ve diğer yük hayvanlarının beslenmesi, lojistik planlamanın önemli bir parçasıdır. Çapırlar, hayvanların yem ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını, bu sürecin lojistik üzerindeki etkilerini ve hayvanların savaş kabiliyeti üzerine olan önemini belirtmektedir⁸.

⁵ A. Çapırlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 105-106.

⁶ A. Çapırlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 145.

⁷ A. Çapırlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 170-171.

⁸ A. Çapırlar, 1828-1829 Osmanlı..., s. 208

Eserin son bölümü (s. 249-263) “Sonuç” başlığı altında ele alınmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde incelenen sefer organizasyonu ve lojistik yönetimi üzerine yapılan tüm analizlerin özeti içerilmektedir. Çaparlar, savaşın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki genel etkilerini değerlendirirken, elde edilen bilgileri tarihsel bir perspektifle bağdaştırır ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır. Çaparlar, Osmanlı Devleti’nin 1828-1829 savaşını nasıl yönettiğini ve bu süreçte karşılaştığı zorlukları geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Savaşın, Osmanlı askerî yapısı, ekonomik durumu ve siyasi stratejileri üzerindeki etkilerine dair derinlemesine bir analiz sunar. Ayrıca, savaş neticelerinin Osmanlı Devleti’nin askerî, idarî ve ekonomik yapısı üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz etmektedir. Savaş sırasında edinilen tecrübeler ve karşılaşılan problemlere dayanarak, Osmanlı Devleti’nin askerî ve lojistik stratejilerinde yapılabilecek iyileştirmeler üzerinde durulmuştur. Çaparlar, daha etkili bir sefer organizasyonu ve lojistik destek için gerekli olan stratejik değişiklikler ve reformlar önermektedir. Ayrıca, benzer tarihsel dönemlerde ve konularda yapılacak araştırmalar için metodolojik önerilerde bulunmuştur. Savaşları konu alan araştırmalarda kullanılan kaynakların çeşitliliği ve analiz yöntemlerinin önemi vurgulanırken, daha geniş kapsamlı çalışmalar için bir yol haritası sunmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin diğer savaşlarını inceleyen araştırmacılar için faydalı olabilecek kaynaklar ve araştırma yöntemleri üzerinde durulmuştur. Son bölüm, Çaparlar’ın araştırmasının akademik ve tarihsel katkılarını özetlerken, Osmanlı Devleti’nin 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’ndeki deneyimlerinin tarihî önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, Osmanlı askerî tarih literatürüne değerli bir katkı sunarken, savaşın çok yönlü doğasını ve tarihî olayların günümüzdeki yorumlanışını derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır.

Ahmet Çaparlar’ın “1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde Sefer Organizasyonu ve Lojistik” adlı çalışması, Osmanlı Devleti’nin askerî tarihine önemli bir katkı sağlamaktadır. Eser, 19. yüzyılın bu kritik çatışmasını, askerî sefer organizasyonu ve lojistik yönetimi açısından ele alarak, Osmanlı askerî stratejisinin ve lojistik yeteneklerinin derinlemesine bir analizini sunmaktadır. Çaparlar’ın detaylı araştırması, dönemin askerî doktrinlerini, lojistik zorluklarını ve bu zorlukların üstesinden gelme yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Eser, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında 1828-1829 yıllarında gerçekleşen askerî çatışmanın ardındaki siyasi ve stratejik dinamikleri analiz etmekte; Osmanlı Devleti’nin savaşa hazırlık, askerî sevkîyat, ulaşım ve lojistik sistemlerini tarihsel bir perspektifle değerlendirmektedir. Çaparlar, savaşın Osmanlı toplumu ve devlet yapıları üzerindeki etkilerini de incelerken, dönemin sosyo-politik yapısına dair önemli bilgiler vermektedir.

Kitabın güçlü yönlerinden biri, kullanılan çeşitli arşiv materyalleri ve döneme ait birincil kaynakların geniş çapta değerlendirilmesidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden elde edilen belgelerle, dönemin askerî ve lojistik organizasyonlarını yeniden canlandırırken, tarihsel olayları ve kişilikleri yeniden yorumlama fırsatı sunmaktadır. Bu yaklaşım, savaşın nedenlerini ve sonuçlarını daha geniş bir tarihî perspektifle değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti’nin askerî ve lojistik stratejilerindeki eksiklikleri ve başarıları üzerinde durarak, dönemin askerî teorileri ve uygulamaları arasındaki etkileşimleri göstermektedir. Çaparlar, savaşın analizini yaparken, askerî tarih alanına metodolojik bir çerçeve de sunmaktadır. Bu çerçeve, diğer araştırmacılar için Osmanlı savaş stratejilerini analiz etme konusunda yol gösterici olabilir.

Sonuç olarak, Ahmet Çaparlar’ın bu eseri, Osmanlı askerî tarihine dair kapsamlı ve eleştirel bir katkı sağlamaktadır. Eser, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nin askerî ve lojistik yönlerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, bu tür çatışmaların tarihî analizine zenginlik katmakta ve diğer araştırmalara ilham kaynağı olmaktadır.

EXTENDED SUMMARY

Dr. Ahmet Çaparlar’s book, “1828-1829 Ottoman-Russian War: Campaign Organization and Logistics,” offers a comprehensive analysis of the Ottoman Empire’s military strategies during a pivotal conflict in the 19th century. This scholarly work delves into the logistical and organizational aspects of warfare, providing a detailed account of how the Ottoman Empire prepared for and managed the logistical challenges of the war against Russia.

The book begins by setting the historical scene, outlining the geopolitical tensions that led to the war. It introduces the primary research question: how effective was the Ottoman Empire in organizing its military campaign and logistics during the war? Çaparlar employs a rich array of archival materials from the Ottoman Archives, integrating primary sources, military correspondences, and contemporary accounts to construct a narrative that is both detailed and analytically rigorous.

The first section of the book discusses the initial military preparations taken by the Ottoman Empire following the declaration of war by Russia. It examines the mobilization orders, the fortification of border defenses, and the restructuring of the Ottoman military forces. Çaparlar pays special attention to the logistical frameworks established to support large-scale troop movements and the procurement of military supplies.

In the second section, Çaparlar explores the logistical operations essential for sustaining the war effort, focusing on armament production and supply chains. The analysis covers the manufacture and repair of weaponry, the challenges of ammunition supply, and the innovative approaches adopted by the Ottoman military to overcome deficiencies in their logistical operations.

The third part of the book evaluates the Ottoman Empire's strategies for maintaining effective communication and transportation networks during the war. It highlights the role of roads and relay stations in facilitating the movement of troops and supplies. Çaparlar discusses the use of emerging technologies, such as the telegraph, and traditional methods like courier services, emphasizing their impact on the operational capabilities of the Ottoman military.

The final substantive section addresses how the Ottoman Empire managed the provisioning and sustenance of its forces. This includes detailed discussions on food supply, the logistical challenges of feeding a large army, and the healthcare provisions for soldiers. Çaparlar evaluates the effectiveness of these logistical efforts and their impact on the overall health and morale of the troops.

The concluding chapter synthesizes the findings, arguing that the Ottoman Empire's logistical and organizational strategies, while innovative and often effective, were also fraught with challenges that impacted the outcome of the war. Çaparlar suggests that the lessons learned from this conflict could provide valuable insights for modern military strategists and historians.

The book is an important contribution to military history, offering insights into the complexities of war logistics and the strategic considerations of the Ottoman military leadership. Çaparlar's work not only enriches our understanding of the Ottoman-Russian War but also offers a methodological framework for future historical investigations into military logistics and strategy.

Dr. Ahmet Çaparlar's "1828-1829 Ottoman-Russian War: Campaign Organization and Logistics" meticulously examines the logistical and organizational challenges faced by the Ottoman Empire during its war with Russia. The book delves into the intricacies of military preparedness, supply chain management, communication strategies, and the overall impact of these factors on the outcome of the war.

The opening chapters of the book set the stage by detailing the geopolitical tensions that led to the conflict. Çaparlar introduces the reader to the initial mobilization efforts of the Ottoman military, highlighting the rapid adjustments made in response to Russia's declaration of war. The narrative is built on a solid foundation of primary sources drawn from the Ottoman Archives, offering a detailed and authentic portrayal of the empire's military strategies. This section not only discusses the fortification of strategic locations but also the extensive efforts to modernize and restructure the Ottoman military apparatus. As the book progresses, Çaparlar shifts focus to the logistical operations that were crucial to sustaining the war effort. One of the core themes of this section is the challenge of armament production and the distribution of military supplies. The author provides a comprehensive analysis of how the Ottoman military managed its arsenals and munitions, adapted to supply shortages, and dealt with the logistical hurdles that are inherent to wartime conditions. The examination of these logistical strategies reveals a blend of innovation and traditional methods, showcasing how the Ottoman Empire attempted to overcome its constraints.

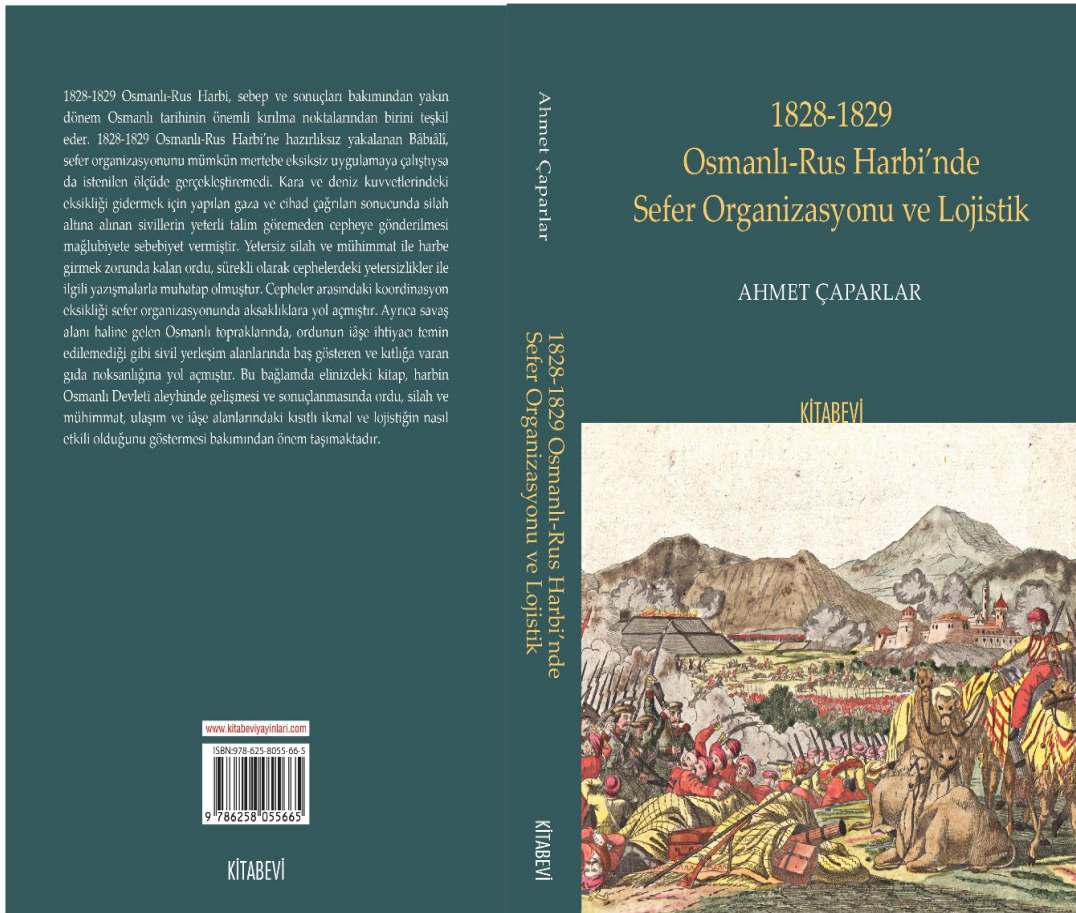
Another significant aspect that Çaparlar explores is the communication and transportation networks. He meticulously details how the empire maintained effective communication lines between the front lines and the central command. The use of emerging technologies, such as the telegraph alongside traditional courier systems, is particularly noted for its role in enhancing operational capabilities. Moreover, the transportation infrastructure, including roads and relay stations, was critical in ensuring the timely movement of troops and supplies. In addressing the provisioning and sustenance of the Ottoman forces, Çaparlar discusses the complex logistics of feeding a large army and the medical care provided to the troops. This analysis not only includes the strategies

employed to manage food supplies but also examines the impact of these logistical efforts on soldier morale and the overall health of the forces.

The book concludes by synthesizing the findings and reflecting on the broader implications of the Ottoman Empire's logistical endeavors. Çaparlar argues that despite facing numerous challenges, the empire's innovative approaches to military logistics played a pivotal role, although not always successfully, in the conduct of the war. He suggests that understanding these historical logistics operations provides valuable lessons for both modern military strategists and historians.

Overall, Dr. Ahmet Çaparlar's "1828-1829 Ottoman-Russian War" is a critical scholarly resource that offers profound insights into the Ottoman military's operational strategies during one of its significant conflicts. The book is a commendable addition to military history literature, providing a nuanced understanding of how logistics and organization influence the outcomes of war.

Ek: Kitap Kapağı

Kitap İncelemesi / Book Review

William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, 634 sayfa. ISBN: 978-605-103-004-3*

William L. Cleveland, *A History The Modern Middle East*, (Trans.) Mehmet Harmancı, Agora Publisher, İstanbul 2008, 634 pages. ISBN: 978-605-103-004-3

Cihan DABAN**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 17/11/2024 Düzeltme/Revised: 18/12/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Kitap İncelemesi / Book Review

Atf / Cite as: Daban, C. (2024). William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, 634 sayfa. ISBN: 978-605-103-004-3. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 191-196.
<https://doi.org/10.52735/bellek.1586718>

ÖZ

Bu çalışma küresel siyasetin gündeminde olan Orta Doğu bölgesine odaklanmaktadır. Orta Doğu bölgesi yüzyıllardan beri şiddet, çatışma ve savaşlarla anılmaktadır. Bu olumsuz olayların ardı arkası kesilmediği ve bugün bile devam etmekte olduğu görülmektedir. Orta Doğu bölgesinin bu denli olumsuz çağrışımlarla anılmasının nedeni hiç kuşkusuz zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının varlığıdır. Bu nedenle bölge sömürgecilik faaliyetlerine maruz kalmış ve dekolonizasyon sürecinden sonra eski sömürgeci güçlerle birlikte küresel aktörlerin müdahale alanı haline gelmiştir. Bugün gelinen noktada bölgede şiddet, çatışma, savaş ve hatta soykırım olarak adlandırılabilir olayların yaşandığı karmaşık bir durum gözlemlenmektedir. Irak'taki bölünmeler, Suriye'deki iç çatışmalar ve İsrail-Filistin çatışması gibi süregelen güncel olaylar, Orta Doğu bölgesinin henüz şiddetten arınmadığını göstermektedir. Rusya ve ABD'nin bölgede hegemonya kurma çabaları, Çin'in bölgeye sessizce yerleşme politikası ve eski sömürgeci güçlerden İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi tamamen terk etmemiş olması göz önünde bulundurulduğunda, Ortadoğu'nun asıl sorununun bölge dışı aktörlerin varlığı olduğu söylenebilir. Bu konuda Orta Doğu üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri de William L. Cleveland tarafından kaleme alınan *Modern Ortadoğu Tarihi* başlıklı kitaptır. Söz konusu kitap analiz edilirken yorumlayıcı bir yöntem kullanılmıştır. Bu bakış açısıyla, makale bu kitabı gözden geçirmekte ve içeriğini analiz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Şiddet, Çatışma, Savaş, Orta Doğu Bölgesi ve Modern Orta Doğu Tarihi

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, e-mail: dabancihan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2890-2415

Abstract

This study focuses on the Middle East region, which is on the global political agenda. The Middle East region has been marked by violence, conflict, and wars for centuries. It is seen that these unfavorable events have not ceased and continue even today. The reason why the Middle East region is associated with such negative connotations is undoubtedly due to the presence of rich underground and surface resources. For this reason, the region was subjected to colonialism activities and, after the process of decolonization, became the area of intervention of global actors together with the former colonial powers. At this point reached today, a complex situation is observed in the region with violence, conflict, war, and even events that can be called genocide. The ongoing current events, such as the divisions in Iraq, the internal conflicts in Syria, and the Israeli-Palestinian conflict, show that the Middle East region is not yet free from violence. Given the efforts of Russia and the United States to establish hegemony in the region, China's policy of quiet settlement in the region, and the fact that the former colonial powers, Britain and France, have not completely left the region, it can be argued that the real problem of the Middle East is the presence of extra-regional actors. There are available many studies on the Middle East on this subject. One of these studies is the book titled *A History of the Modern Middle East* written by William L. Cleveland. While analyzing the book in question, an interpretative method was used. From this perspective, the article reviews this book and analyses its content.

Key words: Violence, Conflict, War, Middle East Region and Modern Middle East History

Simon Fraser Üniversitesi'nin tarih bölümü profesörlerinden olan William L. Cleveland, 17. yüzyıldan bugüne Ortadoğu ve Kuzey Afrika Tarihi, Modern Mısır Tarihi, İsrail-Filistin Çatışması ve Çağdaş Ortadoğu'da İslam konulu dersler vermektedir. Cleveland'ın araştırma alanları, Arap milliyetçiliği, Arap milliyetçiliği ve İslam, modern Arap dünyasında kültürel ve entelektüel tarih ve Osmanlı'nın son döneminde Arap dünyasındaki siyasi ve kültürel akımlar üzerinedir. Yazarın Ortadoğu üzerine en kapsamlı eseri *Modern Ortadoğu Tarihi* adlı eseridir. Kitap Mehmet Harmancı tarafından Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Harmancı, English High School ve Işık Lisesinden mezun olmuştur. Hukuk Fakültesini kazanmış; ancak eğitimini yarıda bırakarak çevirmenliğe yönelmiştir. İlk çevirilerini 1952'de *Varlık* dergisinde yayımlayan Harmancı, *Modern Ortadoğu Tarihi* başlıklı eser ile 432. çevirisini literatüre kazandırmıştır.

Yazar, *Modern Ortadoğu Tarihi*'ni bu konuda daha önce etraflıca bilgi edinmemiş olan öğrencilere ve genel okurlara hitaben Ortadoğu'yu anlatan bir metin olarak tanımlamıştır. Eser beş kısımdan ve bu kısımların altındaki yirmi dört alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar Ortadoğu terimi ile Mısır'dan İran'a, Türkiye'den Arap Yarımadası'na kadar olan bölgeyi kastetmiştir. Kitabın odaklandığı kronolojik tarih ise 18. yüzyılın sonlarından 21. yüzyılın başlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışma metodolojik anlamda yorumlayıcı bir yöntemle kaleme alınmıştır. Çalışma için kullanılan kaynaklar ise daha çok Batı merkezli kaynaklardan oluşmaktadır. Bibliyografya alfabetik sıralamaya göre düzenlenmemiştir; zira sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. On altı sınıflandırmanın yapıldığı bibliyografyada yazar hem bölgenin genelini ele alan hem de ülkeler bazında kaleme alınan eserleri ve bu eserler hakkında kısa bilgiler vererek sınıflandırmayı düzenlemiştir.

Yazar, birinci kısımda İslamiyet'in yükselişinden 18. yüzyıla kadar Ortadoğu tarihine genel bir bakış sunmaktadır. Bu kısımda İslam inancı ve usullerinin ana özelliklerini gözler önüne sererken¹ İslamiyet'in doğuşundan 13. ve 14. yüzyıllarda Moğol istilalarının² sonuna kadarki dönemde İslami toplumsal ve siyasal kurumlarının ortaya çıkışlarını anlatır. İslamiyet'in yayıldığı coğrafyayı anlatırken Yakın Doğu'nun yerleşik uygarlıkları arasındaki etkileşime de vurgu yapmıştır. Ayrıca İslami uygarlığın dünya çapındaki niteliklerini vurgulamış ve bu uygarlığın salt bir Ortadoğu İslam İmparatorluğunun yükselişi ve düşüşüne odaklanarak anlaşılamayacağını, İslami akımın farklı merkezlerinin dünya çapındaki genel modeli olarak kavranması gerektiğini göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı

¹ Cleveland, 2008, s. 29-36.

² Cleveland, 2008, s. 39-41.

İmparatorluğu'nun yükselişini ve Osmanlı idari kurumlarının ortaya çıkışlarını ele almanın yanı sıra İran'da kurulmuş olan Safevî İmparatorluğu'nun yükselişini ve düşüşünü anlatmaktadır.³

İkinci kısımda yazar, 18. yüzyıl çağı olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış anlaşmalarına kadar olan dönemde siyasal otoritenin üç ana merkezinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu, özerk Mısır eyaleti ve İran'daki Kaçar İmparatorluğu'na odaklanmıştır.⁴ Ayrıca İran'ın dönüşüm süreçleri, Mısır'ı ve aralarındaki farklılıkları açıklamış, modern İran'ın gelişmesi açısından önemi üzerinde durmuştur. Eserin haiz konularından biri de reformlar çağında ve sonrasındaki dönemde Osmanlı'da İslami idari uygulamalarının yanı sıra toplumsal ilişkilerde yaşanan bozulma süreci, Ortadoğu halklarında olumsuz bir etki bıraktığı gibi geleceğe dair politik uygulamaları da karanlık bir sayfaya taşımış olmasıdır. Söz konusu bu değişim ve dönüşüm süreci, genel itibarıyla 'modernleşme' ya da 'Batılılaşma' başlıkları altında temsil edilmiştir.⁵ Öte yandan bu çerçevenin ya değerlerden kaynaklanan ya da kültürel yargılarla ilintili olan veya ikisini birden kapsayan çağrışımları olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. ve 16. yüzyıllardaki yükselişi ve konumu bölgede önemli bir aktör olarak görülmekteydi. Aynı dönemde İran'ın da bölgede önemli bir aktör olarak ortaya çıktığından bahsedilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Ortadoğu'nun hâkim devletlerini 'Batılılaştırma'ya değil, silahlı kuvvetleri için yararlı gördükleri seçme Avrupa teknolojik gelişmeleriyle örgütlenen yöntemlerini benimsemeye niyetlendikleri aktarılmıştır. Bu durum ise dönüşüm sürecini de hızlandırmış ve salt askeri alanın dışındaki sahalara yayılmasına neden olmuştur.⁶

Osmanlı'nın Tanzimat döneminde ve Mısır'da İsmail hükümlerliğinde hızlı dönüşüm ele alınırken harcamaların giderek artması ile içteki pazarların yabancılara özellikle Avrupalı tacirlere kaptırılmasının olumsuz etkisinin Osmanlı ve Mısır yönetimlerine yansıdığına, iki devletin zarar görmesine, iflasına ve zamanla İngiltere'nin bilhassa Mısır'ı işgal etmesine yol açtığı vurgulanmıştır. Eğitim alanındaki değişimler irdelenmiş, bürokrasi, öğretmenlik ve yargıçlık alanlarında dini kurumlardan yetişenlerin yerine güya Fransızca bilen kişilerin alınması üzerinde durulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ana kadar olan dönemde İngilizlerin Mısır işgalini ve Nasıreddin Şah dönemindeki Kaçar İran'ını da ele almaktadır.⁷ 19. yüzyıl sonlarındaki İran'ın durumuna da dikkat çekilerek, Osmanlı-Mısır deneyimleri ile İran'ı etkileyen koşullar arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Köklü dönüşümlere karşı çıkan ya da en azından bunun İslami pratikler ve ilkelerin temellerine dayandırılarak yapılmasını arzu eden kişilerin perspektifleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı padişahı II. Abdülhamid Han ile kırsal kökenli üç reform hareketi olan Vehhabîlik, Sünnilik ve Mehdiyyelik 19. yüzyılın sonlarında su yüzüne çıkan Avrupa tarzı reformlara karşı direniş eğilimlerinin temsilcileri olduğu vurgulanmıştır. Burada ayrıca Muhammed Abduh'un ileri sürdüğü İslami reform fikirlerini ve bunun yanı sıra Hristiyan misyonerlerin faaliyetleriyle matbaanın bulunuşunun kıvılcımını çaktığı daha seküler eğilimli 'Arap uyanışı' da ele alınmıştır.⁸

Anayasal hükümeti savunan Jön Türk devrimi, Osmanlı anayasasını yeniden uygulamaya koymuş ve yeni kurumlarda öğrenim verip, reform yapmaya ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir grup subay ordusunu ve kamu görevlisini iktidara getirmesi anlatılmıştır. Jön Türklerin politikaları irdelenmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı içindeki ana akımlar saptanmaya çalışılmıştır. İran'daki 1905-1911 tarihli anayasa

³ Cleveland, 2008, s. 49-63.

⁴ Cleveland, 2008, s. 71-92.

⁵ Cleveland, 2008, s. 134-149.

⁶ Cleveland, 2008, s. 161-166.

⁷ Cleveland, 2008, s. 167-175.

⁸ Cleveland, 2008, s. 179-182.

mücadelesine eğilmiş ve bu durum Jön Türk çağı ile kıyaslanarak bir değerlendirmede bulunulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'da geçen kısmının, savaş zamanında yapılan çeşitli anlaşmalarla Osmanlı topraklarının paylaşılmasıyla ilgili manevraların, eski Osmanlı Arap topraklarını İngiltere ve Fransa arasında bölen nihai barış anlaşmasının koşullarının değerlendirilmesi de yapılmıştır.⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisinin ve dayandığı örgütlenme ilkelerinin yok oluşunun, Ortadoğu halklarının özellikle de imparatorluğun asli Arap eyaletlerinin halkları açısından çığır açıcı bir önem taşıdığı üzerinde durulmuştur. Araplar, Osmanlı sonrası bir düzene hazır olmadıkları gibi onları İngiliz ve Fransız istilacıların idaresine sokan bir düzene de hiç hazır değillerdi. Bu yüzden 1920'yi izleyen çeyrek yüzyıl boyunca Arap liderlerin zihinlerini, Avrupa devletlerinden tam bağımsızlığa kavuşmak ve yeni devletleri için milli kimlikler oluşturmak gibi meseleler meşgul etmiştir. Bu durum ise onları Osmanlı'dan uzaklaştırmış ve bölgede yeni çatışma alanlarının ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına yönlendirmiştir. Bölge içerisinde Osmanlı sistemi hiçbir zaman durağan ya da tek biçimli olmadığı gibi Osmanlı'nın kuruluşundan 20. yüzyılın başlarına kadarki dönem içerisinde sürekli değişim halinde olduğu vurgulanmıştır. Dahası Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı'nın yıkılma dönemine geçtiğine ve bölgede altı yüz yıldan fazla hüküm sürmüş bir imparatorluğun nasıl yıkıldığına da değinilmiştir.¹⁰

Üçüncü kısımda ele alınan odak nokta 20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşı arasında geçen dönem ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bazı gelişmelerdir. Daha açık bir ifadeyle manda sisteminin dayatılmasından 1948'de İsrail'in kuruluşuna kadarki dönemi kapsamıştır.¹¹ Bu dönemde Türkiye'de ve yeni kurulan Arap devletlerinde Osmanlıların bu döneme yansıyan önemi vurgulanmış, yerel seçkinler ile Avrupalı istilacı güçler arasındaki ilişkinin tonunu belirleyen siyasal liderlikteki sürekliliklerin varlığı ortaya koyulmuştur. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün, İran'da Rıza Şah'ın reform programlarının hedefleri ve etkisi kıyaslanmıştır.¹² Arap devletlerini ele alırken de yalnızca Osmanlı dönemiyle olan kopuşları ve iç süreklilikleri değil, aynı zamanda İngilizlerle Fransızların kendi idareleri altındaki devletlerin gelişme çizgisinin şekillenmesinde önemli rol oynayan idari denetim modellerine de değinilmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere'nin hâkimiyetini koruduğu Mısır, Ürdün ve Irak gibi ülkeler analiz edilirken Suriye ve Lübnan'daki Fransız egemenliği de ele alınmaktadır.¹³ Ayrıca Suudi Arabistan'ın bölgedeki yükselişine de yer vermektedir. İki büyük savaş arası dönemin belli başlı siyasal ideolojileri olan bölgeselcilik ve pan-Arap milliyetçiliğine dair bir analize de yer veren yazar, bölgede önemli bir sorun olarak ortaya çıkan Filistin mandası ve İsrail'in doğuşu üzerine de değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁴

Dördüncü kısım 1945'ten 1970'lerin sonlarına kadar olan dönemde Ortadoğu incelenmektedir. 1983'te sivil hükûmetin kuruluşuna kadar olan dönemdeki Türkiye ile 1970'lerin ortalarında devrimin arifesine gelen günlerin İran'ını ele almaktadır. İki ülkede yaşanan gelişmelere yer veren yazar demokrasi ve otoriteryanizm kavramları üzerinde de durmaktadır.¹⁵ Arap devletleri ve Nasır çağı diye adlandırılan dönemde bu devletlerin İsrail ile ilişkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle Nasırcılığın gerek Mısır cumhurbaşkanının görev süresinde uyguladığı faaliyetler gerekse de 1967'deki beklenmedik çöküşünün peşinden uyandırdığı umutsuzlukla Arap coğrafyasını derinden etkilemesinin altı çizilmiştir. 1948'den

⁹ Cleveland, 2008, s. 161-166.

¹⁰ Cleveland, 2008, s. 188-190.

¹¹ Cleveland, 2008, s. 193-196.

¹² Cleveland, 2008, s. 198-216.

¹³ Cleveland, 2008, s. 227-260.

¹⁴ Cleveland, 2008, s. 291-300.

¹⁵ Cleveland, 2008, s. 313-334.

1977'ye kadar olan dönemde İsrail siyasal kültürü ve kurumlarını ele almanın yanı sıra Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ortaya çıkışını ve bu örgütün 1970'teki Kara Eylül'e kadar faaliyetleri için bölgesel bir dayanak arayışlarını ele almaktadır.¹⁶

Beşinci kısımda, 1970'lerin başlarından itibaren ortaya çıkan yeni tarihsel kalıplar analiz edilmiştir.¹⁷ 1970'ler ve 1980'lerdeki Lübnan'a odaklanan yazar, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ı 1973'te İsrail'e savaş açmaya ve 1979'da aynı devletle bir barış anlaşması imzalamaya zorlayan iç baskıları tartışmanın yanı sıra Filistin örgütlerini Lübnan'la kanlı bir iç savaşa sokan ve 1982'de İsrail'in ülkeyi istila etmesine sebebiyet veren faaliyetleriyle birleşen yerel demografik değişikliklere eğilmektedir.¹⁸ Ayrıca Mısır'da iktidara gelen Hüsnü Mübarek döneminin ilk yılları üzerine bir analiz de aktarmaktadır. Hafız El Esad ile Hüsnü Mübarek'in iktidara yükselişlerini, iç ve dış politikalarını ve onların egemenliklerini temsil edip cesaretlendiren yönetici seçkinlerin toplumsal bileşimindeki dönüşümünü konu almaktadır. Sonrasında ise 1980-1988 İran-İrak Savaşı üzerine yapılan bir tartışmayla son bulmaktadır.¹⁹ Savaş öncesi İran'da yaşanan 1979 devrimini de analiz etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasının öneminden bahsetmekte ve İslami yasaların kadınların statüsü üstündeki etkisini geniş biçimde incelemektedir.²⁰

Aynı zamanda Mısır'ın özel bir vaka oluşturmasıyla, genel bir Ortadoğu'da siyasallaşmış İslam'ın yükselişine eğilmektedir. Bir diğer ana konu ise petrol çağında olan Arap Yarımadası ile ilgilidir. Bu bağlamda 1950-1980 yılları arasında Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen gibi ülkelerin petrol üreten Arap devletlerini konu alması ön plana çıkmaktadır. 1973 yılında gerçekleşen petrol fiyatındaki artışlarla oluşan olumsuzlukların siyasal değişimi önlemenin yanı sıra toplumsal değişimi de etkilemeyi sağlayan muazzam zenginliğin bir avuç egemen aileler arasında paylaşılıyor olmasının yol açtığı krizleri de aktarmaktadır.²¹ Çalışmanın sonlarında İntifada olarak bilinen Filistin ayaklanmasıyla 1991 Körfez Krizi'nin sebep ve sonuçlarını analiz etmekte olup savaşın özelde Suudi Arabistan, Kuveyt, Yemen ve Irak genelde ise bölge üzerindeki etkisine değinerek bitirmektedir.²² Oslo Barış sürecinin parlayışı ve sönüşünün, Yaser Arafat'ın Filistin Yönetimi başkanlığının toplumsal ve siyasal sonuçlarının ve İsrail'deki Binyamin Netanyahu ve Barack Obama hükümetlerinin yükselişiyle düşüşlerinin tartışılmasına ayırmıştır. 2001'de başbakanlığa Ariel Şaron'un gelmesi üzerinde de ayrıca durulmuştur.²³ Dahası Clinton yılları döneminde ABD'nin Ortadoğu politikalarının irdelenmesiyle başlarken, Türkiye ve İran'ın 2000 yılına kadarki durumlarının karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi yapılmış ve siyasal İslam'ın hayati önemini muhafaza ettiği Mısır örneğine bakılmıştır. Son olarak 11 Eylül 2001 olaylarını, ABD'nin 2003'teki Irak işgalinin etkileri sonsözde yazılmış olup kitap sonlandırılmıştır.²⁴

Yazar, *Modern Ortadoğu Tarihi* başlıklı çalışmasıyla bölgedeki olayları akıcı bir dille aktarmaya çalışmış olsa da bölgedeki olayların çok boyutlu faktörlerle neticelenmesinden ötürü çalışma çok yoğun bir bilgi silsilesine dönüşmüş durumda. Bölgede yaşanan olayların karmaşıklığı aslında yazarın derin bir analize yoğunlaşmasını yer yer zorlaştırmış gibi görünmektedir. Daha açık bir ifadeyle yazar, bazı önemli olayları ele alırken olayların derinlemesine inememiştir. Örneğin Nasır Çağında Ortadoğu: Arap Politikasının Radikalleşmesi başlıklı bölümü kaleme alırken bu bölümde altı ülkeye yer vermiş; ancak her

¹⁶ Cleveland, 2008, s. 383-406.

¹⁷ Cleveland, 2008, s. 409-414.

¹⁸ Cleveland, 2008, s. 416-440.

¹⁹ Cleveland, 2008, s. 441-466.

²⁰ Cleveland, 2008, s. 472-494.

²¹ Cleveland, 2008, s. 500-518.

²² Cleveland, 2008, s. 525-545.

²³ Cleveland, 2008, s. 558-565.

²⁴ Cleveland, 2008, s. 570-588.

ülke için iki veya üç sayfalık bir dokunuşla yüzeysel bir anlatım aktarmıştır. Bu ve bunun gibi birçok bölüm kitapta yer almaktadır. Bu durum aslında okuyucular için temel bilgiler doğrultusunda önemli bir başlangıç sağlamaktadır.

Kitabın bütünlüğüne bakılırsa kitap, İslam'ın doğuşuna kadar giden bir süreçten 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar yaşanmış; ancak bilinen olaylara odaklanmış olması açısından önemli bilgilere yer vermiştir. Bu denli geniş bir döneme odaklanmış olması olayların tarihsel başlangıçlarında dalgalanmalar söz konusu olmuştur. Başka bir söylemle yazar, 11. veya 12. yüzyıllardan bahsederken birden 18. yüzyıllardaki olaylara değinmekte ve tarihsel kronolojiyi ihlal etmektedir. Bu durum kitabın dağınıklığına ve zayıf yönüne işaret etmektedir. Bilhassa çetrefilli bir bölge olan Orta Doğu'yu ve bu bölgede geçen önemli olayları kaleme almış olmasından dolayı önemli bir eser olarak görülebilir. Bu ise kitabın güçlü yönüne işaret ettiğini göstermektedir. Zira çok uzun bir döneme işaret ettiğinden ele alınan olaylar derinlemesine anlatılamamıştır. Olaylar derinlemesine anlatılamamış olsa da yazarın olaylara dokunuş şekli yerinde olmuştur. Bu yönüyle de kitabın güçlü yönleri zayıf yönlerine göre daha ağır basmaktadır.

Ek: Kitap Kapağı

